

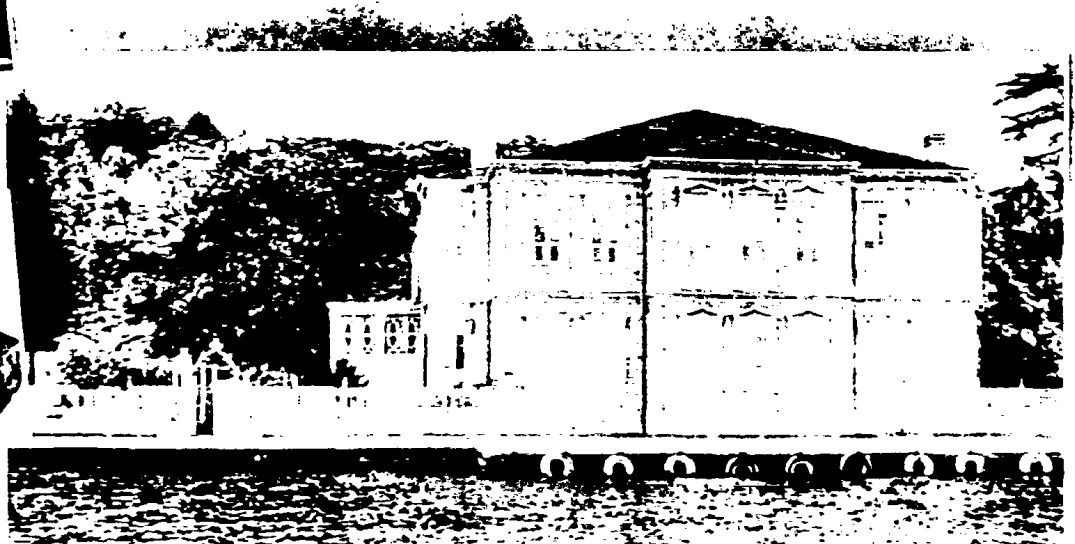

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Αλεξάνδρα Σκάρα

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Οικονομικές και Πολιτισμικές συμπεριφορές
των Ελλήνων Ομογενών της Κωνσταντινούπολης
κατά τον 19^ο αιώνα : μια συγκριτική προσέγγιση

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία - Λαϊκός Πολιτισμός
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ : Τουρκολογία

Ιωάννινα, Ιούνιος 2013

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΩΡΕΑ: Συλλογή

ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ: 10630/2013

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000345089

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΚΑΡΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*“ Οικονομικές και Πολιτισμικές συμπεριφορές
των Ελλήνων Ομογενών της Κωνσταντινούπολης
κατά τον 19^ο αιώνα: μια συγκριτική προσέγγιση ”*

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:

Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία – Λαϊκός Πολιτισμός

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: Τουρκολογία

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ιωάννινα, Ιούνιος 2013

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	5
Εισαγωγή	9
Κεφάλαιο 1° - Το οικονομικό πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και η άνοδος των Ελλήνων επιχειρηματιών στην Κωνσταντινούπολη.....	13
1.1. Το οικονομικό πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τον 19° αιώνα	15
1.2. Η Ελληνική εμπορική τάξη στην Κωνσταντινούπολη το δεύτερο μισό του 19 ^{ου} αιώνα. Παράγοντες ισχυροποίησης της θέσης της στην αυτοκρατορία ...	20
1.3. Ο προσανατολισμός των Ελλήνων εμπόρων στον τραπεζικό χώρο.....	28
1.4. Οι βραχυπρόθεσμες προκαταβολές προς την οθωμανική κυβέρνηση.....	29
1.5. Η συμμετοχή του ελληνικού κεφαλαίου στα βραχυπρόθεσμα δάνεια.....	32
1.6. Η ίδρυση τραπεζικών ιδρυμάτων στην Κωνσταντινούπολη.....	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2° - Επιχειρηματικότητα και οικονομική διπλωματία των Ομογενών της Κωνσταντινούπολης	39
2.1. Το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος» ως αντιπροσωπευτικό δείγμα επιχειρηματικής δράσης.....	41
2.2. Η παύση πληρωμών του Οθωμανικού κράτους και οι συνέπειες της στην χρηματαγορά της Πόλης και στην Ευρώπη	45
2.3. Η οικονομική διπλωματία των Ελλήνων τραπεζιτών της Κωνσταντινούπολης.....	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3° - Επιχειρηματικότητα και πολιτισμικές συμπεριφορές : πολεοδομική ανασυγκρότηση, ευεργεσία, φιλανθρωπία, “συλλογομανία” .	53
3.1. Η συμβολή των Ελλήνων τραπεζιτών στην πολεοδομική ανασυγκρότηση της Κωνσταντινούπολης	55
3.2. Η πολιτιστική εξέλιξη της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Κωνσταντινούπολης μέσα από τη δράση των Ελλήνων τραπεζιτών.....	67

3.3. Η στάση των τραπεζιτών απέναντι στην πρακτική της ευεργεσίας	81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4° - Πολιτισμικές συμπεριφορές των Ελλήνων Ομογενών:	
Κωνσταντινούπολη, Τεργέστη, Λιβόρνο, Μασσαλία	83
4.1. Η μεγαλοαστική τάξη της Κωνσταντινούπολης στα ευρύτερα πλαίσια της ελληνικής ομογένειας. Κοινές πολιτισμικές συμπεριφορές των ομογενών των ελληνικών κοινοτήτων της Τεργέστης – Λιβόρνου – Μασσαλίας.....	85
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	97
Συμπερασματικές Θεωρήσεις.....	99
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	107
Δημοσιεύματα στην ελληνική γλώσσα.....	109
Δημοσιεύματα στην αγγλική γλώσσα	113
Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις.....	114

Πρόλογος

Η παρούσα Διπλωματική εργασία, που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών: Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, πραγματεύεται στο Α' Μέρος την επιχειρηματική δραστηριότητα των Ελλήνων τραπεζιτών της Κωνσταντινούπολης στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα, δίνοντας έμφαση κυρίως την περίοδο 1850-1881, οπότε και διευθετείται οριστικά το οθωμανικό δημόσιο χρέος· στο Β' Μέρος, εξετάζεται η πολιτιστική δραστηριότητα των Ελλήνων τραπεζιτών της Κωνσταντινούπολης παράλληλα προς αυτή των Ελλήνων ομογενών της Τεργέστης, του Λιβόρνου και της Μασσαλίας.

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους όσους με καθοδήγησαν και με στήριξαν κατά τη συγγραφή της διπλωματικής αυτής εργασίας.

Αρχικά ευχαριστώ τον επιβλέποντα της εργασίας μου κύριο Γιώργο Παπαγεωργίου, καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για την επιστημονική καθοδήγηση του αλλά και για την έμπρακτη στήριξη του, χάριν της οποίας κατόρθωσα να υπερβώ δυσκολίες που συνάντησα κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας εργασίας. Το ενδιαφέρον του υπήρξε διαρκές και καταλυτικό για την ολοκλήρωση της.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω και στην κυρία Άννα Μανδουλαρά, επίκουρο καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, με την καθοδήγησή της οποίας το θέμα της έρευνας μου προσέλαβε ευρύτερες διαστάσεις και έθιξε ζητήματα, που θα μπορούσαν δυνητικά να αποτελέσουν υποθέσεις άλλων ερευνητικών εργασιών. Υπήρξε δίπλα μου διαρκώς και με τις επισημάνσεις της με βοήθησε να αντιμετωπίσω το θέμα της έρευνας πολύπλευρα. Αναμφισβήτητα η επιστημονική αλλά και ανθρώπινη στήριξη της υπήρξαν δεδομένες σε όλα τα στάδια της συγγραφής.

Ευχαριστώ θερμά την κυρία Αιμιλία Θεμοπούλου, αναπληρώτρια καθηγήτρια του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, για τις ώρες εποικοδομητικών συζητήσεων, που ενεργοποίησαν τη σκέψη μου, πυροδότησαν το ενδιαφέρον μου και έθεσαν την Κωνσταντινούπολη στο κέντρο των ερευνητικών μου ενδιαφερόντων. Η στήριξη και η εμπιστοσύνη της αποδείχθηκαν πολύτιμες και αναλλοίωτες σε όλα τα χρόνια της προπτυχιακής και πολύ περισσότερο της μεταπτυχιακής μου ιδιότητας, έως και την αποπεράτωση της διπλωματικής μου εργασίας.

Εν συνεχεία, ευχαριστώ από καρδιάς τον Ομότιμο καθηγητή κύριο Γεώργιο Πλουμίδη, ο οποίος μου αφιέρωσε πολλές φορές τον πολύτιμο χρόνο του.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον πρόεδρο, Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Ιωαννίνων, και τη διοικούσα αρχή του Ορφανοτροφείου Γεωργίου Σταύρου για την μακροχρόνια και γενναιόδωρη στήριξή τους.

Εισαγωγή

Μέριμνα της Ιστορίας είναι η καταγραφή της ανθρώπινης δράσης στο χώρο και το χρόνο. Στην παρούσα διπλωματική το υποκείμενο δράσης είναι η ελληνική αστική τάξη, όπως αυτή διαμορφώνεται το 19^ο αιώνα, στην Κωνσταντινούπολη και σε συγκεκριμένες παροικίες της ελληνικής ομογένειας. Η αστική τάξη αποτελεί έναν όρο που χρήζει προσδιορισμού. Σύμφωνα με τον E.Eldem η χρήση του όρου αστός/αστική τάξη (bourgeois/bourgeoisie) στην αναφορά ή περιγραφή οποιασδήποτε κοινωνικής ομάδας στους ύστερους οθωμανικούς χρόνους χρωματίζεται συχνά με μια αίσθηση σφετερισμού ή στην καλύτερη περίπτωση προσαρμογής μιας ουσιωδώς δυτικής ορολογίας. Εξαιτίας της αυξανόμενης κυριαρχίας των δυτικών δυνάμεων πάνω στην Οθωμανική αυτοκρατορία και τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές της, η ανάπτυξη μιας αστικής τάξης συσχετίζεται με μια ιστορική διαδικασία βασισμένη σε μια δυναμική εξωτερική ως προς το σύστημα. Με άλλα λόγια η καπιταλιστική ανάπτυξη και οι κοινωνικές της επιπτώσεις στη μορφή ανάπτυξης μιας αστικής τάξης γίνεται αντιληπτή ως ένα φαινόμενο «επέισακτο» ή «επιβεβλημένο» με ελάχιστους έως ανύπαρκτους δεσμούς με τις δομές του οθωμανικού συστήματος πριν την ενσωμάτωσή του. Αυτό εξηγεί γιατί, μιλώντας αναδρομικά, πρακτικά ο όρος δεν χρησιμοποιείται στην οθωμανική ιστορία πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ταντζιμάτ.

Ενώ για το τέλος του 19^{ου} αιώνα ο όρος όλο και περισσότερο χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια μεταπρατική αστική τάξη, χαρακτηριζόμενη κυρίως από την μη-μουσουλμανική της ταυτότητα και από την ενεργό ανάμειξη της στη δυτική οικονομική διεξόδου.¹

Η αστική τάξη της Κωνσταντινούπολης καθώς και των ελληνικών παροικιών αποτέλεσαν την πηγή τροφοδοσίας της αστικής τάξης του νεότευκτου ελληνικού κράτους. Καθώς αυτοί οι Έλληνες αστοί είτε επεκτείνουν το επιχειρηματικό – επενδυτικό πεδίο δράσης τους στο ελληνικό κράτος είτε παλιννοστούν οριστικά σε αυτό μεταφέροντας όχι μόνο την περιουσία τους αλλά και τη βιοθεωρία τους, που αποτυπώνεται έμπρακτα σε όλες τις

¹ E.Eldem "Κωνσταντινούπολη 1903-1918. Ποσοτική ανάλυση μιας αστικής τάξης", Σύγχρονα Θέματα, τ.74-75, Δεκέμβριος 2000, σελ.125.

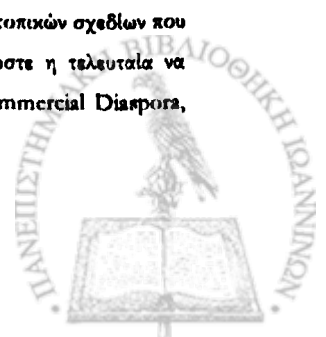
Εισαγωγή

εκφάνσεις της ζωής τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι αυτά του Ζωγράφου, Α.Συγγρού, Μπαλτάτζη, που επενδύουν στο ελληνικό κράτος και θέτουν τις βάσεις του αστικού εκσυγχρονισμού του. Στο σημείο αυτό σκόπιμο είναι να αναφερθεί ότι το θέμα των ομογενών ως προς την εν γένει επιχειρηματική τους δραστηριότητα έχει προχωρήσει πολύ, κυρίως μέσα από το έργο του Γ.Β.Δερτιλή.

Κατά την έρευνα της πολιτισμικής συμπεριφοράς του ομογενειακού ελληνισμού παρατηρήθηκαν κοινές συμπεριφορές και τακτικές, που ουσιαστικά εγγράφονται στα πλαίσια της αστικής ταυτότητας που φέρουν τα δρώντα υποκείμενα. Κυρίαρχο αναδύεται το φαινόμενο του κοσμοπολιτισμού, ιδιαίτερα αποτυπωμένο στο χαρακτήρα των πόλεων-λιμανιών της Ανατολικής Μεσογείου. Όπως αναφέρει η Ε.Σιφναίου, ο κοσμοπολιτισμός αφορά ένα σύνολο εκφράσεων της διεθνούς κουλτούρας, όπως εκφράστηκε από τις εμπορικές elite, πριν τον σχηματισμό των εθνικών ταυτοτήτων. Χαρακτηρίζει τις δραστηριότητες ενός τμήματος της ελληνικής εμπορικής ομογένειας στην Ανατολική Μεσόγειο και είναι στενά συνδεδεμένος με τη διεθνοποίηση του εμπορίου στην πρώιμη βιομηχανική περίοδο. Ο κοσμοπολιτισμός, ως πολιτιστικό φαινόμενο, άνθησε την εποχή των αυτοκρατοριών και παρήκμασε προοδευτικά, όταν ο εθνικισμός επαναδιατύπωσε τις εθνικές ταυτότητες και επανασχεδίασε τα εθνικά σύνορα.

Στην περίπτωση των Ελλήνων εμπόρων-τραπεζιτών της Κωνσταντινούπολης παρατηρούμε συμπεριφορές κοσμοπολίτικες. Αναφέρουμε ενδεικτικά το ενδιαφέρον των τελευταίων για έργα αστικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο, που θα διευκόλυναν το εμπόριο αλλά και θα συντελούσαν στον εξωραϊσμό της Πόλης. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των περιοχών του Πέρα και του Γαλατά, που είχαν αποκτήσει μια όψη πιο κοντινή στα ευρωπαϊκά πρότυπα του 19^{ου} αιώνα.²

² () κοσμοπολιτισμός περιλαμβάνει συγκεκριμένες ικανότητες και ιδιότητες από τους εμπόρους της οικογένειας και τους συγγενικούς με αυτήν εμπορικούς οίκους. Στις τελευταίες πρέπει να επισημάνουμε τη γνώση και ευγλωττία τριών ή τεσσάρων γλωσσών, τη γνώση των τοπικών και διεθνών αγορών καθώς και την ικανότητα να συναλλάσσονται και να υπολογίζουν τα κέρδη σε διαφορετικά νομισματικά συστήματα. Ακόμη ο κοσμοπολιτισμός προϋποθέτει τη στήριξη των τοπικών σχεδίων που διευκολύνουν το εμπόριο, δημιουργούν επαρκείς δομές και συντελούν στον εξωραϊσμό της πόλης, ώστε η τελευταία να αποκτήσει μια πιο ευρωπαϊκή όψη. Sifneos Evridiki, "Cosmopolitanism" as a feature of the Greek Commercial Diaspora, History and Anthropology, Vol.16, No.1, March 2005, s.o.97,100,103.

Κλείνοντας την εισαγωγή θα ήθελα να αναφερθώ στη συλλογή του βιβλιογραφικού υλικού, καθώς αποτέλεσε μια επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία. Χρειάστηκε να επισκεφθώ πέραν της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, τη βιβλιοθήκη της Φιλοσοφικής σχολής του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, τη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, τη βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Μεσογειακών Σπουδών και τέλος αυτή του Πανεπιστημίου Αιγαίου στη Μυτιλήνη. Παράλληλα είχα πρόσβαση σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά, την οποία μου εξασφάλιζε το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Ωστόσο, το υλικό που κατόρθωσα να συγκεντρώσω στην πλειοψηφία του αποτελείται από δευτερογενείς πηγές, ενώ το πρωτογενές αρχειακό υλικό είναι αρκετά περιορισμένο. Για το λόγο τούτο οφείλω να αναφέρω πως η σημασία της παρούσας εργασίας ουσιαστικά έγκειται στην συνθετική επεξεργασία του υλικού, καθώς για πρώτη φορά επιχειρείται μια προσπάθεια προσέγγισης της πολιτισμικής συμπεριφοράς του ομογενειακού ελληνισμού συγκεκριμένων παροικιών. Αυτή μάλιστα η μελέτη θα μπορούσε δυνητικά να αποτελέσει μια βάση για περαιτέρω έρευνα της πολιτιστικής ταυτότητας περισσότερων παροικιών.

**Κεφάλαιο 1^ο - Το οικονομικό πλαίσιο της Οθωμανικής
αυτοκρατορίας και η άνοδος των Ελλήνων επιχειρηματιών
στην Κωνσταντινούπολη**

1.1. Το οικονομικό πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο αιώνα

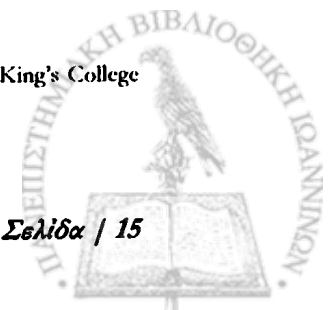
Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα η Οθωμανική οικονομία είχε ήδη περάσει στη σφαίρα του Ευρωπαϊκού καπιταλισμού. Είναι γεγονός ότι η Οθωμανική οικονομία είχε συνάψει δεσμούς με το Ευρωπαϊκό καπιταλιστικό σύστημα. Αυτό που μας ενδιαφέρει όμως είναι η έκταση που επηρεάστηκε η Οθωμανική οικονομία από τις απαιτήσεις των Ευρωπαϊκών αγορών. Προσπαθώντας λοιπόν να διερευνήσουμε τη σχέση της Οθωμανικής οικονομίας με τις Ευρωπαϊκές, πρέπει να καταγράψουμε όλους εκείνους τους παράγοντες που συνθέτουν το οικονομικό τοπίο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Πρώτα θα αναφερθούμε στη γεωργία που αποτελούσε έναν από τους πιο παραγωγικούς παράγοντες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και λειτουργούσε στα πλαίσια ενός προσεκτικά θεσπισμένου διοικητικού συστήματος.³ Αρχικά η καλλιέργεια ελεγχόταν από το τιμαριωτικό σύστημα (σύστημα παραχώρησης της κρατικής γης σε αντάλλαγμα για στρατιωτικές ή άλλες υπηρεσίες) ύστερα όμως από την παρακμή του οποίου καθιερώθηκε στα Βαλκάνια και τη δυτική Ανατολία το αποκαλούμενο τσιφλίκι, σύστημα συγγενέστερο προς την πλήρη ιδιοκτησία.⁴

Σε συνδυασμό με την αστάθεια που προκλήθηκε από τη μετάβαση στο καθεστώς της γης, πρέπει να συνεκτιμηθεί και ένας νέος, σημαντικός παράγοντας: η βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη. Λόγω των αλλαγών που επέφερε αυτή η επανάσταση στον ευρωπαϊκό χώρο, οι ανάγκες για τρόφιμα και πρώτες ύλες αυξήθηκαν δραματικά. Στα πλαίσια εκδήλωσης αυτής της ανάγκης επηρεάστηκε η παραγωγή της Οθωμανικής γης, και κατά κύριο λόγο αυτή των Βαλκανικών επαρχιών. Σε αυτό το πλαίσιο η ανάπτυξη της οικονομίας του τσιφλικιού είναι καθοριστική, αφού τα τσιφλίκια συνδέθηκαν σταδιακά με τις ευρωπαϊκές ανάγκες. Πράγματι το μεγαλύτερο ποσοστό της παραγωγής αυτών των επαρχιών απορροφούνταν από τις Ευρωπαϊκές αγορές.

³ Ekerzoglou Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", Thesis submitted for the PH.D degree. King's College London University, 1986, σελ.1.

⁴ Eric J. Zürcher, "Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας", Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2004, σελ.61.

Κεφάλαιο 1^ο

Αυτή μάλιστα η σχέση αγροτικής Οθωμανικής παραγωγής και ευρωπαϊκών αναγκών οδήγησε σε στενότερους οικονομικούς δεσμούς με τις Ευρωπαϊκές οικονομίες. Φυσικά οι εμπορικές σχέσεις με τη Δύση δεν ήταν ένα νέο φαινόμενο, ωστόσο μόνο κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα το εμπόριο με την Ευρώπη αυξήθηκε αξιοσημείωτα. Η εμπορική συμφωνία του 1838⁵ που υπογράφηκε ανάμεσα στη Βρετανική και την Οθωμανική κυβέρνηση απλώς επισημοποίησε την ήδη υπάρχουσα τάση εξασφαλίζοντας παράλληλα ένα πιο σταθερό και ασφαλές πεδίο εμπορικών δραστηριοτήτων και με αυτήν την έννοια συνεισέφερε στην ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου.⁶

Η συμφωνία όμως πρέπει να ερμηνευθεί διττά, αφενός ως κομμάτι των Βρετανικών προσπαθειών σε παγκόσμιο επίπεδο και αφετέρου ως διακανονισμός που εξυπηρετούσε το άνοιγμα της Οθωμανικής οικονομίας στο εξωτερικό εμπόριο.⁷ Η εν λόγω συμφωνία λοιπόν καθιέρωσε το ελεύθερο εμπόριο στην αυτοκρατορία και επέτρεψε την μαζική εισαγωγή ευρωπαϊκών αγαθών, που τελικά συνέβαλε στον ανταγωνισμό με τα προϊόντα της Οθωμανικής συντεχνιακής βιομηχανίας. Τα ευρωπαϊκά προϊόντα κατόρθωσαν με επιτυχία να ανταγωνιστούν τα οθωμανικά και σταδιακά να κερδίσουν έδαφος, αφού τα αντίστοιχα οθωμανικά δεν ήταν σε θέση να αναχαιτίσουν τα ευρωπαϊκά και έτσι αναπόδραστα ο οικονομικός τους ρόλος μειώθηκε.

Στα πλαίσια της μαζικής εισαγωγής ευρωπαϊκών προϊόντων οι μεταποιητικές τέχνες εξαφανίστηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά και η Οθωμανική αυτοκρατορία έγινε εξαγωγέας ακατέργαστων υλών και εισαγωγέας κατεργασμένων αγαθών. Η μεγάλη απαίτηση για ενδύματα και προϊόντα του καθημερινού νοικοκυριού λόγω του κοινωνικού εξευρωπαϊσμού⁸ από την μια, και του περιορισμού που

⁵Το πιο σημαντικό άρθρο αυτής της συμφωνίας αφορούσε στην κατάργηση του μονοπωλιακού συστήματος στο εξωτερικό εμπόριο και της δυνατότητας της κεντρικής κυβέρνησης να επιβάλλει ειδικούς περιορισμούς και συμπληρωματικούς τελωνειακούς δεσμούς στις εξαγωγές. Η κατάργηση αυτή επρόκειτο να έχει σοβαρές μακροπρόθεσμες συνέπειες στα οθωμανικά οικονομικά καθώς στερούσε το οθωμανικό έθιμοσυνουφιάκι από μια σημαντική πηγή εσόδων. Δεκαπέντε χρόνια αργότερα, κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο, το εξωτερικό εμπόριο δεν μπορούσε να βασιστεί στη δημιουργία επιρόσθετων εσόδων και έτσι η οθωμανική κυβέρνηση ήταν αναγκασμένη να αναζητήσει ρευστό από τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές. Sevket Pamuk, "The Ottoman Empire and the European Capitalism, 1820-1913, Trade, investment and production." Cambridge University press 1987, σελ.20.

⁶ Βλ. Fichertoglou Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σ.σ.5-6.

⁷ Βλ. Sevket Pamuk, σελ.11.

⁸ Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η βελτίωση των μέσων μεταφοράς, η διαθεσιμότητα των ξένων εφημερίδων, τα επαγγελματικά αλλά και τα ταξίδια αναψυχής συντέλεσαν στην περαιτέρω διάχυση των δυτικών γούσων και προϊόντων. Haris Fichertoglou,

Κεφάλαιο 1^ο

Οι ξένες επενδύσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν αμελητέες μέχρι τη δεκαετία του 1850. Από το 1854 και έπειτα η αυτοκρατορία δέχτηκε μια σχεδόν συνεχή εισροή ξένου κεφαλαίου. Η τοποθέτηση ευρωπαϊκών επενδύσεων στην αυτοκρατορία ακολούθησε ένα συμπαγές μοντέλο. Το ξένο κεφάλαιο επενδυόταν, κατά κύριο λόγο, σε τρεις τομείς: στις σιδηροδρομικές γραμμές, στα οθωμανικά δάνεια και στις τράπεζες.¹² Οι επενδυτικές επιλογές των Ευρωπαίων στο εξωτερικό υπαγορευόταν από τα οφέλη, που συνίστατο στα υψηλότερα επιτόκια αποδόσεως σε σχέση με τις εγχώριες επενδύσεις αλλά και στη διάνοιξη νέων αγορών για την τοποθέτηση των βιομηχανικών τους προϊόντων.¹³ Κατά την περίοδο που εξετάζουμε μεγαλύτερης σημασίας υπήρξαν οι δύο τελευταίοι τομείς. Τα αυτοκρατορικά οθωμανικά δάνεια απορροφούσαν το μεγαλύτερο μέρος του ξένου κεφαλαίου ενώ οι επενδύσεις σε τράπεζες επέτρεπαν την ίδρυση εταιρειών, η βοήθεια των οποίων αποδείχθηκε πολύτιμη στον τομέα των ξένων επενδύσεων.¹⁴

Οι Άγγλοι και οι Γάλλοι επενδυτές-οι πιο σημαντικοί παράγοντες στη κίνηση του ξένου κεφαλαίου στην αυτοκρατορία-έδειξαν μια ιδιαίτερη προτίμηση στα οθωμανικά δάνεια. Η ανάμειξη αυτή του ξένου κεφαλαίου στα οθωμανικά δάνεια αποτέλεσε μια φυσική διέξοδο των ξένων επενδυτών, που χρονικά συνέπεσε με την απόφαση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας να αντλήσει οικονομική βοήθεια άμεσα από τις Ευρωπαϊκές χρηματαγορές.¹⁵

Έτσι η περίοδος 1820-1870 αντιπροσωπεύει το πρώτο και αλματώδες κύμα ενσωμάτωσης της αυτοκρατορίας στην παγκόσμια οικονομία. Με άλλα λόγια, οι πολιτικοί, κοινωνικοί, διοικητικοί διακανονισμοί που αναφέρονται ως μεταρρυθμίσεις *Tanzimat*, συμπίπτουν χρονικά με το άνοιγμα της οικονομίας στο εξωτερικό εμπόριο και τις ξένες επενδύσεις. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, προλειάνθηκε το έδαφος για την επίτευξη του επακόλουθου ευρωπαϊκού οικονομικού ελέγχου πάνω στην αυτοκρατορία, που

¹² Βλ. Evcertzoğlu Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σ.σ.18-19.

¹³ Shepard B. Clough & Richard T. Rapp, "Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία, Η οικονομική ανάπτυξη του δυτικού καπιταλισμού" τόμος β', Εκδόσεις Παπαζήση, 1980, σελ.523.

¹⁴ Βλ. Evcertzoğlu Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.19.

¹⁵ ()π., σ.σ.20,22.

συντελείται κατά την περίοδο 1880-1914 και αποτελεί το δεύτερο κύμα ενσωμάτωσης της αυτοκρατορίας στην παγκόσμια οικονομία.¹⁶

¹⁶ Βλ. Sevket Pamuk, σελ.13.

1.2. Η Ελληνική εμπορική τάξη στην Κωνσταντινούπολη το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Παράγοντες ισχυροποίησης της θέσης της στην αυτοκρατορία

Στα χρονικά πλαίσια που εξετάζουμε καθιερώθηκε μια νέα αγορά που βασιζόταν στις αρχές του ελεύθερου εμπορίου. Η Κωνσταντινούπολη παρέμενε σημαντικό σταυροδρόμι ανάμεσα στη Δύση και Ανατολή. Κάθε χρόνο κατέκλυζαν την αγορά της Πόλης μεγάλες ποσότητες αγαθών. Ο πληθυσμός της, αλλά και το γεγονός ότι υπήρξε έδρα της Οθωμανικής κυβέρνησης, συνετέλεσε στην αυξημένη ανάγκη για διάφορα προϊόντα. Η τοπική κατανάλωση απορροφούσε ένα μόνο κομμάτι της μεγάλης ποσότητας εισαγόμενων προϊόντων, τα υπόλοιπα είτε τα εμπορεύονταν στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, είτε εξάγονταν. Πράγματι, το διαμετακομιστικό εμπόριο με την Ευρώπη, Ρωσία και Περσία, υπήρξε ο σημαντικότερος τομέας της οικονομίας της Πόλης.

Η ενσωμάτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη σφαίρα επιρροής του Ευρωπαϊκού καπιταλισμού στο τέλος της δεκαετίας του 1850, επιτάχυνε την καθιέρωση στενότερων εμπορικών συνδέσεων με τις δυτικές χώρες. Η οικονομική της θέση ως διαμετακομιστικό κέντρο ενισχύθηκε στενά συνδεδεμένη με τη γεωγραφική της θέση. Εκείνοι που ασχολούνταν με το εμπόριο αγαθών, όπως τα σιτηρά, είχαν την έδρα των επιχειρήσεων τους σε αυτή την πόλη, καθώς μπορούσαν να χρησιμοποιούν τις ευκολίες του λιμανιού και είχαν απευθείας πρόσβαση στη χρηματαγορά της πόλης. Εκεί η ίδρυση τραπεζικών ιδρυμάτων διευκόλυνε εξαιρετικά το εμπόριο, κυρίως μέσω της κυκλοφορίας των συναλλαγματικών.¹⁷

Κατά συνέπεια η επιρροή της Κωνσταντινούπολης στο οθωμανικό εμπόριο υπήρξε ουσιαστική μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1870, ενώ από εκεί και πέρα το εμπόριο δοκίμασε σοβαρή μείωση που οφείλεται στην ανάπτυξη άλλων λιμανιών, όπως της Σμύρνης και της Θεσσαλονίκης.¹⁸ Άλλοι παράγοντες

¹⁷ Βλ. Ίντζετσογλου Πάρις, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σ.σ.70-72.

¹⁸ Φυσικά τα λιμάνια αυτά είχαν επιδείξει σημαντική εμπορική κίνηση πολύ πριν τη δεκαετία του 1850, ωστόσο μόνο κατά τη διάρκεια του 1860 και έπειτα διεκδικήσαν το διαμετακομιστικό εμπόριο της Κωνσταντινούπολης. Αυτό οφείλεται στο ότι οι ευρωπαϊκές εισαγωγές σε αυτά τα λιμάνια εξυπηρετούνταν από την παροχή βελτιωμένων δυνατοτήτων μεταφοράς.

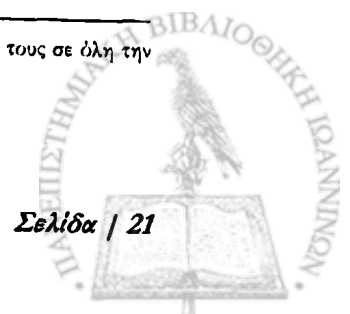
που συνέβαλαν στη πτώση του εμπορίου της Κωνσταντινούπολης υπήρξαν οι εξεγέρσεις στα Βαλκάνια, η αναβολή των πληρωμών του δημόσιου χρέους, λοιμοί και κακές σοδειές, ο εξαντλητικός πόλεμος με τη Ρωσία καθώς και σημαντικές εδαφικές απώλειες.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η Κωνσταντινούπολη έχασε το ρόλο της ως αποκλειστικά εμπορικό κέντρο και ανέδειξε μια νέα μορφή οικονομικής δραστηριότητας: το τραπεζικό σύστημα. Η ανάπτυξη της τραπεζικής δραστηριότητας της αυτοκρατορίας συγκεντρωνόταν σχεδόν αποκλειστικά στην Κωνσταντινούπολη. Νέα τραπεζικά ιδρύματα αναδύθηκαν και το κεφάλαιο, που αποκτήθηκε μέσω εμπορικών δραστηριοτήτων, μεταφέρθηκε στις τράπεζες. Ενώ παράλληλα και η εξέλιξη του οθωμανικού δημόσιου χρέους προκάλεσε ένα πλήθος τραπεζικών συναλλαγών και διατήρησε ένα μεγάλο δίκτυο από τραπεζίτες, μεσάζοντες και πράκτορες. Αναμφισβήτητα οι τραπεζικές δραστηριότητες στην Κωνσταντινούπολη τύγχαναν μεγάλης σημασίας και οι συνέπειες τους έγιναν αντιληπτές όχι μόνο στον οικονομικό τομέα της Πόλης αλλά και στην κοινωνική διαστρωμάτωση της. Σχεδόν όλοι οι σημαντικοί έμποροι που είχαν αφιερωθεί στο εμπόριο μέχρι το 1850 άρχισαν να μεταπηδούν στον τραπεζικό χώρο.¹⁹

Πράγματι, στη δεκαετία 1840 ανάμεσα στους πιο γνωστούς τραπεζίτες, που εμφανίζονται μέσα στο πλήθος των τοπικών δανειστών, εντοπίζονται τα ονόματα δέκα Ελλήνων, των οποίων η κυρίαρχη θέση στην Κωνσταντινούπολη διήρκεσε περίπου σαράντα χρόνια. Αυτοί ήταν οι: Γιώργος Ζαρίφης, Γιώργος Ζαφειρόπουλος, Εμμανουήλ και Θεόδωρος Βαλτάτζης, Στέφανος Ράλλης, Χρηστάκης Ζωγράφος, Δ. Γλαβάνης, Στέφανος Μαυροκορδάτος, Στεφάνοβικ-Σκυλιτζής και Ιωάννης Ψυχάρης. Κάποιοι εκ των οποίων είχαν αναρριχηθεί σε πολύ υψηλές θέσεις του οθωμανικού κρατικού μηχανισμού. Ο Θεόδωρος Μπαλτάτζης βρισκόταν πολύ κοντά στον διακεκριμένο πολιτικό και μεταρρυθμιστή Mustafa Reshid Pasha, ο Χρηστάκης Ζωγράφος υπήρξε

Ευκολότερη μεταφορά εξασφάλιζε μείωση των τιμών των ευρωπαϊκών προϊόντων και συνέβαλε στην διάχυση τους σε όλη την αυτοκρατορία. Βλ. Exertzoglou Paris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σ.σ.73-74.

¹⁹ Ο.π., σ.σ.75-76.

Κεφάλαιο 1^ο

προσωπικός τραπεζίτης του σουλτάνου Mutad V και ο Γιώργος Ζαρίφης υπήρξε προσωπικός τραπεζίτης του σουλτάνου Abdul Hamid.²⁰

Ωστόσο η ενσωμάτωση της Πόλης στο δίκτυο του ευρωπαϊκού καπιταλισμού είχε και άλλες συνέπειες. Καθώς ο αναπτυξιακός προσανατολισμός της Πόλης είχε δυτικά πρότυπα αναδύθηκαν νέες ανάγκες. Μια σημαντική όψη αυτού του προσανατολισμού είναι η ίδρυση νέων οικονομικών κέντρων μέσα στην Πόλη. Από εμπορικής απόψεως, η πόλη διαιρέθηκε σε τρία μέρη: Γαλατάς, Πέρα και Κωνσταντινούπολη. Τα δύο πρώτα αποτέλεσαν τα νέα οικονομικά και εμπορικά κέντρα της Πόλης, όπου πραγματοποιούνταν το σύνολο του εμπορίου, ενώ αντίστροφα, η παλιά πόλη έχασε την εμπορική της σπουδαιότητα. Συνεχώς αυξανόταν ο αριθμός των εμπορικών και τραπεζικών επιχειρήσεων στον Γαλατά και στο Πέρα, ενώ η Κωνσταντινούπολη άρχισε να παρακμάζει. Η προβολή του Πέρα και του Γαλατά ως νέων δυναμικών επιχειρηματικών κέντρων της Πόλης αποτυπώθηκε συνακόλουθα στα ενοίκια και στην αξία της γης.

Άλλη μια όψη αυτού του προσανατολισμού υπήρξε η καθιέρωση δημοτικής διοίκησης του Γαλατά στη διάρκεια της δεκαετίας του 1860 και η παροχή δημόσιων ευκολιών της περιοχής. Η βελτίωση των δρόμων, η παροχή διευκολύνσεων και ο φωτισμός της περιοχής συνετέλεσαν στο να αποκτήσει η περιοχή μια Ευρωπαϊκή μορφή.²¹

Ένας άλλος παράγοντας που επηρέασε τον οικονομικό και κοινωνικό χαρακτήρα της Πόλης υπήρξε η μετακίνηση του πληθυσμού. Οι αυξημένες οικονομικές σχέσεις με τη Δύση και η φήμη της Κωνσταντινούπολης ως τόπου που μπορούν να δημιουργηθούν περιουσίες μέσω του εμπορίου, επηρέασαν δραματικά την εθνική και θρησκευτική σύνθεση. Τα πρώτα σημάδια αυτής της αλλαγής μπορούν να ανιχνευθούν στη δεκαετία του 1840, καθώς την περίοδο αυτή η πόλη έχασε την μουσουλμανική της ταυτότητα. Η υπεροχή του μουσουλμανικού στοιχείου, που κυριαρχούσε αριθμητικά έναντι των άλλων

²⁰ Βλ. Ioanna Perclasis Minozou, "Ethnic minority groups in international banking: Greek diaspora banks of Constantinople and ottoman state finances, c. 1840-1881", discussion paper No 140, February 2002, Department of Economics, Athens University of Economics and Business, σ.σ.3-4.

²¹ Βλ. Exertzoglou Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σ.σ.76-77.

εθνοκοτήτων, πάνω στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης, γρήγορα υποχώρησε.²²

Παρατηρείται λοιπόν μια τάση μετανάστευσης των Ελλήνων υπηκόων σε μέρη όπως η Κωνσταντινούπολη, Αλεξάνδρεια, Οδησσό, που οφείλεται στην έλξη που ασκούσε η οικονομική και κοινωνική καταξίωση των ομοθρήσκων τους στις περιοχές αυτές. Κατά τη διάρκεια όμως της εποχής που εξετάζουμε, η Κωνσταντινούπολη υπήρξε η περιοχή που προσείλκυε τους περισσότερους.²³

Αυτή η μετακίνηση των πληθυσμών αποτυπώνεται στις απογραφές των ετών 1844 και 1857 όπου φαίνεται πως η πλειονότητα των ερχομένων στην οθωμανική πρωτεύουσα ήταν μη μουσουλμάνοι²⁴ που έρχονταν στις αστικές περιοχές για να μετάσχουν στις υπό εξελίξει εμπορικές δραστηριότητες.²⁵

Παράλληλα, οι ξένοι έμποροι αναζητούσαν μεσάζοντες για να αντιμετωπίσουν το μεγάλο αριθμό των διεσπαρμένων παραγωγών και επέλεξαν για τη θέση αυτή τους Έλληνες και τους Αρμένιους, που διέθεταν καλύτερη μόρφωση, ήταν πιο εξοικειωμένοι με τις αγορές, αλλά και πιο κοντά τους σε επίπεδο πολιτιστικό και γλωσσικό.²⁶

Οι Έλληνες λοιπόν που μετανάστευαν στην Πόλη έβρισκαν ευνοϊκότερες συνθήκες σε σχέση με αυτές που αντιμετώπιζαν οι μουσουλμάνοι. Οι περισσότεροι απορροφούνταν στο εκτεταμένο δίκτυο των εμπορικών οίκων, τραπεζών, ασφαλιστικών εταιρειών, πρακτορείων, ναυτιλιακών εταιρειών, που είχαν ήδη ιδρυθεί με ελληνικό κεφάλαιο. Μια λίστα, που εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1868, περιείχε πάνω από 1100 ονόματα που ασχολούνταν με το εμπόριο, το τραπεζικό σύστημα και τις υπηρεσίες, εκ των οποίων τα 348 αναγνωρίζονται ως ελληνικά, ποσοστό που ανέρχεται στο 30,5%. Ενώ από την άλλη μεριά μόλις 43 ονόματα μουσουλμάνων βρέθηκαν στη λίστα, αριθμός που τους αποδίδει ένα ποσοστό της τάξης μόλις του 3,6%. Οι μουσουλμάνοι δεν εμπλέκονταν καθόλου στις υπηρεσίες και τα ελεύθερα

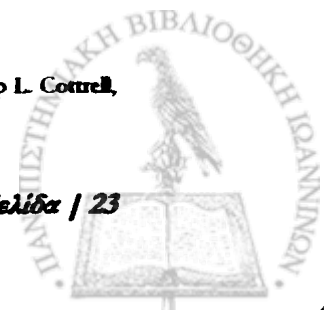
²² Βλ. Επετζογλου Ηαris, "Greek banking in Constantinople. 1850-1881", σελ.78.

²³ Ο.π., σελ. 82.

²⁴ Παρατηρείται και μετανάστευση των Ελλήνων από το ανεξάρτητο βασίλειο της Ελλάδας προς την Οθωμανική αυτοκρατορία ιδίως μετά τις μεταρρυθμίσεις Ταζιματ, που έλαβαν χώρα κατά τα έτη 1839 και 1856. Alexandris Alexis, "The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974", Center of Asia Minor Studies, Athens 1983, σελ.49.

²⁵ Κολώνιας Βασίλης, «Έλληνες αρχιτέκτονες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», Εκδόσεις Οικόλις, σελ.17.

²⁶ Philip L. Cottrell, "East meets west: Banking, commerce and investment in the Ottoman Empire", εκδόθηκε από Philip L. Cottrell, 2008, σελ.50.

Κεφάλαιο 1^ο

επαγγέλματα. Ήταν συγκεντρωμένοι κατά κύριο λόγο σε τέσσερις επαγγελματικές κατηγορίες: εμπορευόταν το κεχριμπάρι, το κερί, τις λαμπάδες και υπηρετούσαν ως φύλακες των οθωμανικών λουτρών. Έτσι τα ονόματα των μουσουλμάνων που ασχολούνταν με αυτές τις ειδικότητες αντιπροσώπευαν το 87% του συνολικού αριθμού των εγγεγραμμένων μουσουλμάνων στη λίστα.²⁷

Παρότι λοιπόν οι Έλληνες ασχολούνταν με ένα πλήθος επαγγελμάτων, διακρίθηκαν, κατά κύριο λόγο, στο τομέα του εμπορίου και του τραπεζικού συστήματος. Όπως έχει ήδη επισημάνει ο D. Quataert το προ - δεκάτου ενάτου αιώνα Οθωμανικό κράτος αποθάρρυνε τους μη-μουσουλμάνους στο να συμμετάσχουν στη στρατιωτική και κρατική γραφειοκρατία. Έτσι οι Χριστιανοί, και κυρίως οι Έλληνες που ανήκαν στο πολυπληθέστερο μη-μουσουλμανικό μιλλέτ της αυτοκρατορίας, ενεπλάκησαν σε υψηλού ρίσκου δραστηριότητες, όπως το εμπόριο και η ναυτιλία. Τα περιοριστικά διοικητικά μέτρα που έπλητταν τους Έλληνες, ως υπηκόους του Σουλτάνου, η βαριά φορολογία και οι δυσκολίες στην απόκτηση επαρκών και παραγωγικών κομματιών γης άνοιξαν το δρόμο στην ναυσιπλοΐα, τη μετανάστευση και το εμπόριο.²⁸ Οι συγκεκριμένες ασχολίες τους προσέφεραν πλούτη και δόξα. Εξάλλου και η ανάδυση της ελληνικής κοινωνικής διαστρωμάτωσης, με εξέχοντα επαγγέλματα, όπως αυτά του δικηγόρου, του αρχιτέκτονα και του ιατρού οφείλεται στην οικονομική ανάπτυξη της εμπορικής κοινότητας.²⁹

Στην ισχυροποίηση της θέσης των Ελλήνων στο χώρο του εμπορίου και της τράπεζας συνετέλεσαν και οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις-Tanzimat.³⁰ Η διακήρυξη της ισότητας όλων των υπηκόων της Αυτοκρατορίας ανεξαρτήτως

²⁷ F. Xertzoğlu Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ. 84.

²⁸ Sifneos Evridiki, "Cosmopolitanism" as a feature of the Greek Commercial Diaspora, History and Anthropology, Vol.16, No.1, March 2005, page 98 & Gerasimos Augustinos, "The Greeks of Asia Minor", The Kent State University Press 1992, ppag.104-105.

²⁹ Βλ. F. Xertzoğlu Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.87.

³⁰ Η λέξη Tanzimat ετυμολογικά είναι πληθυντικός της αραβικής λέξης τανζιμ και σημαίνει «τακτοποίηση, διοργάνωση, διευθέτηση, διάταξη, συγκόσμημα, σύνταξη». Χρησιμοποιήθηκε για τις μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Οθωμανική αυτοκρατορία το 19^ο αιώνα, αποδίδοντας ταυτόχρονα και τη χρονική περίοδο κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν οι μεταρρυθμίσεις αυτές. Η περίοδος Tanzimat αρχίζει με την αναγγελία των μεταρρυθμίσεων, δηλαδή του Τανζιμάτ-ι Χαΐριγιέ Φερμάνι στις 3 Νοεμβρίου 1839 και λήγει από νομική άποψη κατά την εκτίμηση ορισμένων ιστορικών με την ανακήρυξη του 1^{ου} συντάγματος το 1876 ενώ κατ' άλλους το 1908, χρονολογία ανακήρυξης του 2^{ου} συντάγματος. Αναστάσιος Κ. Ιορδάνηγλυ, "Περίοδος της Τουρκικής Γλώσσας και λογοτεχνίας", Θεσσαλονίκη, Σταμούλης 2008, σελ. 329-330.

της εθνικής ταυτότητας και των θρησκευτικών πεποιθήσεων που επιτεύχθηκε με τα μεταρρυθμιστικά διατάγματα του 1839 και του 1856, υπήρξε κεφαλαιώδους σημασίας.³¹ Το 1869 οι μεταρρυθμίσεις του μιλλέτ έδωσαν νέες δυνάμεις στα κοσμικά μέλη των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων. Η ανάδυση της κοσμικής εξουσίας στο ελληνικό μιλλέτ αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στον επαναπροσδιορισμό των παραδοσιακών ισορροπιών μέσα στους κόλπους του. Σε μεγάλο μάλιστα βαθμό η ανάδυση της κοσμικής εξουσίας συμβάδιζε με την ενδυνάμωση της ελληνικής εμπορικής κοινότητας. Κοσμικοί ηγέτες, όπως ο Γεώργιος Ζαρίφης και ο Χρηστάκης Ζωγράφος άσκησαν μεγάλη επιρροή σε ζητήματα της κοινότητας.³²

Ένας άλλος παράγοντας που πρέπει να επισημανθεί, καθώς συνετέλεσε στην ενδυνάμωση της θέσης του ελληνικού εμπορικού κόσμου, είναι αυτός της ξένης προστασίας. Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, οι ξένοι έμποροι βρήκαν συνεταίρους και συνέβαλαν στην αύξηση του αριθμού των μη μουσουλμάνων εμπόρων εκδίδοντας επαγγελματικές άδειες (berats) που αποτελούσαν εγγύηση για τα προνόμια των διομολογήσεων.³³ Η ανάδυση και ακόλουθη ανάπτυξη της μη μουσουλμανικής εμπορικής τάξης σε σχέση με την παράλληλη πτώση της αντίστοιχης μουσουλμανικής, αποδίδεται, από κάποιους ιστορικούς, στην ύπαρξη αυτού του δικτύου των ξένων προστατευομένων.

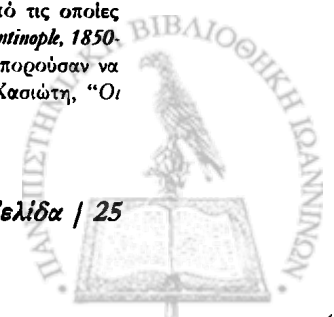
Αυτή η προσέγγιση υπονοεί πως η εξασφάλιση της μικρότερης φορολογίας επέτρεψε στους μη μουσουλμάνους εμπόρους να καταστούν ανταγωνιστικότεροι και να υποσκελίσουν τους μουσουλμάνους ομόλογούς τους.³⁴ Για την ακρίβεια, όσοι απολάμβαναν την ξένη προστασία, πρωτίστως, αποκλείονταν από τον κεφαλικό φόρο και, δευτερευόντως, αποκτούσαν τα

³¹ Αναγνωστοπούλου Σία, "Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919, Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος", Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σελ.271. Η υπόσχεση για παραχώρηση ίσων δικαιωμάτων στους Οθωμανούς χριστιανούς αποσκοπούσε αφενός στην ικανοποίηση των ξένων αφετέρου φάνερωνε την πεποίθηση ή τουλάχιστον την ελπίδα των Οθωμανών ότι μια τέτοια εξέλιξη θα αναχαίτιζε την εξάπλωση του εθνικισμού και των αποσχιστικών τάσεων που είχαν εκδηλωθεί ανάμεσα στους χριστιανικούς πληθυσμούς. Βλ. Eric J.Zurcher, σελ.100.

³² Βλ. Exertzoğlu Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σ.σ.90-91.

³³ Donald Quataert, "The Ottoman Empire, 1700-1922", Cambridge University Press, 2000, σελ.127.

³⁴ Με την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή εξασφαλίστηκαν οι συνθήκες εκείνες κάτω από τις οποίες αναπτύχθηκε η ελληνική εμπορική ναυτιλία του τέλους του 18^{ου} Βλ. Exertzoğlu Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ. 91,93. Η σημασία της συνθήκης βρίσκεται στους εμπορικούς της όρους. Τα ρωσικά πλοία θα μπορούσαν να πλέουν ελεύθερα τόσο στη Μαύρη Θάλασσα όσο και στο Αιγαίο με δική τους, ρωσική σημαία. Βλ. Ι.Κ.Χασιώτη, "Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία", Θεσσαλονίκη, 1976, σ.σ.207-208.

Κεφάλαιο 1^ο

προνόμια των ξένων υπηκόων, με κυριότερο εκ των οποίων την εξασφάλιση πολύ μικρότερων δασμών σε σχέση με αυτούς των Οθωμανών εμπόρων. Για αυτά λοιπόν τα εμπορικά και οικονομικά προνόμια, ο αριθμός των οθωμανικών μειονοτήτων που ενεπλάκη με τις πρεσβείες και το εμπόριο αυξήθηκε σημαντικά στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, σε σημείο μάλιστα που το Οθωμανικό Θησαυροφυλάκιο υπέφερε από σημαντικές δασμολογικές απώλειες και ο σουλτάνος υποχρεώθηκε να καταφύγει στην έκδοση επαναλαμβανόμενων διαταγμάτων που καθόριζαν ποσόστωση για τους υπηκόους που θα αποκτούσαν ξένη προστασία ή προσπάθησε να εκδώσει και ο ίδιος τέτοιου είδους πιστοποιητικά.³⁵ Είναι σκόπιμο λοιπόν να τονιστεί πως η ξένη προστασία υπήρξε σημαντικός παράγοντας τουλάχιστον στα πρώτα στάδια ανάπτυξης της ελληνικής εμπορικής μπουρζουαζίας.

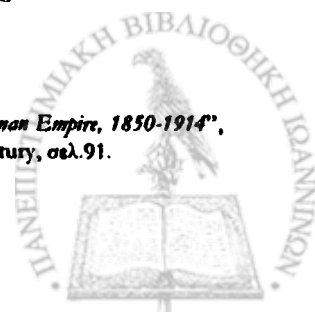
Ωστόσο στην περίοδο που εξετάζουμε μετά το 1850, ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων εμπόρων, τραπεζιτών και βιομηχάνων διατήρησε την Οθωμανική υπηκοότητα. Ανάμεσά τους τα πιο ισχυρά μέλη της ελληνικής κοινότητας, όπως Χρηστάκης Ζωγράφος, Γεώργιος Ζαφειρόπουλος, Ψυχάρης και άλλοι. Επιπλέον σχεδόν όλοι οι εμπορικοί οίκοι και τραπεζικά ιδρύματα βρισκόνταν κάτω από την Οθωμανική δικαιοδοσία. Στις δεκαετίες του 1850 και 1860 οι Έλληνες έμποροι που κατείχαν την Οθωμανική υπηκοότητα δεν είχαν κανένα λόγο να ζητούν την Ευρωπαϊκή προστασία.³⁶ Αντιθέτως, ακολούθησαν μια φιλική πολιτική απέναντι στο Οθωμανικό κράτος, χωρίς να το προκαλούν και πάντοτε κρατώντας μια χαμηλών τόνων πολιτική στάση ακόμα και όταν ενέκυπταν σοβαρά ζητήματα, όπως η Κρητική επανάσταση του 1866. Πράγματι, αυτή η τακτική τους επέτρεψε να κερδίσουν περισσότερο κύρος και δύναμη στην Οθωμανική πρωτεύουσα από το να κατέφευγαν στην αναζήτηση προστασίας μιας από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις.³⁷

Τα κύρια χαρακτηριστικά των ελληνικών εμπορικών επιχειρήσεων συνέβαλαν καταλυτικά στην ανάπτυξή τους. Η γεωγραφική εξάπλωση των ελληνικών οίκων για την εξασφάλιση διεθνούς εμβέλειας, η εκτεταμένη χρήση εθνοτικών και συγγενικών σχέσεων αλληλεγγύης και εμπιστοσύνης και τέλος η διεύρυνση

³⁵ Fatma Müge Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, New York, Oxford University Press, 1996, σελ.93.

³⁶ Βλ. Eixertzoğlu Haris, *Greek banking in Constantinople, 1850-1881*, σελ.96.

³⁷ Eixertzoğlu Haris, *The development of the Greek Ottoman Bourgeoisie: Investment patterns in the Ottoman Empire, 1850-1914*, *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, σελ.91.

του επιχειρηματικού τους αντικειμένου με τη συμμετοχή τους σε πολλές επιχειρήσεις ταυτόχρονα επέτρεψε στους Έλληνες να κινηθούν με ευελιξία και αποφασιστικότητα.³⁸

Οι Έλληνες έμποροι συνδύαζαν την εμπειρία με την θεσμοποιημένη δωροδοκία, τις παραδοσιακές οικονομικές πρακτικές με τις πιο επίσημες δυτικές φόρμες τραπεζικής δραστηριότητας. Έγιναν κομμάτι ενός μεγαλύτερου όλου, η θέση τους στο διεθνές οικονομικό δίκτυο εξηγεί απολύτως τον κυρίαρχο ρόλο τους στην οικονομική κοινότητα της Πόλης και τη δράση τους ως μεσάζοντες που φέρνουν πιο κοντά δύο κόσμους σχετικά άγνωστους μεταξύ τους. Μάλιστα στα πλαίσια της διαδικασίας ενσωμάτωσης της Πόλης στις ραγδαία αναπτυσσόμενες δυτικές χρηματαγορές, οι Έλληνες έμποροι πέτυχαν χρηματικά προνόμια εξαιτίας της έως τότε χαλαρής δυτικής επιτήρησης των οθωμανικών οικονομικών.³⁹

Όλοι οι παράγοντες, που αναφέρθηκαν ανωτέρω, συνετέλεσαν καθένας σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό στην ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου και των οικονομικών δραστηριοτήτων εν γένει. Επιγραμματικά, τονίζουμε, ότι η βελτίωση των εμπορικών συνθηκών, η επικράτηση του ελεύθερου εμπορίου, η ύπαρξη ενός εκτεταμένου ελληνικού δικτύου εμπορικών οίκων σε συνάρτηση με την ανώτερη μόρφωση των Ελλήνων αλλά και σε μικρότερο βαθμό η ξένη προστασία συγκαταλέγονται ανάμεσα στις συνιστώσες που κατέστησαν τους Έλληνες ίσως το σημαντικότερο στοιχείο της οικονομικής ζωής της Πόλης.⁴⁰

³⁸ Βλάμη Δέσποινα, “ Το Φιορίνι, το Σιτάρι, και η Οδός του Κήπου, Έλληνες έμποροι στο . Ιβόρνο 1750-1868”, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2000, σελ.32.

³⁹ Ioanna Pepelasis Minoglou, “*Ethnic minority groups in international banking: Greek diaspora banks of Constantinople and ottoman state finances, c. 1840-1881*”, discussion paper No140, February 2002. Department of Economics, Athens University of Economics and Business, σ.σ.1-2.

⁴⁰ Βλ. Exertzoglu Haris, “*Greek banking in Constantinople, 1850-1881*”, σελ.101.

1.3. Ο προσανατολισμός των Ελλήνων εμπόρων στον τραπεζικό χώρο

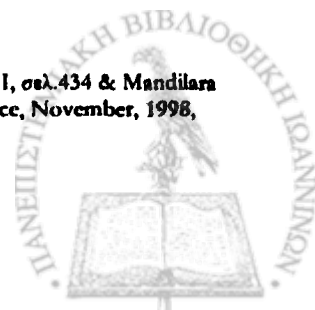
Η επέκταση του εμπορίου της Ανατολής και το άνοιγμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στον ευρωπαϊκό καπιταλισμό, γρήγορα προσέφερε νέες επενδυτικές προτάσεις. Η ανάπτυξη λοιπόν των ελληνικών τραπεζικών οίκων αναπόφευκτα προήλθε από την ευημερούσα εμπορική κοινότητα, που διέθετε το απαραίτητο κεφάλαιο για να στηρίξει τέτοιου είδους οικονομικά εγχειρήματα. Μάλιστα οι οικονομικές δυσκολίες που υπέστη η Οθωμανική αυτοκρατορία κατά την περίοδο αυτή, συνετέλεσαν αποφασιστικά στη μετάβαση του ελληνικού κεφαλαίου στο τραπεζικό χώρο.

Τα κέρδη του εμπορίου αναμφισβήτητα υπήρξαν σημαντικά αλλά υπάρχουν στοιχεία που αποδεικνύουν πως τα αντίστοιχα από τις οικονομικές συναλλαγές με το κράτος ήταν ακόμα πιο υψηλά. Τα βραχυπρόθεσμα δάνεια (προκαταβολές) προς την κυβέρνηση απέφεραν κέρδη μεγαλύτερα από εκείνα του εμπορίου. Οι τόκοι στις περισσότερες από αυτές τις συναλλαγές έφθαναν το ποσοστό της τάξης του 18%, ένα έσοδο που δεν μπορούσε να προέλθει από τις εμπορικές συναλλαγές. Ενώ πρέπει να επισημάνουμε πως και οι εγγυήσεις που παρείχε η Οθωμανική κυβέρνηση προσέφεραν επαρκή ασφάλεια σε όσους επιθυμούσαν να επενδύσουν σε βραχυπρόθεσμες δανειοδοτήσεις.

Συνεπώς, ο πυρήνας των εύρωστων οικονομικά Ελλήνων τραπεζιτών προήλθε από το εμπόριο. Κατάσταση που τονίζεται από το γεγονός ότι κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1860 σχεδόν όλοι οι Έλληνες τραπεζίτες ήταν άμεσα αναμεμειγμένοι με το εμπόριο. Τις περισσότερες φορές η εμπλοκή τους με το εμπόριο εξασφαλιζόταν μέσω των εμπορικών οίκων, που διατηρούσαν τα μέλη της οικογένειάς τους.⁴¹ Μάλιστα πρέπει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι η επαγγελματική ταυτότητα του έλληνα εμπόρου για πολύ καιρό υπήρξε αξεδιάλυτη από αυτή του τραπεζίτη και του εφοπλιστή.⁴²

⁴¹ Βλ. Exertzoglou, Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σ.σ.116-117.

⁴² Κατσιαρδή-Heering Όλγα, "Η Ελληνική Παροικία της Τεργέστης (1751-1830)", Αθήνα 1986, τόμος II, σελ.434 & Mandilara Anna, "The Greek Business Community in Marseille, 1816-1900: Individual and Network Strategies", Florence, November, 1998, σελ.151.

1.4. Οι βραχυπρόθεσμες προκαταβολές προς την οθωμανική κυβέρνηση

Οι Έλληνες τραπεζίτες ήταν εκείνοι που είχαν, κατά κύριο λόγο, εμπλακεί στην παροχή δανείων στην οθωμανική κυβέρνηση. Το 1859 από το οθωμανικό δημόσιο χρέος των 774 εκατομμυρίων φράγκων, το εσωτερικό χρέος αντιπροσώπευε τα 450 εκατομμύρια φράγκα και βρισκόταν σχεδόν αποκλειστικά στα χέρια των τοπικών τραπεζιτών. Το κέρδος που απέρρεε από τις συναλλαγές με την κυβέρνηση ήταν τεράστιο.

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να εξηγήσουμε τον κύριο μηχανισμό που έδινε τη δυνατότητα στους Έλληνες τραπεζίτες να βγάζουν τέτοια κέρδη. Χρήματα παρέχονταν στο υπουργείο οικονομικών ή στα ιδιαίτερα τμήματα του έναντι εγγυήσεων, κυρίως με τη μορφή των κρατικών ομολογιών ή άλλων εγγράφων που αναγνώριζαν την υποχρέωση του κράτους να εξοφλήσει το ποσό που δανείστηκε με τόκο. Οι Έλληνες τραπεζίτες με τη σειρά τους, χρησιμοποιούσαν αυτά τα έγγραφα ως εγγύηση, προκειμένου να δανειστούν χρήματα από τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές. Αν λοιπόν η πληρωμή, αυτού που έφερε το έγγραφο, ήταν αναγνωρισμένη, τότε στην Ευρώπη προεξοφλούσαν τα έγγραφα αυτά. Μεγάλα κέρδη μπορούσαν να αποκτηθούν, για τον απλό λόγο του ότι ο τόκος στην Ευρώπη ήταν αξιoσημείωτα μικρότερος. Για παράδειγμα, όταν ένας Έλληνας τραπεζίτης δανειζόταν χρήματα από την Ευρώπη με επιτόκιο της τάξης του 3-4%, που ήταν ένα συνηθισμένο επιτόκιο στις Ευρωπαϊκές χρηματαγορές, την ίδια στιγμή χρέωνε το υπουργείο οικονομικών με τόκο της τάξης του 12-18%, που ήταν επίσης ένα συνηθισμένο επιτόκιο στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Έτσι επωφελοούνταν από την διαφορά της τάξης του 9-15% των χρημάτων που επένδυσε.⁴³

⁴³ Βλ. Iixertzoglou Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σ.σ.132-133 & Βλ. Mandilara Anna, σ.σ.317-318,334. Το σύστημα λειτουργούσε με τον εξής τρόπο: έμποροι ή τραπεζίτες που ήταν εγκατεστημένοι στην Κωνσταντινούπολη, έφεραν μια τρίμηνη ή εξαμήνη συναλλαγματική στην ελληνική εταιρεία της Μασσαλίας που λειτουργούσε ως οίκος αποδοχής. Η εταιρεία αποδοχής λάμβανε την συναλλαγματική και την διατηρούσε ως την λήξη της ή την οπισθογραφούσε, ώστε να την καταστήσει αποδεκτή χωρίς αμφιβολία, και να την περάσει στην Τράπεζα της Γαλλίας, που την προεξοφλούσε με το συνηθισμένο προεξοφλητικό επιτόκιο. Η εταιρεία αποδοχής συνήθως χρέωνε τον εκδότη με μεγάλη προμήθεια: όσο μεγαλύτερο το ρίσκο του οίκου αποδοχής τόσο μεγαλύτερη η προμήθεια. Από τη διαδικασία αυτή επικυρώνεται η σημασία της Κωνσταντινούπολης ως τόπου έκδοσης και της Μασσαλίας ως τελικού αποδέκτη. Στην πραγματικότητα, η κυκλοφορία επιτυγχάνονταν χάρις σε έναν μικρό αριθμό εταιρειών αποδοχής στη Μασσαλία που ταυτόχρονα λειτουργούσαν ως εντολεις στην Τράπεζα της Γαλλίας.

Κεφάλαιο 1^ο

Για την ακρίβεια, τα βραχύπρόθεσμα δάνεια υπήρξαν η πιο σημαντική δραστηριότητα των Ελλήνων τραπεζιτών στην Κωνσταντινούπολη, αφού οι ίδιοι ήταν μόνο έμμεσα εμπλεκόμενοι στη σύναψη των Οθωμανικών δάνειων. Τα τελευταία, σχεδόν σε αποκλειστικό βαθμό, προέρχονταν από τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές και οι Έλληνες τραπεζίτες συμμετείχαν μόνο οριακά.⁴⁴

Όσον αφορά την πολιτική που ακολουθούσαν οι Έλληνες τραπεζίτες, πρέπει να αναφέρουμε πως δεν συνήθιζαν να αγοράζουν μεγάλες ποσότητες οθωμανικών ομολόγων. Υπήρχαν ωστόσο ορισμένες περιπτώσεις μεμονωμένων τραπεζιτών, που είχαν στη διάθεση τους μεγάλο αριθμό κρατικών ομολόγων. Ο Ζαρίφης, για παράδειγμα, υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους κατόχους του οθωμανικού δανείου του 1871 αλλά και άλλων δανείων. Συνήθως οι τραπεζίτες είχαν στη διάθεση τους μεγάλες ποσότητες οθωμανικών ομολόγων, που δίνονταν σε αυτούς ως εγγύηση για τις βραχυπρόθεσμες προκαταβολές τους προς την οθωμανική κυβέρνηση. Μάλιστα, όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, τις περισσότερες φορές τα ομόλογα αυτά μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως εγγύηση για να εξασφαλίσουν χρήματα από τις δυτικές χρηματαγορές. Πρέπει μάλιστα να τονιστεί, ότι οι Έλληνες τραπεζίτες δεν κρατούσαν αυτούς τους τίτλους ποτέ για μεγάλα χρονικά διαστήματα, γιατί ήταν επικίνδυνο γι' αυτούς να εμπλέκονται με λιγότερο ρευστές μορφές επένδυσης. Συνεπώς το να διατηρούν αυτούς τους τίτλους στην κατοχή τους για μεγάλο χρονικό διάστημα, σήμαινε ότι δεν θα μπορούσαν να διαθέσουν τους εαυτούς τους σε πιο επικερδείς μορφές επενδυτικής δραστηριότητας. Επιπροσθέτως, το κέρδος που προέκυπτε από αυτά τα ομόλογα ήταν και ανασφαλές, αφού η οθωμανική κυβέρνηση από το 1866 άρχισε να αντιμετωπίζει ανυπέρβλητα προβλήματα στην αποπληρωμή του τόκου του δημόσιου χρέους.⁴⁵ Παρ' όλ' αυτά, οι Έλληνες τραπεζίτες ενεπλάκησαν σε

⁴⁴ Ωστόσο παρά το γεγονός ότι το ελληνικό τραπεζικό κεφάλαιο απείχε από τα συμβούλια που εξέδιδαν τα περισσότερα Οθωμανικά δάνεια δεν σημαίνει ότι οι Έλληνες τραπεζίτες ήταν απρόθυμοι στο να συμμετάσχουν σε αυτά τα δάνεια. Ούτε σημαίνει επίσης πως οι τελευταίοι δεν διέθεταν επαρκές κεφάλαιο για να υποστηρίξουν τέτοιου είδους εγχειρήματα. Η αποχή των Ελλήνων τραπεζιτών οφείλεται στο γεγονός ότι δεν μπορούσαν να συναγωνιστούν τους Ευρωπαίους ομολόγους τους, αφού οι τελευταίοι βρισκόταν σε θέση ισχύος καθώς υποστηριζόταν από ισχυρές ομάδες ευρωπαϊών καπιταλιστών. Έτσι οι Έλληνες τραπεζίτες συμμετείχαν στην έκδοση των οθωμανικών δανείων όταν συνέφερε τους ευρωπαίους, είτε γιατί επένδυαν στην γνώση και εμπειρία τους, είτε γιατί χρησιμοποιούσαν μια συγκεκριμένη ομάδα Ελλήνων τραπεζιτών ενάντια σε κάποια άλλη ανταγωνιστική. Βλ. Εικετζογλου, Ηαρίς, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σ.σ.134-135.

⁴⁵ Βλ. Εικετζογλου Ηαρίς, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σ.σ.137-138.

μεγάλο βαθμό με τις συναλλαγές των οθωμανικών ομολόγων, όταν τα τελευταία έγιναν δεκτά στα ευρωπαϊκά χρηματιστήρια το 1865.⁴⁶

⁴⁶ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Συγγρού όσον αφορά την αξιοποίηση των ομολόγων του δανείου Pinard. Ο Συγγρός δανείστηκε χρήματα από το Λονδίνο θέτοντας ως ενέχυρο μεγάλο αριθμό αυτών των ομολόγων. Όταν επέστρεψε τα χρήματα που όφειλε ανακάλυψε ότι οι πιστωτές του είχαν πουλήσει τους τίτλους στο χρηματιστήριο και δεν ήταν σε θέση να τους επιστρέψουν την προκαθορισμένη ημερομηνία. Ο Συγγρός αντιμετώπισε αυτή την κατάσταση ως μια εξαιρετική ευκαιρία. Αφού λοιπόν έφαξε την χρηματαγορά βρήκε ότι μεγάλο μέρος των ομολόγων αυτών βρισκόταν στην κατοχή επενδυτών, που τα κρατούσαν για εισόδημα. Έτσι άρχισε να αγοράζει τους τίτλους αυτούς μέσα από τους πράκτορες του, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η τιμή τους. Όταν λοιπόν ήρθε η ημερομηνία που έπρεπε να επιστραφούν οι τίτλοι στον Συγγρό αυτό κατέστη αδύνατο από την πλευρά των πιστωτών του που με τη σειρά τους μετατράπηκαν σε οφειλέτες του. Έτσι οι τελευταίοι έπρεπε είτε να του πληρώσουν τόκο επί της αξίας των τίτλων, που τους είχαν παραχωρηθεί αρχικά ως ενέχυρο, είτε να αγοράσουν παρόμοιους τίτλους με σκοπό να τους επιστρέψουν στον Συγγρό. Αφού λοιπόν η αγορά είχε μικρό απόθεμα αυτών των τίτλων αυτοί αναγκάστηκαν να τους αγοράσουν από ανθρώπους που εργάζονταν για λογαριασμό του Συγγρού. Με αυτόν τον τρόπο ο Συγγρός κατάφερε να εξασφαλίσει ένα κέρδος της τάξης των 20.000£. Η διαδικασία αυτή διήρκασε μόλις λίγες εβδομάδες. Συγγρός Ανδρέας, "Απομνημονεύματα", τόμος Β', Εστία, Αθήνα 1908, σελ.274-280 & Βλ. Excerptoglu Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.138.

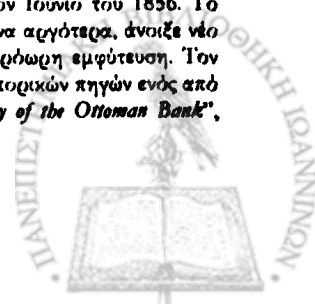

1.5. Η συμμετοχή του ελληνικού κεφαλαίου στα βραχυπρόθεσμα δάνεια

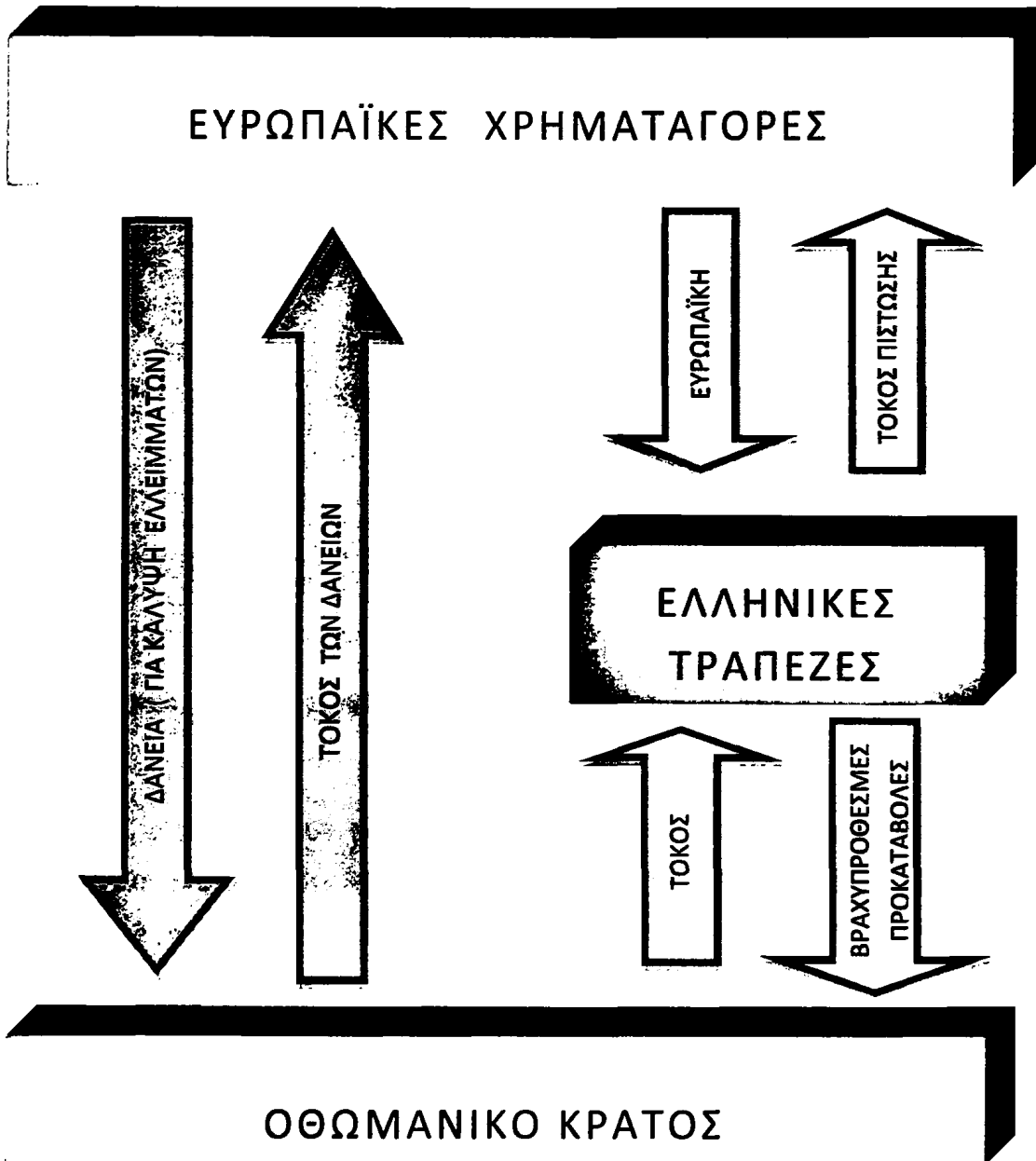
Το μεγαλύτερο έξοδο της οθωμανικής κυβέρνησης μετά το 1865 ήταν η εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους. Η τελευταία κατάφερε να βρει δύο τρόπους προκειμένου να αντιμετωπίσει αυτές τις πληρωμές. Να συνάπτει δάνεια είτε στο εξωτερικό είτε στο εσωτερικό με τους τοπικούς τραπεζίτες. Στο σημείο αυτό θα εστιάσουμε στο δεύτερο μέσο. Το μέγεθος των βραχυπρόθεσμων δανείων προς την οθωμανική κυβέρνηση, που συνάπτονταν με σκοπό να πληρωθούν οι τόκοι διαφόρων τμημάτων των οθωμανικών δανείων, ήταν εντυπωσιακό. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1860 ο όγκος του οθωμανικού εσωτερικού χρέους, ένα μεγάλο μέρος του οποίου αποτελούσαν τα βραχυπρόθεσμα δάνεια προς το Οθωμανικό Θησαυροφυλάκιο, είχε ξεπεράσει τα 25 εκατομμύρια. Και ενώ μέχρι τότε, τα βραχυπρόθεσμα δάνεια συνάπτονταν κυρίως με σκοπό την χρηματοδότηση της οθωμανικής διοίκησης, από τα μέσα της δεκαετίας σημειώθηκε μια σημαντική αύξηση των βραχυπρόθεσμων δανείων με σκοπό την εξυπηρέτηση του οθωμανικού δημόσιου χρέους. Η κατάσταση χειροτέρευε ιδιαίτερα στα τέλη της δεκαετίας του 1860.⁴⁷ Έτσι, όσα περισσότερα δάνεια συνάπτει η οθωμανική κυβέρνηση με το εξωτερικό, τόσο πιο εξαρτημένη γινόταν από τις τράπεζες της Κωνσταντινούπολης, συμπεριλαμβανομένης και της Αυτοκρατορικής.⁴⁸ Η κυβέρνηση κατέφευγε στους τοπικούς τραπεζίτες, οι οποίοι είχαν συνειδητοποιήσει τις σοβαρές επιπτώσεις που θα είχε ένα ενδεχόμενο σταμάτημα πληρωμών του δημοσίου χρέους, για τις δικές τους επιχειρήσεις και έτσι ήταν πρόθυμοι κάθε φορά να παρέχουν τα αναγκαία ποσά στην

⁴⁷ Η Κρητική επανάσταση αποδείχθηκε βαρύ φερέλι για το υπουργείο οικονομικών και συνακόλουθα η οθωμανική κυβέρνηση βρέθηκε σε θέση αδυναμίας να πληρώσει τα κομψίνια από αρκετά οθωμανικά δάνεια. Επιπροσθέτως, οι φτωχές σοδειές και η ξηρασία αποτέλεσαν παράγοντες που συνέβαλαν στην αδυναμία της κυβέρνησης να είναι συνεπής στις πληρωμές. Βλ. Γιακτζοβίου Παρίς, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.141.

⁴⁸ Οι εργασίες της Αυτοκρατορικής Οθωμανικής Τράπεζας (Imperial Ottoman Bank) ξεκίνησαν τον Ιούνιο του 1856. Το πρώτο κατάστημα άνοιξε στο Γαλατά, το οικονομικό κέντρο της Οθωμανικής πρωτεύουσας. Ένα μήνα αργότερα, άνοιξε νέο κατάστημα στην Σμύρνη, της οποίας οι εμπορικές επαφές με τη Δύση δικαιολογούσαν αυτή την πρόωγη εμφύτευση. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους το κατάστημα της Βυρσητού εγκαινιάστηκε με την ελπίδα άντλησης των εμπορικών πηγών ενός από τα πιο ενεργητικά λιμάνια της ανατολικής μεσογειακής λεκάνης. Βλ. Edhem Eldem, "A History of the Ottoman Bank", Istanbul, October 1999, σελ.55.

κυβέρνηση. Ο φαύλος κύκλος συνεχίστηκε μέχρι το 1875, οπότε και η κυβέρνηση αναγκάστηκε να αναβάλει τις πληρωμές του εξωτερικού χρέους.⁴⁹

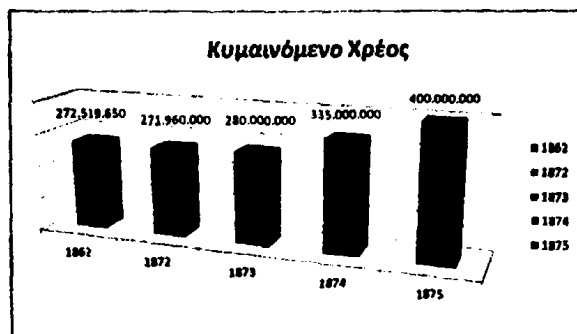
Η αλληλεπίδραση των δανείων, των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού και των βραχυπρόθεσμων προκαταβολών.⁵⁰

⁴⁹ Βλ. Exertzoglou Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.141.

⁵⁰ Ο.π., σελ.141α.

Κεφάλαιο 1^ο

Η εξέλιξη αυτού του κυμαινόμενου-μεταβλητού χρέους από το 1862 έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1870, αποτελεί το πιο σπουδαίο τεκμήριο του μεγέθους των βραχυπρόθεσμων προκαταβολών.

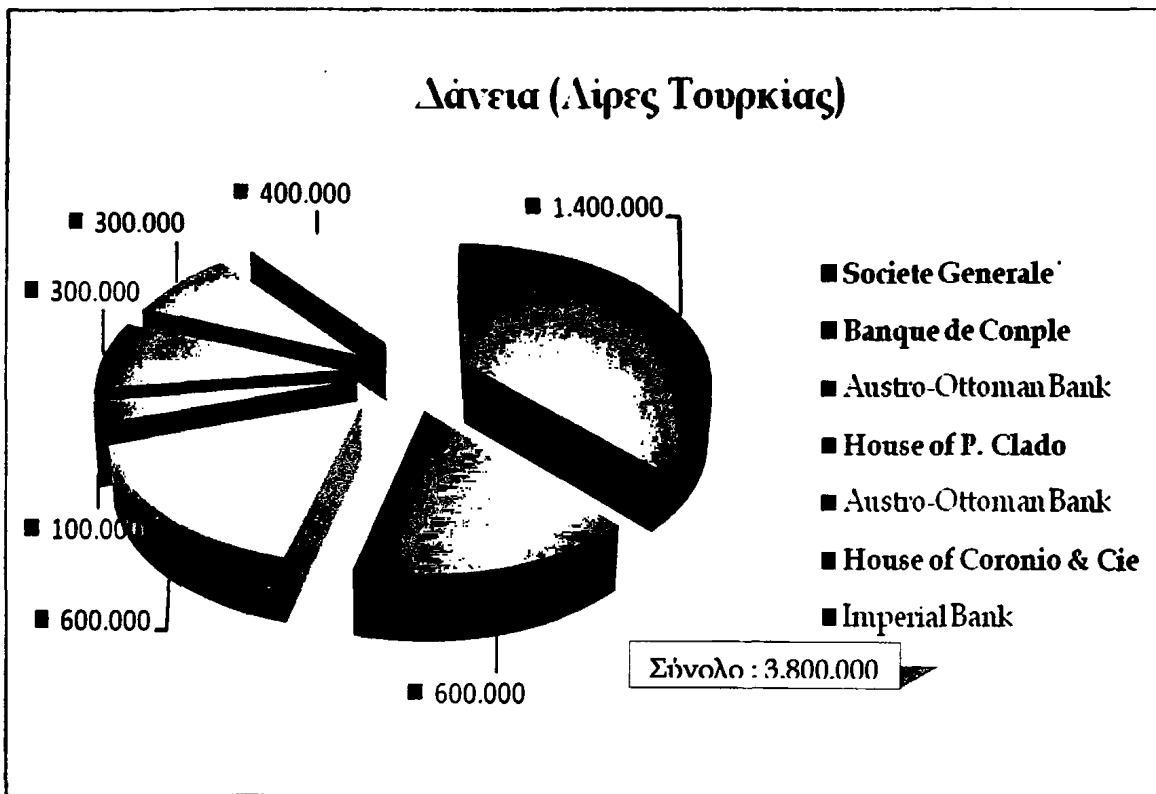

Το μέγεθος του κυμαινόμενου χρέους, 1862-1875(σε φράγκα)⁵¹

Άλλο ένα τεκμήριο που αποδεικνύει τη συμμετοχή του ελληνικού κεφαλαίου σε αυτές τις βραχυπρόθεσμες προκαταβολές, προέρχεται από ένα πίνακα, που δημοσιεύτηκε στη Levant Herald, με θέμα τα βραχυπρόθεσμα δάνεια που σύναψε η κυβέρνηση, ανάμεσα στο Νοέμβρη του 1871 και το Μάρτη του 1872.

⁵¹ Ο λόγος που το μεταβλητό χρέος παρέμεινε σταθερό μέχρι το 1873 και έπειτα αυξήθηκε εξαιρετικά ήταν ότι το Οθωμανικό κράτος χρειαζόταν περισσότερες βραχυπρόθεσμες προκαταβολές για την εξυπηρέτηση του χρέους. Γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα το μεταβλητό χρέος να μη πέσει ποτέ κάτω από τα 250 εκατομμύρια φράγκα. Σχεδόν όλο το χρέος βρισκόταν στα χέρια των τοπικών τραπεζών και οι Έλληνες τραπεζίτες ήταν σε θέση να ελέγχουν ένα μεγάλο μέρος αυτού. Βλ. Ezeretzoglou Harris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.143.

*Τοπικά δάνεια που σύναψε η κυβέρνηση
από το Νοέμβρη του 1871 έως το Μάρτη του 1872*

Σύμφωνα λοιπόν με τον ανωτέρω πίνακα, φαίνεται πως το ελληνικό κεφάλαιο συμμετείχε άμεσα στο μεγαλύτερο μέρος των δανείων αυτών. Η Societe Generale, σε μεγάλο βαθμό ελληνικών ενδιαφερόντων, η Banque de Con/ple, μια ελληνική τράπεζα καθώς και οι Κορωνιός και Κλάδος, δύο Έλληνες τραπεζίτες εξασφάλισαν στην Πύλη 2.4 εκατομμύρια μέσα σε διάρκεια έξι μηνών. Η εικόνα που παρουσιάζει ο πίνακας, δείχνει με σαφήνεια ποια ήταν η κατάσταση. Ουσιαστικά με εξαίρεση την Αυτοκρατορική Τράπεζα, που απέκτησε ουσιαστικό ρόλο από το 1874 και έπειτα, το ελληνικό κεφάλαιο είχε αναλάβει ηγετικό ρόλο στη χρηματοδότηση της Οθωμανικής κυβέρνησης.⁵²

⁵² Βλ. Exertzoglu Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.145.

1.6. Η ίδρυση τραπεζικών ιδρυμάτων στην Κωνσταντινούπολη

Κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1860 η Κωνσταντινούπολη είχε μετατραπεί σε μια αγορά, όπου κάποιος μπορούσε να κερδίσει μεγάλα ποσά με τον πιο εύκολο τρόπο και πρακτικά χωρίς ρίσκο. Άλλωστε οι συναλλαγές με την Οθωμανική κυβέρνηση θεωρούνταν αρκετά ασφαλείς, από την στιγμή μάλιστα που η τελευταία έδινε επαρκείς εγγυήσεις.⁵³

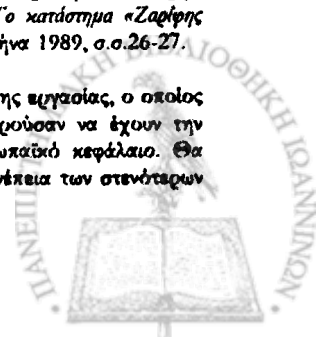
Επιπροσθέτως, οι οικονομικές συνθήκες στην Ευρώπη επέτρεψαν τη συνεχή ροή κεφαλαίων στην οθωμανική πρωτεύουσα, που σύντομα οδήγησε σε χρηματιστικό πυρετό. Μια σημαντική συνέπεια ήταν η ίδρυση πολλών ανώνυμων εταιρειών, φαινόμενο που ήταν συνδεδεμένο με τη διαθεσιμότητα του ευρωπαϊκού κεφαλαίου.⁵⁴ Στην εξέλιξη αυτή, σημαντικότερο ρόλο έπαιξε η αποδοχή και διάδοση της νέας επιχειρηματικής οργάνωσης ανάμεσα στους τραπεζικούς και χρηματιστικούς κύκλους της Πόλης, η οποία θεωρήθηκε ότι θα συνέβαλε στην περαιτέρω επέκταση των εργασιών τους και στην καλύτερη αντιμετώπιση των νέων συνθηκών.

Με δεδομένη τη σύνδεση των τραπεζιτών του Γαλατά με τις ευρωπαϊκές πιστώσεις, τον ασταμάτητο οθωμανικό δανεισμό και την επέκταση του ευρωπαϊκού κεφαλαίου, άνοιγε ο δρόμος και για την εγκαθίδρυση ευρωπαϊκών τραπεζών στην οθωμανική πρωτεύουσα. Η εξέλιξη αυτή που θα μπορούσε να επηρεάσει τη μονοπωλιακή θέση των καταστημάτων του Γαλατά, ήταν δύσκολο να αποτραπεί. Μπορούσαν όμως να αποτραπούν οι οποιεσδήποτε αρνητικές επιπτώσεις της, αν οι τράπεζες της Πόλης δέχονταν να συνεργαστούν με τις ευρωπαϊκές. Η πρόκληση τελικά έγινε δεκτή χωρίς αντιδράσεις.⁵⁵ Η διαμόρφωση των νέων ισορροπιών στην αγορά της

⁵³ Βλ. Exertzoglou Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.150.

⁵⁴ Όταν αβίζει να επισημανθεί ότι η εμφάνιση αυτών των εταιρειών στην Πόλη δεν ήταν η συνέπεια επιχειρηματικών αποφάσεων ξένων κεφαλαιούχων. Παράτι υπήρξαν και τέτοιες περιπτώσεις, η πρωτοβουλία ανήκε σχεδόν πάντα στο εγχώριο κεφάλαιο, αν και αυτοί που αναλάμβαναν τις πρωτοβουλίες αυτές φρόντιζαν να έχουν εξασφαλίσει την υποστήριξη και ευρωπαϊκών κεφαλαιούχων. Από μίση της πάντως η διαθεσιμότητα ευρωπαϊκών κεφαλαίων δεν μπορεί να εξηγήσει τη γρήγορη αύξηση του αριθμού των ανώνυμων επιχειρήσεων στην Οθωμανική πρωτεύουσα. Βλ. Εξερτζόγλου Χάρης, "Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαφίρης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881", Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1989, σ.σ.26-27.

⁵⁵ Αυτό το οποίο φαίνεται να επιχειρήσαν οι τράπεζες του Γαλατά ήταν ένα ιδιαίτερος καταμερισμός της εργασίας, ο οποίος θα διατηρούσε τις υπάρχουσες ισορροπίες στην αγορά καθώς, με τις ανώνυμες εταιρείες, θα μπορούσαν να έχουν την πρωτοβουλία των κινήσεων κρατώντας παράλληλα ανοικτή την πόρτα για συνεργασία με το ευρωπαϊκό κεφάλαιο. Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να ισχυριστεί ότι η ανάπτυξη ανώνυμων επιχειρήσεων στην Πόλη ήταν η συνέπεια των στενότερων

οθωμανικής πρωτεύουσας βασιζόταν στην αμοιβαία ωφέλεια, η οποία αφενός θα επέτρεπε στους ευρωπαϊούς κεφαλαιούχους απρόσκοπτες δραστηριότητες στην χρηματαγορά της και αφετέρου θα εξασφάλιζε στους τραπεζίτες του Γαλατά την αύξηση των κερδών και του κύκλου των εργασιών τους.⁵⁶

Πέρα από τους λόγους αυτούς, οι οποίοι ίσχυαν για το σύνολο του επιχειρηματικού κόσμου στην Πόλη, υπήρχαν και άλλοι λόγοι που αφορούσαν περισσότερο τους μικρούς και μεσαίους τραπεζίτες. Για τους τελευταίους το ενδεχόμενο χρεοκοπίας κατέληξε, μετά τις διαδοχικές κρίσεις του 1860, να τους οδηγήσει στο να εγκαταλείψουν τα παλαιότερα επιχειρηματικά σχήματα και να προχωρήσουν στην ίδρυση ανώνυμων εταιρειών, οι οποίες χωρίς να μειώνουν τον κύκλο των εργασιών, περιορίζαν κατά πολύ τις προσωπικές τους ευθύνες.

Ο τελευταίος, αλλά όχι και λιγότερο σημαντικός παράγοντας, που συνέβαλε στη σύσταση πολλών ανώνυμων εταιρειών, ήταν το κοινό της Κωνσταντινούπολης, που είδε σε αυτές μια ευκαιρία γρήγορου πλουτισμού. Ωστόσο, οι ιδέες και οι προσδοκίες για τις δυνατότητες των εταιρειών αυτών, επρόκειτο να ανατραπούν απότομα μετά την εκδήλωση της κρίσης της Βιέννης το 1873⁵⁷. Εντούτοις το διάστημα 1871-1873, τίποτα δεν μπορούσε να σταματήσει τους κεφαλαιούχους από το να τοποθετούν τα κεφάλαια τους σε αξίες, πιστεύοντας στις ανώνυμες εταιρείες και στην ιδιότητα τους να παράγουν πλούτο. Οι αντιλήψεις αυτές στην οθωμανική πρωτεύουσα συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στην εδραίωση τόσο των ανώνυμων εταιρειών όσο και του μύθου τους.⁵⁸ Μέσα στο πλαίσιο αυτό, οι Έλληνες τραπεζίτες συνέχιζαν να λειτουργούν ως μεμονωμένοι φορείς και παράλληλα να συμμετάσχουν σε ανώνυμες εταιρείες.

οικονομικών σχέσεων με τις δυτικές χρηματαγορές και υπήρξε μια αποτελεσματική μορφή συνεργασίας ανάμεσα στο εγχώριο και το ευρωπαϊκό κεφάλαιο. Ο.π.,σελ.28.

⁵⁶Ο.π., σ.σ.26-29.

⁵⁷ Στη Βιέννη στα πλαίσια της χρηματιστικής δράσης έλαβε χώρα μανία συστάσεως εταιρειών που δεν διέθεταν ωστόσο βάση εργασιών. Μαζεύονταν κάποιοι χρηματιστές και σχημάτιζαν μια εταιρεία π.χ. οικοδομική, ορίζοντας κάποιο ύψος κεφαλαίου, εξέδιδαν μετοχές τις οποίες πουλούσαν στο κοινό με υπερτίμηση. Μετά από μικρό χρονικό διάστημα σχημάτιζαν άλλη εταιρεία με άλλο τίτλο, ορίζοντας για αυτή κάποιο άλλο κεφάλαιο εκδίδοντας επίσης μετοχές υπερτιμημένες και μεταβιβάζοντας στη νέα εταιρεία τις απούλητες μετοχές της προηγούμενης εταιρείας και ούτω καθεξής. Είνονείται ότι οι ιδρυτές των εταιρειών κέρδιζαν μεγάλο κέρδος χωρίς κόπο κρατώντας για τους εαυτούς τους μεγάλο μέρος των μετοχών χωρίς υπερτίμηση και μεταβιβάζοντας τις υπερτιμημένες στους αφελείς κερδοσκοπούς του χρηματιστηρίου. Τα αποτελέσματα των εταιρειών αυτών υπήρξαν ολέθρια κατά το έτος 1873, οπότε και έλαβε χώρα το κραχ στην αγορά της Βιέννης, που οδήγησε στην καταστροφή πλήθους αστών μικροκεφαλαιούχων και μέρος των νέοπλουτων χρηματιστών. Βλ Συγγρός Ανδρέας, τόμος Β', σ.σ.200-201.

⁵⁸ Βλ. Ι:Χερτζόγλου Χάρης, "Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881", σ.σ.29-31.

[The main body of the page contains several paragraphs of text that are extremely faint and illegible due to the quality of the scan. The text appears to be a formal document or report.]

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2° - Επιχειρηματικότητα και οικονομική
διπλωματία των Ομογενών της Κωνσταντινούπολης**

2.1. Το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος» ως αντιπροσωπευτικό δείγμα επιχειρηματικής δράσης

Η περίπτωση του καταστήματος «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα συμμετοχής των τραπεζιτών στη σύσταση, διοίκηση και λειτουργία των ανώνυμων εταιρειών. Η εμπλοκή τους, ιδιαίτερα του Γεωργίου Ζαρίφη, στη διοίκηση πολλών από τις εταιρείες αυτές, θα μπορούσε ίσως να αποτελεί μια ένδειξη, ότι το μερίδιο συμμετοχής τους ήταν μεγάλο. Δεν θα πρέπει όμως να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η συμμετοχή αυτή, πέρα από τα μερίδια, θα μπορούσε να εκφράζει την εμπιστοσύνη των μετόχων στις επιχειρηματικές ικανότητες είτε του Ζαρίφη είτε του Ζαφειρόπουλου. Ίσως μάλιστα αυτή να είναι και η σωστότερη ερμηνεία. Η συμμετοχή των τραπεζιτών στη σύσταση εταιρειών δεν περιορίστηκε μόνο στον τραπεζικό τομέα αλλά επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς.⁵⁹

Σκόπιμο είναι να αναφέρουμε τη συμμετοχή αυτών και σε εταιρείες ανταγωνιστικές, προκειμένου να τονιστεί η ευαίσθητη ισορροπία ανάμεσα σε προσωπικά συμφέροντα, αλλά και να καταδειχθούν οι συνήθειες των τοπικών τραπεζιτών.⁶⁰ Οι τραπεζίτες στα πλαίσια των επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους, απέφευγαν τη συνεργασία με άτομα που θεωρούνταν αναξιόπιστα, γεγονός που καταδεικνύεται και στην περίπτωση του καταστήματος «Συγγρός, Κορωνιός και Σία». Η παρουσία του Κορωνιού στο κατάστημα λειτουργούσε

⁵⁹ Αναφέρουμε τη συμμετοχή του Γ. Ζαρίφη στην Εταιρεία Τροχιδοδρόμων Κωνσταντινουπόλεως. Η εταιρεία αυτή μάλιστα αποτέλεσε την πρώτη μεγάλη επιχείρηση, την οποία ανέλαβε όμιλος εγχώριων κεφαλαιούχων με την Οθωμανική Τράπεζα. Στο εγχείρημα συμμετείχαν η Οθωμανική Τράπεζα, η οποία φαίνεται πως είχε και το κυριότερο μερίδιο, η Γενική Εταιρεία του Οθωμανικού Κράτους, ο Γ. Ζαρίφης, ο Campondo και ο Χρηστάκης Ζωγράφος. Πρόθεση της εταιρείας ήταν να δημιουργήσει και να εκμεταλλευθεί δρομολόγια τροχιδοδρόμων καθώς και δρομολόγια αμαξιτών λεωφορείων. Η συμμετοχή του κοινού στις εγγραφές για απόκτηση μετοχών δίνει το μέτρο της αποδοχής του εγχειρήματος.

Ανάλογη υπήρξε και η συμμετοχή του Γ. Ζαρίφη στη μετοχική εταιρεία η «Ιοντοπορία», που ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1871. Κυριότεροι μέτοχοι της οποίας υπήρξαν ο Γ. Ζαρίφης, ο Στεφάνοβιχ-Σκυλιτζής από την Κωνσταντινούπολη και ο Ι. Αντωνιάδης από την Αλεξάνδρεια. Την ίδια περίοδο οι Γ. Ζαρίφης και Γ. Ζαφειρόπουλος συμμετείχαν και στη σύσταση της Γενικής Εταιρείας του δι' Λερίου Φωτισμού και Θερμάνσεως του Βουκουρεστίου, που ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1871. Εξαιρετικό Χάρης, «Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881», σ.σ.32-35.

⁶⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η συμμετοχή του Γιώργου Ζαφειρόπουλου στην εταιρεία του Πέτρου Καμάρα, στις 19 Ιανουαρίου 1872. Ο Ζαφειρόπουλος συνήθως δεν επέλεγε να είναι αντίπαλος του Συγγρού, είχε μαζί του μια σχέση διυπόστατη: ήταν ανταγωνιστής και ταυτόχρονα πάτρωνάς του. Ωστόσο στις εργασίες της τράπεζας του, καθώς και της Societe Generale, προτιμούσε τον Καμάρα, όπου όμως δεν μπορούσε να αποφύγει τον Συγγρό δεν δίσταζε να κάνει μαζί του επιχείρηση. Εξάλλου αυτός και ο Ζαρίφης συμμετείχαν τόσο στην Τράπεζα της Κωνσταντινουπόλεως, την οποία ήλεγχε ο Συγγρός, όσο και στην εταιρεία του Καμάρα, ο οποίος ήταν ο μεγαλύτερος επαγγελματικός ανταγωνιστής και προσωπικός εχθρός του Συγγρού. Δερτιλής Γιώργος, «Το ζήτημα των Τραπεζών 1871-1873», Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1980, σελ.18.

Κεφάλαιο 2^ο

αποτρεπτικά, καθώς ο τελευταίος μολονότι θεωρείτο ικανός, οι κερδοσκοπικές του δραστηριότητες στο χρηματιστήριο και οι υπερβολές του, τον καθιστούσαν ακατάλληλο για αξιόπιστες τραπεζικές εργασίες.⁶¹

Ακολούθως αναφέρουμε την συμμετοχή των τραπεζιτών στην τράπεζα Αυστροουγγρική Πίστη το 1872. Με ανακοίνωση της τράπεζας φέρονται ως ιδρυτές της οι: Χρηστάκης Ζωγράφος, Γ. Ζαρίφης, Κ. Καραπάνος, Στεφάνοβικ-Σκυλίτζης, Στ. Ράλλης, Otto Ulmann, Cammondo και η Γενική Εταιρεία του Οθωμανικού Κράτους καθώς επίσης και οι βιεννέζικες τράπεζες Union Bank, Anglo-Austrian Bank, το κατάστημα Oppenheim και διάφοροι αυστριακοί κεφαλαιούχοι. Το συμβούλιο της τράπεζας αποτελούσαν οι ιδρυτές της, συμπεριλαμβανομένου και του Γ. Ζαρίφη. Συμμετοχή του Γ. Ζαρίφη εντοπίζεται και στην Εμπορική Οθωμανική Εταιρεία, που ιδρύθηκε το 1872 από το Ι. Γεωργιάδη και τον G. Froulich, ως απλού μετόχου όμως και όχι στη διοίκηση.

Παράλληλα με τον τραπεζικό τομέα, οι δύο εν λόγω τραπεζίτες είχαν παρουσία και σε άλλες εταιρείες. Ένα από τα περισσότερο φιλόδοξα σχέδια τους ήταν να αναλάβουν το μονοπώλιο του καπνού. Έτσι, ίδρυσαν την Εταιρεία Καπνών Κωνσταντινουπόλεως το 1872. Την ίδια χρονιά σχηματίστηκε και η Γενική Εταιρεία προς Ενθάρρυνσιν και Επιχείρησιν του Εμπορίου και της Καλλιέργειας των Καπνών εν Τουρκία.⁶²

Σημειώνεται ακόμη, η περίπτωση της Οθωμανικής Εταιρείας Μεταλλευμάτων, στους ιδρυτές της οποίας συμπεριλαμβάνονται οι: Γ. Ζαρίφης και Στ. Ζαφειρόπουλος. Επίσης, τον Ιανουάριο του 1873 ανακοινώθηκε η ίδρυση της Credit Industriel. Την πρωτοβουλία για την ίδρυση της, είχε ένας όμιλος Ελλήνων τραπεζιτών αποτελούμενος από τους Γ. Ζαρίφη, Στ. Ζαφειρόπουλο, Χρ. Ζωγράφο, Α. Βαλτατζή και Κ. Καραπάνο. Την ίδια περίπου εποχή, ιδρύθηκε το τραπεζικό κατάστημα Βερίση και Κοσσούδη, υποστηριζόμενο

⁶¹ Βλ. Fixertoglou Haris, "Greek banking in Constantinople", 1850-1881", σ.σ.154-155.

⁶² Η περίπτωση της Εταιρείας Καπνών Κωνσταντινουπόλεως αποτέλεσε επενδυτική αποτυχία των δύο τραπεζιτών. Η αποτυχία οφείλεται σε ένα πλήθος λόγων με κυριότερο εκ των οποίων, τις περιορισμένες πωλήσεις καπνού στην Κωνσταντινούπολη. Η μειωμένη ζήτηση καπνού του μονοπωλίου οφείλονταν στο εκτεταμένο λαθρεμπόριο του είδους, παράγοντα που οι ιδρυτές της εταιρείας δεν είχαν λάβει σοβαρά υπόψη τους. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιεύθηκαν στον τόπο της Κωνσταντινούπολης από το σύνολο των 300.000 καπνιστών μόλις 80.000 προμηθεύονταν τα καπνά τους από το μονοπώλιο ενώ η ετήσια ζήτηση καπνών της Κωνσταντινούπολης υπολογίστηκε στις 146.000Τ.Α. Βλ. Fixertoglou Χάρης, "Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαφειρόπουλος», 1871-1881", σελ.46.

από όμιλο τραπεζιτών συμπεριλαμβανομένων του Γεώργιου και Λεωνίδα Ζαρίφη.⁶³ Όμως, αυτή η τελευταία φάση της ιδρυτικής μανίας επρόκειτο να λήξει άδοξα. Η εκδήλωση της χρηματιστικής κρίσης στη Βιέννη, τον Μάιο του 1873, έδωσε ένα οριστικό τέλος στην «τραπεζομανία της εποχής», όπως την χαρακτήρισε ο γνωστός οικονομικός συντάκτης Βερναρδάκης.⁶⁴

Στο διάστημα αυτό της κρίσης της Βιέννης μέχρι και την παύση των πληρωμών, το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος» ενίσχυσε τη θέση του στην αγορά, κυρίως μέσω των προκαταβολών στις οποίες συμμετείχε. Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία είναι βέβαιο ότι το κατάστημα πραγματοποίησε εργασίες με το Θησαυροφυλάκιο είτε από μόνο του είτε σε συνεργασία με άλλους. Επιπλέον, το κατάστημα συμμετείχε στα συνδικάτα, τα οποία εξέδωσαν τα τελευταία οθωμανικά δάνεια. Παράλληλα, η επιρροή των δύο τραπεζιτών και ιδιαίτερα του Γ. Ζαρίφη, αυξήθηκε σημαντικά. Μάλιστα μαζί με το Χρηστάκη Ζωγράφο, ο Ζαρίφης συμμετείχε στην επιτροπή για την εξέταση του προϋπολογισμού του 1874/1875 ως εκπρόσωπος του Γαλατά. Η παρουσία του Ζαρίφη στην επιτροπή είναι ενδεικτική ως προς τη θέση την οποία είχε στην αγορά της Πόλης αλλά και των σχέσεων του με το υπουργείο Οικονομικών και την Πύλη. Ουσιαστικά, πρόκειται για συμμετοχή, έστω και άτυπη, στη διαχείριση των οικονομικών του Οθωμανικού κράτους.⁶⁵

Εκτός από την περίπτωση αυτού του καταστήματος, πρέπει να αναφέρουμε και δύο ακόμη τράπεζες, που ιδρύθηκαν με ελληνικό κεφάλαιο και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στα οικονομικά του Οθωμανικού κράτους. Πρόκειται για την Banque de Con/ple και την Societe Ottomane des Changes et Valeurs.

Στην πρώτη περίπτωση, έχουμε τη σύμπραξη του Συγγρού, Κορωνιού και Σκουλούδη. Αρχικά, είχαν συστήσει την εταιρεία «Συγγρός, Κορωνιός και Σία», αλλά αποφάσισαν να προβούν στην διάλυση της και στην σύσταση της ανώνυμης εταιρείας Banque de Con/ple (Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως). Αυτή η απόφαση, υπαγορεύθηκε από την απροθυμία του Συγγρού να δεσμεύσει το κεφάλαιο του σε παρόμοιες εταιρείες, όπως η «Συγγρός,

⁶³ Βλ. Εξερτζιόγλου Χάιης, «Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881», σ.σ.32-40.

⁶⁴ Ο.π., σ.σ.40-41.

⁶⁵ Ο.π., σ.σ.55-56.

Κεφάλαιο 2^ο

Κορωνιός και Σία», θεωρώντας ότι οι ανώνυμες εταιρείες μειώνουν τις προσωπικές ευθύνες και είναι καταλληλότερες.⁶⁶ Η τράπεζα άρχισε τις εργασίες της το Μάιο του 1872, με το Συγγρό να έχει εξασφαλίσει την συνδρομή της Αυτοκρατορικής Τράπεζας, που είχε εγγυηθεί για την έκδοση των μετοχών. Ακόμη, ο Αντώνης Βλαστός⁶⁷, ο Γ. Ζαρίφης και ο Οδυσσέας Νεγρεπόντης⁶⁸ συμμετείχαν στην διεύθυνση της νέας τράπεζας, γεγονός που από τον τύπο της εποχής σχολιάστηκε πολύ θετικά, λόγω του κύρους που απολάμβαναν κυρίως οι δύο τελευταίοι.⁶⁹ Κατά το Συγγρό, με τη συμμετοχή του Γεώργιου Ζαρίφη και του Οδυσσέα Νεγρεπόντη, αφενός επιτυγχανόταν η εισαγωγή ισχυρών συντηρητικών στοιχείων στη Τράπεζα και αφετέρου ο ίδιος απαλλασσόταν μεγάλου μέρους ηθικών ευθυνών.⁷⁰

Απ' την άλλη, η Societe Ottomane des Changes et Valeurs ιδρύθηκε λίγους μήνες αργότερα, από έναν ανταγωνιστή του Συγγρού, τον Παύλο Κλάδο. Μετά την εκκαθάριση της εταιρείας «Καμαράς & Κλάδος και Σία» το 1871, ο Κλάδος υπήρξε υπέρ των ανώνυμων εταιρειών. Σε συνεργασία με τον Ευγενίδη, που υπήρξε ιδιωτικός τραπεζίτης και τον Barker, άγγλο κεφαλαιούχο, κατέληξαν στην ίδρυση της Societe Ottomane, η οποία άρχισε τις εργασίες της το Νοέμβριο του 1872. Για τις μετοχές της τράπεζας είχε εγγυηθεί η Credit Ottoman. Το πρώτο συμβούλιο αποτελείτο από τους ιδρυτές και δεν υπάρχει κάποια ένδειξη άμεσης συμμετοχής από άλλους Έλληνες τραπεζίτες.⁷¹

⁶⁶ Βλ. Συγγρός Ανδρέας, τόμος γ', σ.σ.4-6.

⁶⁷ Πρώην διευθυντής της Societe Generale και προσωπικός φίλος του Συγγρού. Βλ. Εικετζογλου, Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.161.

⁶⁸ Ο Νεγρεπόντης υπήρξε μεγάλος έμπορος από το Βουκουρέστι και γαμπρός του Ζαρίφη. Βλ. Εικετζογλου, Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.161.

⁶⁹ Σύμφωνα με την Levant Herald " Η Banque de Con/rie πολύ σοφά ενίσχυσε το συμβούλιο της... με το να εγγράφει σε αυτό τον κ. Γ.Ζαρίφη και τον κ. Νεγρεπόντη. Ο Γ.Ζαρίφης απολαμβάνει μια οικονομική φήμη που αντίστοιχη της στην Ανατολή δεν υπάρχει και αποτελεί πέρα από κάθε αμφιβολία μια οικονομική δύναμη. Ο Νεγρεπόντης είναι επίσης ένας άνθρωπος του οποίου η εκτίμηση και τα επιχειρηματικά προσόντα του εξασφάλισαν μια θέση στο συμβούλιο στο οποίο πήρε μέρος". Βλ. Εικετζογλου, Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.161.

⁷⁰ Βλ. Συγγρός Ανδρέας, τόμος γ', σελ.29.

⁷¹ Βλ. Εικετζογλου Haris, "Greek banking in Constantinople, 1850-1881", σελ.162.

2.2. Η παύση πληρωμών του Οθωμανικού κράτους και οι συνέπειες της στην χρηματαγορά της Πόλης και στην Ευρώπη

Η πολιτική αστάθεια στην Ευρώπη, απόρροια πολεμικών συγκρούσεων αλλά και οικονομικών κρίσεων, οδήγησε σε πιστωτικό περιορισμό τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές.⁷² Γεγονός που σε συνδυασμό με την οικονομική δυσπραγία της Οθωμανικής κυβέρνησης ανάγκασε την τελευταία στις 6 Οκτωβρίου 1875 να δηλώσει ότι, όσον αφορά τις πληρωμές επί του δημοσίου χρέους, ήταν αναγκασμένη να προβεί σε εξαιρετικά μέτρα. Σύμφωνα με την ανακοίνωση του Οθωμανού υπουργού των οικονομικών Σαφβέτ Πασά, η πληρωμή των τοκοχρεολυσίων θα μειωνόταν κατά το ήμισυ, με μόνη εξαίρεση το δάνειο του 1855, την εξυπηρέτηση του οποίου εγγυόταν η Αγγλία και η Γαλλία. Για το υπόλοιπο ήμισυ, οι κάτοχοι ομολογιών θα έπαιρναν ως αποζημίωση νέες ομολογίες των 5%, των οποίων όμως η εξυπηρέτηση θα άρχιζε μετά από πέντε χρόνια.⁷³

Αυτή η διακήρυξη ισοδυναμούσε με μορατόριουμ. Προκάλεσε αίσθηση βόμβας, εντός και εκτός της αυτοκρατορίας, καταστρέφοντας ό,τι είχε απομείνει από την αξιοπιστία του κράτους.⁷⁴ Οι επιπτώσεις των μέτρων ήταν άμεσες και αναμενόμενες. Ακολούθησε μια βίαιη πτώση στις τιμές των οθωμανικών χρεογράφων σε όλες τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές.⁷⁵ Πέρα όμως από την πτώση των τιμών, υπήρχαν και άλλες σοβαρότερες συνέπειες για το οθωμανικό δημόσιο. Για πρώτη φορά, από τότε που η κυβέρνηση του Σουλτάνου προσέτρεξε στις ευρωπαϊκές αγορές για δάνειο, η Οθωμανική

⁷² Ο πόλεμος της Αυστρίας με την Πρωσία το 1866 καθιστούσε δύσκολη τη σύναψη δανείου από τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές. Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση του Γαλλογερμανικού πολέμου στα 1870-1871, που είχε σοβαρές επιπτώσεις στη χρηματαγορά της Κωνσταντινούπολης. Ακολούθως και η οικονομική κρίση της Βιέννης είχε σοβαρές επιπτώσεις στην Πόλη. Η τελευταία έζησε από το Μάιο του 1873 μέχρι τον Απρίλιο του 1875 την πιο σοβαρή και παρατεταμένη οικονομική κρίση. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου σχεδόν όλα τα ιδρύματα που ιδρύθηκαν μεταξύ του διαστήματος 1871-1873 εκκαθαρίστηκαν. Βλ. Eixertzoglou Haris, "Greek banking in Constantinople", 1850-1881", σ.σ.168-170,176.

⁷³ Βλ. Εξερτζιζλίλου Χάρης, "Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαφίρης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881", σελ.59.

⁷⁴ Edhem Eldem, "A History of the Ottoman Bank", Istanbul, October 1999, σελ.132.

⁷⁵ Σε μερικές μόνο ημέρες η τιμή των ομολογιών του Γενικού Χρέους στις δυτικές αγορές κατακλύθηκε από τα 40 στα 10 πιάστρα. Βλ. Εξερτζιζλίλου Χάρης, "Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαφίρης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881", σελ.59.

Κεφάλαιο 2^ο

αυτοκρατορία αποκλείστηκε από τα δυτικά χρηματιστήρια, διότι, αν και το αξιόχρεο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας είχε περάσει από πολλές διακυμάνσεις, οι κυβερνήσεις της ήταν σε θέση να συνάπτουν δάνεια στην Ευρώπη, έστω και με δυσμενείς όρους.⁷⁶

Στις δυτικές πρωτεύουσες η παύση πληρωμών πυροδότησε άλλες εξελίξεις. Άρχισαν να σχηματίζονται όμιλοι κατηγοριών ομολογιούχων, οι οποίοι σχεδόν αμέσως ήρθαν σε αντίθεση όχι μόνο μεταξύ τους, αλλά και με τον όμιλο του κυμαινόμενου χρέους, τον οποίον σχημάτιζαν, άτυπα βέβαια, οι τράπεζες του Γαλατά και η Οθωμανική Τράπεζα. Η αντίθεση αυτή, επρόκειτο να επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τον τελικό διακανονισμό του οθωμανικού χρέους.

Στο διάστημα μέχρι και τον τελικό διακανονισμό του οθωμανικού χρέους, οι τράπεζες του Γαλατά καθώς και το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος» ακολούθησαν την ίδια πολιτική, που συνίστατο στην λογική της συνέχισης του δανεισμού της Πύλης ζητώντας και σχεδόν πάντα, κατορθώνοντας να εξασφαλίζουν σοβαρές εγγυήσεις. Για πρώτη φορά, ο κόσμος του Γαλατά διαμόρφωσε μια «συλλογική βούληση», που εξέφρασε τα συμπαγή και αλληλοσυνδεδεμένα συμφέροντα του ομίλου. Στις πρωτοβουλίες που πήραν οι τράπεζες του Γαλατά βρήκαν τον κυριότερο εκπρόσωπο τους στο πρόσωπο του Γ. Ζαρίφη, το κύρος και η επιρροή του οποίου, τόσο στην οθωμανική αυλή όσο και στις δυτικές χρηματαγορές, επηρέασε αποφασιστικά τις εξελίξεις. Έτσι, η παρέμβαση του καταστήματος «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος» ήταν καίρια, τόσο στη διαμόρφωση των σχεδίων του Γαλατά, όσο και στις διαπραγματεύσεις για τη διευθέτηση του οθωμανικού χρέους, ενώ όσον αφορά τις τραπεζικές εργασίες, το κατάστημα αυτό ανήλθε στην πρώτη θέση των τραπεζών της Πόλης.⁷⁷

Σε αντίθεση με τις προσπάθειες των ευρωπαϊκών επιτροπών κατόχων οθωμανικών ομολογιών, που είχαν ατονήσει λόγω των διαφωνιών μεταξύ τους,

⁷⁶ Μετά την παύση όμως των πληρωμών αυτή η δυνατότητα έπαψε να υφίσταται καθώς ακόμη και στην περίπτωση που υπήρχε κάποιος όμιλος τραπεζών διατεθειμένος να αναλάβει την έκδοση του νέου οθωμανικού δανείου στις αγορές της Ευρώπης, θα έπρεπε να αντιμετωπίσει το κοινό, το οποίο ως τελευταίος αποδέκτης του δανείου, δεν θα αγόραζε ομολογίες ενός κράτους το οποίο λίγο πριν είχε δηλώσει παύση πληρωμών επί του δημοσίου χρέους του. Βλ. Ίξριτζιλιού Χάκης, "Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881", σελ.60.

⁷⁷ Βλ. Ίξριτζιλιού Χάκης, "Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881", σ.σ.63-64.

είχαν αρχίσει να εκδηλώνονται οι πρώτες οργανωμένες κινήσεις του Γαλατά, στις οποίες συμμετείχε ενεργά το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος». Πρόκειται για το σχέδιο Σκουλούδη, που αρχικά πρέπει να εκπορεύτηκε από την ίδια την διοίκηση της τράπεζας, δηλαδή από τους Συγγρό, Ζαρίφη, Σκουλούδη και Κορωνιό, αλλά στη συνέχεια εξέφρασε όλο τον Γαλατά συμπεριλαμβανομένης και της Οθωμανικής Τράπεζας.⁷⁸ Μολονότι το σχέδιο Σκουλούδη συγκέντρωνε την υποστήριξη των κυριότερων παραγόντων, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για σύντομο διακανονισμό του οθωμανικού χρέους, δεν επρόκειτο τελικά να υλοποιηθεί. Ο λόγος συνδέεται με τις πολιτικές εξελίξεις στα Βαλκάνια και ιδιαίτερα με την εξέγερση στην Ερζεγοβίνη, την οποία επρόκειτο να ακολουθήσει ο πόλεμος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με τη Σερβία και το Μαυροβούνιο.⁷⁹

Οι βαλκανικοί εθνικισμοί που έλαβαν χώρα αποτέλεσαν βασικό παράγοντα αποσταθεροποίησης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Αυτό το κλίμα αβεβαιότητας εντάθηκε μέσω της νομισματικής πολιτικής που ακολούθησε η κυβέρνηση και ισχυροποιήθηκε με την έκρηξη του Ρωσοτουρκικού πολέμου.⁸⁰

⁷⁸ Το σχέδιο Σκουλούδη πρότεινε τη μείωση του Οθωμανικού χρέους αλλά το τελικό ύψος του χρέους θα συμπεριλάμβανε τόσο τα εξωτερικά δάνεια όσο και το κυμαινόμενο χρέος το οποίο εξέλλου ενδιέφερε περισσότερο τις τράπεζες του Γαλατά. Επιπλέον το σχέδιο προέβλεπε την ίδρυση μιας εκμισθωτικής εταιρείας, *société fermière*, η οποία θα αναλάμβανε την διαχείριση συγκεκριμένων εσόδων του οθωμανικού δημοσίου, το προϊόν των οποίων θα μοιραζόταν στους δανειστές. Εσκεμμένα οι εμπνευστές του είχαν αφήσει αρκετά σημεία αδιευκρίνιστα, προκειμένου να γίνει το σχέδιο βάση διαπραγματεύσεων τόσο από τους ομολογιούχους όσο και από την οθωμανική κυβέρνηση. Στην ουσία επρόκειτο για σχέδιο-πλατφόρμα με το οποίο έγινε προσπάθεια να αποκτηθεί η μεγαλύτερη δυνατή συναίνεση. Το σχέδιο Σκουλούδη συζητήθηκε ευρύτερα και απολάμβανε της θετικής αποδοχής των τραπεζών του Γαλατά, των επιτροπών των γάλλων ομολογιούχων καθώς και αντιπροσώπων των άγγλων ομολογιούχων Philip Rose και John Staniforth. Σύμφωνα μάλιστα με ορισμένες πηγές το σχέδιο απολάμβανε της υποστήριξης του Μεγάλου Βεζύρη Μαχμούτ Πασά και πιθανόν είχε την εύνοια του ίδιου του Σουλτάνου. Στο διάστημα αυτό, ο κόσμος του Γαλατά προχώρησε στη συγκρότηση της *Société Fermière* και στα μέσα Απριλίου συγκλήθηκε συνέλευση των τραπεζών του Γαλατά όπου και τυπικά πλέον, εκδηλώθηκε η πλήρης υποστήριξη στο σχέδιο. Στη συνέλευση έγιναν και εγγραφές των παρευρισκομένων προκειμένου να καλυφθεί το κεφάλαιο της εταιρείας. Επιπλέον η συνέλευση εξέδωσε ψήφισμα προς τον Μεγάλο Βεζύρη με το οποίο ζητήθηκε η άμεση αποδοχή του σχεδίου. Το ψήφισμα υπέγραψαν οι Γ. Ζαρίφης, Α. Μαυρογορδάτος, Η. Hanson, S. Maskoud, η εταιρεία Dent, Palmer&Co του Λονδίνου καθώς και η Τράπεζα της Κωνσταντινουπόλεως, η Γενική Εταιρεία του Οθωμανικού Κράτους, η Εταιρεία Αξιών και Συναλλαγών και η Οθωμανική Πίστη. Τον κατάλογο έκλεινε η υπογραφή της *Credit Lyonnais*. Βλ. Εξερτζόγλου Χάρης, "Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881", σ.σ.66-69.

⁷⁹ Ο.π., σ.σ.70-71.

⁸⁰ Ο.π., σ.σ.72-73.

2.3. Η οικονομική διπλωματία των Ελλήνων τραπεζιτών της Κωνσταντινούπολης

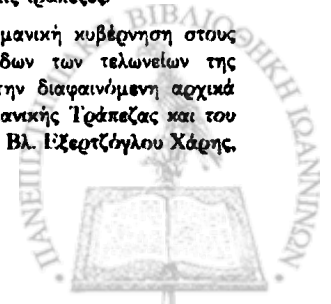
Η συνεχής δανειοδότηση του οθωμανικού δημοσίου από τις τράπεζες του Γαλατά, κατά την διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου αλλά και έπειτα, είχε μια πρόσθετη συνέπεια: την ενίσχυση του Γαλατά έναντι των ευρωπαϊών ομολογιούχων. Γινόταν πλέον εμφανές, ότι καμία διευθέτηση του οθωμανικού χρέους δεν μπορούσε να είναι εφικτή, αν δεν υπήρχε πρώτα η συναίνεση του Γαλατά και της Οθωμανικής Τράπεζας. Στη φάση η οποία ακολούθησε το συνέδριο του Βερολίνου, η ιδέα της σύστασης μιας επιτροπής που θα διαχειριζόταν έσοδα του κράτους, αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο στη διαμάχη για το διακανονισμό του οθωμανικού χρέους. Ένα άλλο σημείο στο οποίο είχαν εκδηλωθεί αντιθέσεις, υπήρξε το ποιά θα ήταν τα έσοδα που θα διαχειριζόταν η επιτροπή αυτή. Με βάση τα θέματα αυτά, οι προσπάθειες για μια διέξοδο στο ζήτημα της διευθέτησης του χρέους επανενεργοποιήθηκαν. Οι συσχετισμοί δυνάμεων, τόσο ανάμεσα στους ομίλους των δανειστών, όσο και ανάμεσα στους τελευταίους με την κυβέρνηση, καθώς και η περιορισμένη επέμβαση των ευρωπαϊκών δυνάμεων επρόκειτο να καθορίσουν το πλαίσιο του διακανονισμού αυτού.⁸¹

Ο Ζαρίφης, επικεφαλής του ομίλου Γαλατά, υπέβαλε σχέδια δανείου στην οθωμανική κυβέρνηση, προτείνοντας ως υποθήκη τις εισπράξεις όλων των τελωνείων της αυτοκρατορίας καθώς και τη σύσταση επιτροπής που θα αναλάμβανε τον έλεγχο των εισπράξεων.⁸² Οι τραπεζίτες του Γαλατά

⁸¹ Βλ. Εξερτζόγλου Χάρης, "Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881", σελ.83.

⁸² Τον Ιούνιο του 1879 ο Γ. Ζαρίφης επικεφαλής του ομίλου Γαλατά υπέβαλε σχέδιο δανείου ύψους δεκ.Τ.Λ. στην κυβέρνηση, στο οποίο θα συμπεριλαμβάνονταν και οι παλαιές οφειλές του κράτους προς τον Γαλατά. Για υποθήκη του δανείου ο Ζαρίφης πρότεινε τις εισπράξεις όλων των τελωνείων της αυτοκρατορίας. Η παραχώρηση των εγγυήσεων αυτών ήταν εξαιρετικά σημαντική διότι επρόκειτο για έσοδα τα οποία και εισπράττονταν τακτικά και έφθαναν γρήγορα στο Θησαυροφυλάκιο. Ένα άλλο σημείο του σχεδίου αφορούσε τη σύσταση επιτροπής, που θα αναλάμβανε τον έλεγχο των εισπράξεων. Τα μέλη της επιτροπής θα ορίζονταν από την κυβέρνηση αλλά παράλληλα θα έπρεπε να έχουν και τη συγκατάθεση των ευρωπαϊκών πρεσβειών. Το σχέδιο βρέθηκε αντιμέτωπο με τις αντιδράσεις των ομίλων των ευρωπαϊών ομολογιούχων, ειδικά εκείνων που οι ομολογίες είχαν ως εγγύηση εισπράξεις τελωνείων. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους υπεβλήθη ένα νέο σχέδιο από τους Γ. Ζαρίφη, τη Γενική Εταιρεία του Οθωμανικού Κράτους και την Οθωμανική Τράπεζα. Το σχέδιο προέβλεπε την εκμίσθωση των έμμεσων φόρων και των τελωνείων, το μισθώμα των οποίων θα υπολογιζόταν επί των εισπράξεων των πέντε τελευταίων ετών πριν τον πόλεμο και η όποια αύξηση των εσόδων θα μοιραζόταν ανάμεσα στην κυβέρνηση και τις τράπεζες.

Τα προβλήματα που προέκυψαν αφορούσαν το ποια ακριβώς έσοδα θα παραχωρούσε η Οθωμανική κυβέρνηση στους τραπεζίτες, με τους τελευταίους να επιθυμούν την παραχώρηση της διαχείρισης των εσόδων των τελωνείων της Κωνσταντινούπολης μαζί με τη διαχείριση των έμμεσων φόρων. Η κυβέρνηση όμως παρά την διαφανή αρχικά συναίνεση της ως προς το σχέδιο τελικά υπαναχώρησε οριστικά. Τελικά το συνδικάτο της Οθωμανικής Τράπεζας και του Γαλατά ύστερα από αρκετές διαβουλεύσεις εγκατέλειψε το αίτημα της παραχώρησης των τελωνείων. Βλ. Εξερτζόγλου Χάρης,

ενδιαφέρονταν για την εξασφάλιση των προκαταβολών τους προς το δημόσιο, μέσω της απόσπασης δεσμευτικών εγγυήσεων από μέρους της οθωμανικής κυβέρνησης. Άσκησαν πιέσεις έως τον Νοέμβριο του 1879, οπότε και υπεγράφη η σύμβαση της 22ας Νοεμβρίου 1879. Αυτή αποτελούσε μια προσπάθεια εξυπηρέτησης τόσο του κυμαινόμενου όσο και του εξωτερικού χρέους της χώρας, την οποία θα εγγυόταν η διαχείριση δημοσίων εσόδων από τον Γαλατά.⁸³ Συστήθηκε επιτροπή σημειώνοντας γρήγορα επιτυχία και προκαλώντας θύελλα διαμαρτυριών από τους ευρωπαϊούς ομολογιούχους. Η κατάσταση πυροδότησε νέο γύρο διαπραγματεύσεων ανάμεσα στους εμπλεκόμενους, για να καταλήξει στην οριστική συμφωνία του Νοεμβρίου του 1881.

Έτσι η σύμβαση του 1879 ανακλήθηκε κοινή συναινέσει και η διοίκηση των έμμεσων φόρων πέρασε στα χέρια των ευρωπαϊών ομολογιούχων. Η συμφωνία αυτή ήταν μέρος της οριστικής διευθέτησης του οθωμανικού χρέους, στην οποία είχαν καταλήξει η κυβέρνηση και οι εκπρόσωποι των ομολογιούχων. Επρόκειτο για το διάταγμα Μουχάρεμ (Muharrem)⁸⁴, βάσει του οποίου διευθετήθηκε οριστικά το εξωτερικό χρέος της αυτοκρατορίας, με την εγκαθίδρυση της Επιτροπής⁸⁵ του Δημόσιου Οθωμανικού Χρέους,⁸⁶ που λειτουργούσε αφενός ως εγγύηση ότι το Οθωμανικό κράτος θα τηρούσε τις υποχρεώσεις του και αφετέρου ως αποδεικτικό της θέσης στην οποία είχε

“Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το καπίστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881”, σ.σ.92,93,95,96,97.

⁸³ Η Πύλη διατηρούσε το δικαίωμα να καταγγείλει τη σύμβαση στο βαθμό που θα ερχόταν σε συμφωνία με το σύνολο των πιστωτών της, δηλαδή και με τους ευρωπαϊούς ομολογιούχους. Η συμφωνία υπεγράφη από εκπροσώπους της κυβέρνησης, της Οθωμανικής Τράπεζας, Foster, Devaux, Haas και από την επιτροπή των τραπεζιτών του Γαλατά αποτελούμενη από τους Γ. Ζαρίφη, Στεφάνοβιτς-Σκυλίτση, Κορωνιό, Α. Ζαρίφη, Α. Μαυρογορδάτο, Ε. Ευγενίδη, Tubini, S.Fernandez, A.Barker. Ο.π., σ.σ.97-98.

⁸⁴ Στις 20 Οκτωβρίου 1881, που αντιστοιχεί στις 29 Μουχαρέμ (Muharrem) 1299, η οθωμανική κυβέρνηση δημοσιοποίησε έγγραφο, γνωστό ως Θέσπισμα του Μουχαρέμ. Βλ. Bernard Lewis, *“Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας”*, τόμος ΙΙ, σελ.242.

⁸⁵ Η Επιτροπή διήρκεσε τριάντα έξι χρόνια (1882-1918) και συνέστησε έναν σύγχρονο γραφειοκρατικό μηχανισμό, που θα ασκολούσε τελικά περισσότερους από 5000 υπαλλήλους, με τον οποίο ήλεγχε απευθείας πολλές πηγές δημόσιων προσόδων, όπως οι φόροι υποτελείας κάποιων επαρχιών, το μονοπώλιο αλατιού και καπνού και οι φόροι επί ποικίλων ειδών όπως το μετάξι, τα ονοπνευματώδη και η ιχθυοπαραγωγή. Το καθαρό προϊόν των προσόδων αυτών, μετά την αφαίρεση του κόστους λειτουργίας του ειδικού φοροσυλλεκτηκού μηχανισμού, χρησιμοποιούνταν για την εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους. Η επιτροπή ήταν πολύ πιο αποτελεσματική ως φοροεισπράκτορας απ’ όσα η κυβέρνηση και είχε τον έλεγχο σχεδόν του 1/3 των τακτικών δημόσιων προσόδων. Βλ. Fatma Müge Göçek, σελ.111 & Erik J. Zürcher, σελ.137.

⁸⁶ Βλ. Εξερτζόγλου Χάρης, *“Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη: Το καπίστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881”*, σελ.104.

Κεφάλαιο 2^ο

περιέλθει η αυτοκρατορία, αυτή δηλαδή του έθνους οφειλέτη στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα.⁸⁷

Η συμφωνία του 1881 αποτέλεσε έναν ιδιότυπο συμβιβασμό ανάμεσα στα μέρη εκείνα που ενέχονταν στο οθωμανικό χρέος, τις τράπεζες της Πόλης, το οθωμανικό δημόσιο και τους ευρωπαϊούς ομολογιούχους. Όσον αφορά τις τράπεζες του Γαλατά, είναι σημαντικό κανείς να επισημάνει την αποτελεσματική στρατηγική που χάραξαν από την εποχή της παύσης πληρωμών μέχρι και τη διευθέτηση του οθωμανικού χρέους. Ο κόσμος του Γαλατά κατόρθωσε να κατοχυρώσει τις περισσότερες προκαταβολές του με μια πολιτική που συνδύαζε την παραχώρηση ικανοποιητικών εγγυήσεων με τη συνεχή διαπραγμάτευση. Η ανάδειξη του Γαλατά σε ρυθμιστικό παράγοντα στη διαδικασία διευθέτησης του χρέους, επέτρεψε την κατοχύρωση των συμφερόντων του, ακόμα και όταν το Οθωμανικό κράτος κατέληξε σε συμφωνία με τους ευρωπαϊκούς ομίλους.

Ωστόσο, η σημαντικότερη πτυχή της διευθέτησης του οθωμανικού χρέους για τις τράπεζες του Γαλατά και τη χρηματαγορά της Πόλης, υπήρξε η δυνατότητα των νέων επενδυτικών επιλογών, που απέκτησαν μέσα στα πλαίσια μιας σταθερής αγοράς, η οποία εξασφαλίστηκε με την επίτευξη του τελικού διακανονισμού του οθωμανικού χρέους.⁸⁸ Η θεσμοποιημένη πλέον διείσδυση⁸⁹ των Ευρωπαίων στην Ανατολή, με την ίδρυση της Επιτροπής του Οθωμανικού Χρέους, δρομολόγησε μια συρρίκνωση του επιχειρηματικού ρόλου των ομογενών, η οποία τελικά οδήγησε στη διαδικασία επανεξέτασης και επαναπροσδιορισμού των επενδυτικών επιλογών και χρηματιστικών δραστηριοτήτων τους.⁹⁰ Κάτω από τις νέες αυτές συνθήκες, που διαμορφώθηκαν μετά την σύσταση της επιτροπής, οι τράπεζες τα χρόνια που ακολούθησαν ήταν σε θέση να απελευθερώσουν σημαντικά κεφάλαια, τα οποία έως τότε έμεναν δεσμευμένα στο οθωμανικό χρέος και για πρώτη φορά να επανεξετάσουν το ζήτημα των επενδυτικών τους επιλογών. Έτσι λοιπόν, την

⁸⁷ "An economic and social history of the Ottoman Empire", Volume 2:1600-1914,partIV "The age of reforms", Donald Quataert, Binghamton University, State University of New York." *Overview of the nineteenth century*", pag.773

⁸⁸Βλ. Γκιουλιζίνλι Χάρης, ό.π., σ.σ.105-106.

⁸⁹ Η διείσδυση του ευρωπαϊκού τραπεζικού κεφαλαίου στις ανατολικές χρηματαγορές άρχισε μετά από το 1862-1865, να παραμερίζει σταδιακά την κυριαρχία των χρηματιστών του Γαλατά. Δερτιλής Γιώργος, "Ελληνική Οικονομία(1830-1910) και Βιομηχανική Επανάσταση", Εκδόσεις Αντ.Ν. Σακκίουλα, Αθήνα 1984, σελ.62.

⁹⁰ Βλ. Δερτιλής Γιώργος, σελ.62.

εποχή αυτή, οι τράπεζες της Πόλης έκαναν επενδύσεις σε πολλούς νέους τομείς, όπως οι σιδηρόδρομοι, τα μεταλλεία, η βιομηχανία καθώς και κρατικά δάνεια χωρών όπως η Ελλάδα⁹¹, η Βουλγαρία κ.α.⁹²

Κατ' αυτό τον τρόπο, η παρουσία των Ελλήνων τραπεζιτών στην Κωνσταντινούπολη σταδιακά υποχώρησε στη διάρκεια της δεκαετίας που ακολούθησε την οριστική διευθέτηση του οθωμανικού χρέους. Ένα χρόνο μάλιστα πριν την κρίση του 1895 στην Κωνσταντινούπολη, η Banque de Constantinople απορροφήθηκε από την Societe Ottoman de Change et de Valeurs, με την τελευταία να τερματίζει τη λειτουργία της το 1899.⁹³

⁹¹ Οι συνθήκες στην Ελλάδα ευνοούσαν όχι μόνο μια στροφή της ομογένειας προς την Ελλάδα, αλλά μια στροφή στηριγμένη στο εμπόριο και κυρίως στην χρηματιστική δραστηριότητα. Αφενός το περιβάλλον, οικονομικό, ταξικό και πολιτικό, ήταν ευνοϊκό για την εγκαθίδρυση μιας χρηματιστικής κυριαρχίας, αφεντέρου το κέρδος από τις χρηματιστικές δραστηριότητες και τη σχέση με το κράτος θα ήταν πολύ μεγαλύτερο από το κέρδος που θα μπορούσε να προσφέρει η βιομηχανία. Βλ. Δερτύλης Γιώργος, σελ.64.

⁹² Βλ. Εξερτζόγλου Χάρης, ό.π., σελ.106.

⁹³ Βλ. Ioanna Perelasis Minoglou, pag.21

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Second block of faint, illegible text in the middle of the page.

Third block of faint, illegible text in the lower middle section of the page.

Fourth block of faint, illegible text near the bottom of the page.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο - Επιχειρηματικότητα και πολιτισμικές συμπεριφορές : πολεοδομική ανασυγκρότηση, ευεργεσία, φιλανθρωπία, “συλλογομανία”

3.1. Η συμβολή των Ελλήνων τραπεζιτών στην πολεοδομική ανασυγκρότηση της Κωνσταντινούπολης

Το 1838, υπήρξε κομβικό ακριβώς διότι η Οθωμανική αυτοκρατορία εισήλθε σε μια νέα φάση οικονομικών και πολιτικοκοινωνικών μεταρρυθμίσεων, που είχαν ως στόχο τον εκσυγχρονισμό του κρατικού μηχανισμού, τον εκδυτικισμό της κοινωνίας και την απαλλαγή της νομοθεσίας από το θρησκευτικό νόμο. Στα πλαίσια αυτών των μεταρρυθμίσεων σχηματίστηκαν νέες ισχυρές κοινωνικές ομάδες στους κόλπους των ελληνορθόδοξων της πρωτεύουσας: πρόκειται για τα νέα «τζάκια», τραπεζιτών και μεγαλεμπόρων, που αναδύθηκαν επωφελούμενοι από τη φιλελευθεροποίηση της οθωμανικής οικονομίας. Ρωμιοί τραπεζίτες, όπως ο Γεώργιος Ζαρίφης και ο Χρηστάκης Ζωγράφος, όχι μόνο λειτούργησαν συμβουλευτικά προς το Σουλτάνο σε θέματα οικονομικής φύσης αλλά και ήλεγχαν ένα μεγάλο μέρος των διακινούμενων κεφαλαίων εντός της αυτοκρατορίας.⁹⁴

Τα έτη 1860-1862 εκπονούνται οι Γενικοί Κανονισμοί, που συνιστούν κανόνες προορισμένους για τη διαχείριση των υποθέσεων όλων των ορθόδοξων πληθυσμών της οθωμανικής επικράτειας. Έτσι, με αυτόν τον τρόπο το Οθωμανικό κράτος θεσμοθετεί την ύπαρξη ενιαίου ορθόδοξου μιλλέτ, που διέπεται από ενιαία οργάνωση και λειτουργία. Στην Κωνσταντινούπολη η συμμετοχή των λαϊκών στη διοίκηση αποκτά ισχύ αναγνωρισμένη από το Οθωμανικό κράτος με τη συγκρότηση του Διαρκούς Εθνικού Μικτού Συμβουλίου, σώματος αποτελούμενου από 4 κληρικούς και 8 λαϊκούς, υπεύθυνου για τις υλικές υποθέσεις του μιλλέτ. Στα λαϊκά μέλη του Συμβουλίου συναντώνται ονόματα, όπως οι τραπεζίτες Γεώργιος Ζαρίφης και Χρηστάκης Ζωγράφος. Η θεσμοθέτηση της ομάδας αυτής, ισοδυναμεί με την επίσημη αναγνώριση της δικαιοδοσίας της σε ολόκληρο το ορθόδοξο τμήμα της αυτοκρατορίας. Έτσι, η ομάδα των εμπόρων και τραπεζιτών είναι εκείνη που κατεξοχήν προάγεται μέσα από τους Γενικούς Κανονισμούς. Οι τελευταίοι μάλιστα είναι σαφείς ως προς τις προϋποθέσεις, που πρέπει να πληρούν τα μέλη του Συμβουλίου: *“Τα μέλη του ειρημένου Συμβουλίου οφείλουν*

⁹⁴ Β. Κολώνας, «Έλληνες αρχιτέκτονες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 19^{ου}-20^{ου} αιώνας», Εκδόσεις Ολκός, σελ.17.

Κεφάλαιο 3ο

να ήναι εκ των σταθερών κατοίκων της Κωνσταντινουπόλεως, υπήκοοι ανέκαθεν του Οθωμανικού κράτους, ηλικίας πλέον των τριάκοντα ετών, έχοντα εμπειρία εις τα πράγματα και γενικής απολαύοντα υπολήψεως και εμπιστοσύνης παρά τη Κυβερνήσει και παρά τω Έθνει”, ακόμη “τα λαϊκά μέλη του Συμβουλίου δεν θέλουσι λαμβάνειν ουδένα μισθόν, αλλά θέλουσι υπηρετείν δωρεάν”. Μέσα από τις ανωτέρω ρυθμίσεις και τους αποκλεισμούς, που αφορούν τη διαχείριση των υποθέσεων του μιλλέτ, είναι φανερό ότι ο τύπος ανθρώπου που αναδεικνύεται είναι εκείνος του εύπορου, του ευυπόληπτου και του ελληνόφωνου.⁹⁵

Αυτοί οι νεοαναδυθέντες μεγαλέμποροι και μεγαλοτραπεζίτες, όπως ήδη έχει αναφερθεί, είχαν συνδέσει την τύχη τους με την οθωμανική εξουσία και τα ξένα κεφάλαια, υπήρξαν αφοσιωμένοι στην οθωμανική πολιτική τάξη, οπαδοί των μεταρρυθμίσεων⁹⁶ καθώς και μιας φιλελεύθερης πολιτικής εξουσίας, η οποία ανταποκρινόταν περισσότερο στις ανάγκες και στη νοοτροπία τους. Οι πλούσιοι Ρωμιοί της Πόλης σε πολιτικό επίπεδο αναγνώριζαν την οθωμανική νομιμότητα και υπάκουαν στις Μεγάλες Δυνάμεις, καθώς αυτές αποτελούσαν εγγύηση των πολιτικών και οικονομικών τους συμφερόντων.⁹⁷

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, απέκτησαν τέτοια οικονομική ισχύ που συνετέλεσε εξελικτικά στη διαίρεση των μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων σε δύο βαθμιαία εχθρικές ομάδες. Αυτή η διαφοροποίηση σε τελικό στάδιο υπονόμωσε την πολυεθνική και πολύ-θρησκευτική βάση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Με άλλα λόγια, ενώ το εμπόριο ήταν κατά κύριο λόγο υπεύθυνο για την ανάπτυξη της Οθωμανικής οικονομίας καθώς και τον εκσυγχρονισμό των πόλεων, ταυτόχρονα ο ίδιος παράγοντας υπήρξε υπεύθυνος και για την ενδυνάμωση της κοινωνικής διάκρισης ανάμεσα στις εθνικές ομάδες της αυτοκρατορίας, ειδικά στις πόλεις – λιμάνια. Πράγματι,

⁹⁵ Τίφη Κάνερ, «Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης 1753-1912», Εκδόσεις Κατάρη, 2004, σ.σ.111,112,115,117,118.

⁹⁶ Η αναγκαιότητα τα επιλύει τα εσωτερικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία εν όψει των πολιτικοστρατιωτικών γεγονότων του 19^{ου} αιώνα και η πίεση που ασκούσαν οι ξένες δυνάμεις ανάγκασαν το καθεστώς να εξαγγείλει αλλαγές που θα απέβαιναν προς όφελος των χριστιανικών μειονοτήτων. Ένας συνοπτικός κατάλογος αυτών των μεταρρυθμίσεων: 1839 Απαρχή της μεταρρυθμιστικής εποχής που εγκαινίασε το Τανζιμάτ, 1840 Δημοσίευση του ποινικού κώδικα, 1840-1846 Θέσπιση νόμων διοικητικού χαρακτήρα, γνωστών ως Γαλιμάτ, 1850 Εμπορικός Κώδικας, 1856 Χατ-ι-Χουμαγιούν, 1858 Νόμος περί γαιών, 1860 Το παράρτημα του Εμπορικού Κώδικα, 1862 Πρώτος νόμος για το χαρτόσημο, 1867 Νόμος περί χορηγίας δικαιώματος ιδιοκτησίας στους ξένους υπηκόους, 1869 Αρχίζει η δημοσίευση του Αστικού Κώδικα, 1873 Νόμος για τα βακουφικά κτήματα, 1874 Νόμος για τα εσωτερικά τελωνεία, 1880 Δημοσίευση της Ποινικής Δικονομίας και της Πολιτικής Δικονομίας. Βλ.Σιφναίου Ευρυδίκη, “*Ίεσθος Οικονομική και κοινωνική ιστορία 1840-1912*”, Εκδόσεις Τριγαλία, σελ.68.

⁹⁷ Βλ. Αναγνωστοπούλου Σία, “*Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919. Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*”, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997.σ.σ.302-304.

το άθροισμα αυτών των οικονομικών μεταβολών και ακολούθως των συνεπαγόμενων κοινωνικών αλλαγών διήγειρε την εθνική συνείδηση και στις δύο πλευρές, της μουσουλμανικής και της μη-μουσουλμανικής. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια οι μη-μουσουλμάνοι έμποροι βρέθηκαν σε κατάσταση ανησυχίας προκειμένου να εκφράσουν την οικονομική τους δύναμη σε πολιτικούς όρους επιτελώντας ουσιώδεις και θεσμικές αλλαγές στα αντίστοιχα συστήματα μιλλέτ.⁹⁸ Έτσι, οι οικονομικά εύρωστοι μπόρεσαν να πρωτοστατήσουν και στην διαδικασία της αλλαγής του τρόπου διοίκησης της ελληνορθόδοξης κοινότητας, με κύριο προσανατολισμό την εκκοσμίκευσή του.⁹⁹

Συνακόλουθα, η έννοια των εθνικών οντοτήτων, αρχίζει να κερδίζει έδαφος ανάμεσα στους χριστιανικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας, στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα καθ' υπέρβαση των θρησκευτικών διαφορών και υπό την επίδραση των ευρωπαϊκών ιδεών περί εθνικισμού. Αυτό βέβαια δεν συντελείται ανεξάρτητα από την ισχυροποίηση των μεσοαστικών στρωμάτων, που εμφανίστηκαν από το τέλος της έβδομης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα, ανάμεσα στους ελληνορθόδοξους της Κωνσταντινούπολης, και τα οποία άρχισαν να ωθούν προς περισσότερο ελληνοκεντρικές κατευθύνσεις. Αυτά τα στρώματα μάλιστα αποτέλεσαν τον κύριο αγωγό διάδοσης και τελικής επικράτησης της εθνικής ιδέας στους κόλπους τους, όπου περιλαμβάνονταν κρατικοί υπάλληλοι, γιατροί, μηχανικοί, αρχιτέκτονες, δικηγόροι, μέσοι και μικροί τραπεζίτες, χρηματιστές, έμποροι, βιοτέχνες, ναυτιλιακοί πράκτορες, υπάλληλοι τραπεζών κλπ.

Η αστική τάξη της Κωνσταντινούπολης, όπως προκύπτει και από τα στοιχεία της μακρόχρονης έρευνας στα αρχεία των πελατών της Οθωμανικής Τράπεζας, υπήρξε μια κυρίαρχα μη μουσουλμανική κοινωνική κατηγορία, στην οποία οι μουσουλμάνοι αν δεν αποκλείονταν εντελώς, ήταν σε μεγάλο βαθμό περιθωριοποιημένοι.¹⁰⁰ Από την ίδια έρευνα εξάγονται πολύτιμα συμπεράσματα που αφορούν στην παρουσία των εθνοτικών ομάδων στο χώρο,

⁹⁸ Benjamin Braude & Bernard Lewis, "Christians and Jews in the Ottoman Empire", volume 1, Holmes & Meier Publishers, Inc., σελ.288 & Ίνώ λοιπόν σε κάποια φάση της εξέλιξης το σύστημα των μιλλέτ και η συνδεδεμένη μ' αυτό επαγγελματική διαφοροποίηση διευκόλυνε την οργάνωση των κατακτημένων λαών, αυτές οι δυνατότητες εξανεμίστηκαν όταν η λειτουργία αυτών των επαγγελματικών ομάδων υπερκάλυψε, ξεπέρασε την αρχική δομή, η οποία έμεινε η ίδια χωρίς την δυνατότητα αναπροσαρμογής. Βλ. Βασιλική Δ. Παπούλια "Από τον αρχαίο στον νεότερο πολυμερισμό", τόμος β', Εκδόσεις Βάνιας, 2006, σελ.181.

⁹⁹ Βλ. Β.Κολώνας, ό.π., σελ.17.

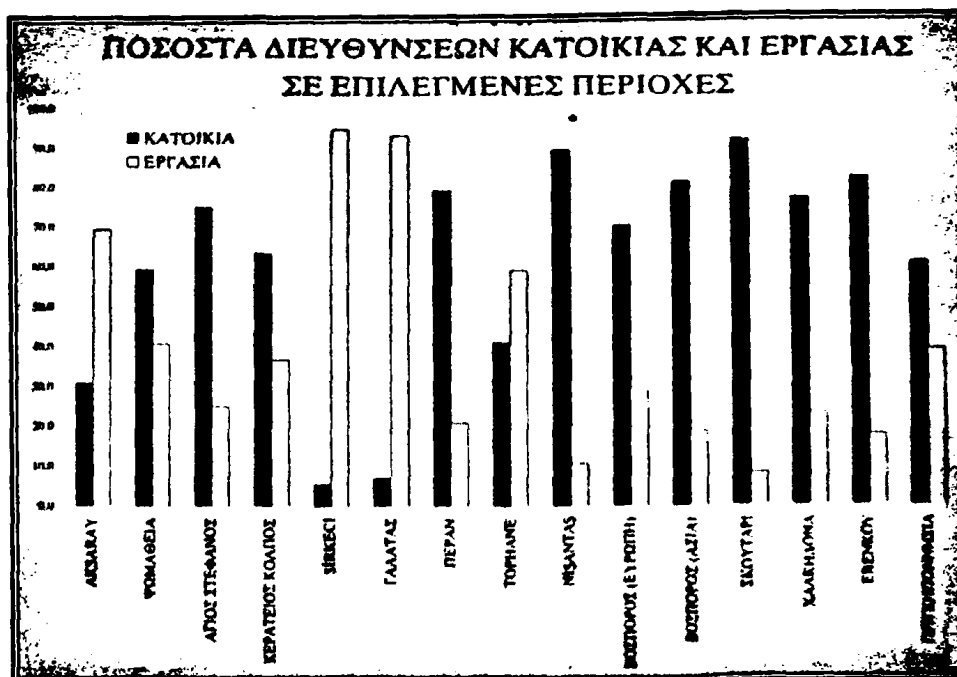
¹⁰⁰ Β. Κολώνας, «Έλληνες αρχιτέκτονες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 19^{ου}-20^{ου} αιώνας», Εκδόσεις Ολκός, σ.σ.17-18.

Κεφάλαιο 3^ο

αποτυπώνοντας παράλληλα τόν αυξανόμενο βαθμό διαφοροποίησης μεταξύ συγκεκριμένων συνοικιών της πόλης, ως αποτέλεσμα των μετασχηματισμών που υπέστη το οθωμανικό σύστημα ως σύνολο. Βασικό χαρακτηριστικό αυτής της διαφοροποίησης είναι ο εντεινόμενος διαχωρισμός μεταξύ των συνοικιών κατοικίας και εργασίας.

Στο κάτωθι γράφημα¹⁰¹ αποτυπώνεται χαρακτηριστικά η σταδιακή μετατόπιση του οικονομικού κέντρου βάρους προς τον Γαλατά, γεγονός που οφείλεται στην άνοδο των οικονομικών λειτουργιών, που αυτή η συνοικία εκπληρώνει στο επανακαθορισμένο οικονομικό πλαίσιο της περιόδου.

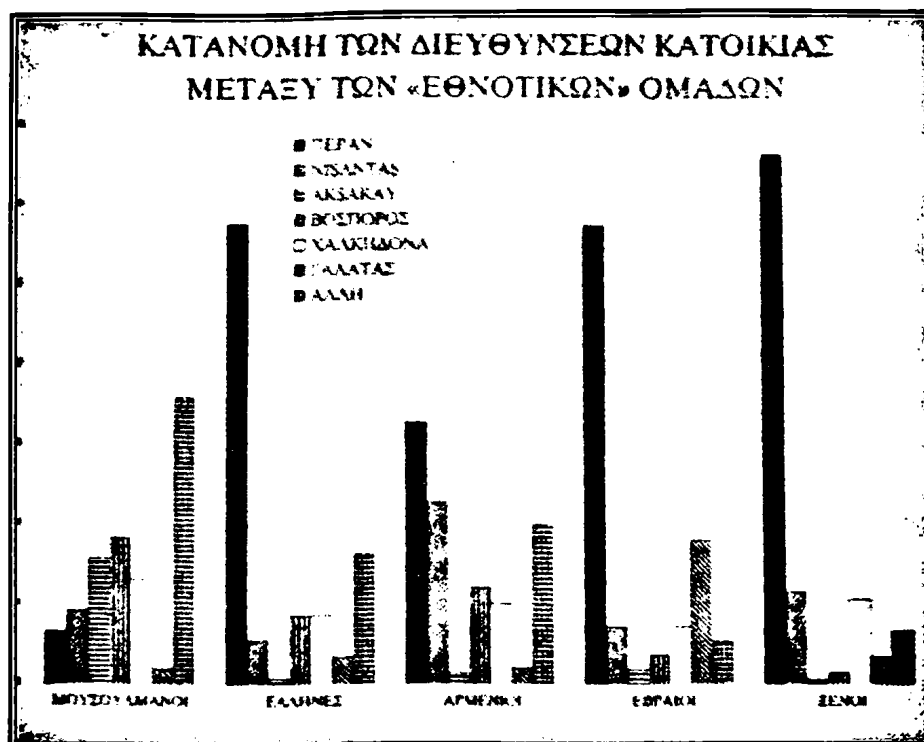

Στο επόμενο γράφημα¹⁰² όπου σκιαγραφείται η κατανομή των διευθύνσεων κατοικίας στις μείζονες περιοχές της πόλης, υποδεικνύονται τέσσερις κύριοι τύποι περιοχών, όσον αφορά στην εθνοτική τους διάρθρωση.

¹⁰¹ Βλ. Edhem Eldem, «Κωνσταντινούπολη 1903-1918. Ποσοτική ανάλυση μίας αστικής τάξης», σελ. 133.

¹⁰² Βλ. Edhem Eldem, ό.π., σελ. 139.

Ο πρώτος, ο πιο παραδοσιακός –ένα είδος υπενθύμισης του κλασικού μαχαλά– βασίζεται στην υπεροχή μιας μόνο κοινότητας, μέχρι τον αποκλεισμό πρακτικά όλων των ομάδων, όπως στην περίπτωση του Aksaray και την ισχυρή πλειοψηφία του 80% για τους μουσουλμάνους.

Ο δεύτερος, παραμένοντας κάπως παραδοσιακός, συνδυάζει την παρουσία των τοπικών κοινοτήτων, Μουσουλμάνων και μη-Μουσουλμάνων μαζί, αλλά σχεδόν συστηματικά δεν περιλαμβάνει τους ξένους. Στην περίπτωση αυτή διακρίνεται, ένα είδος ενδιάμεσης φάσης στην ανάπτυξη της πόλης, παραδοσιακή ως προς τον τοπικισμό της και μοντέρνα επειδή βασίζεται μάλλον στην κοινωνικο-οικονομική διαστρωμάτωση, παρά στην εθνοτική-θρησκευτική διαφοροποίηση. Ο Βόσπορος με την τοπική του ελίτ, Μουσουλμάνων γραφειοκρατών και πλούσιων μη-Μουσουλμάνων, είναι χαρακτηριστικό αυτής της κατηγορίας.

Εμείς ωστόσο θα εστιάσουμε στον τρίτο τύπο κατοικίας, που μπορούμε να ονομάσουμε ως «δυτικό/εκδυτικισμένο». Αυτός ο τύπος χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη μιας πλειοψηφίας μη-μουσουλμάνων με την ευρωπαϊκή

Κεφάλαιο 3^ο

κοινότητα. Το Πέραν¹⁰³ και ο Γαλατάς εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία, με σαφή υπεροχή των μη-μουσουλμάνων συνδυασμένη με ισχυρή παρουσία των ξένων. Τέτοιες περιοχές είναι η πιο χαρακτηριστική έκφραση του αστικού εκδυτικισμού με την υπονοούμενη αναφορά σε μια διχοτομία μεταξύ μουσουλμάνων «υπέρμαχων της παράδοσης» και μη-μουσουλμάνων «θιασωτών του εκδυτικισμού». Το Πέραν για τους μη-μουσουλμάνους αποτελεί μια συνοικία πρακτικά αναπόφευκτη, ένα συνδυασμό αναγκαιότητας και φιλοδοξιών, ένα σύμβολο της κοινωνικής τους θέσης σε μια πόλη όπου κυριαρχούν οικονομικά.

Λιγότερο φορτισμένος με συμβολισμούς αποκλεισμού και με αυτή την έννοια πιο μοντέρνος, ο τέταρτος και τελευταίος τύπος αποτελείται από τις πιο πρόσφατα ανεπτυγμένες και πολύ πιο κοσμοπολίτικες συνοικίες του Νιζαντας και της Χαλκηδόνας, όπου αντιπροσωπεύονται όλες οι κοινότητες, με έναν πολύ ισορροπημένο τρόπο. Αυτές οι συνοικίες σχηματίζουν τα πιο πρόσφατα – και για αυτόν τον λόγο περιφερειακά – φυλάκια κατοικίας της μεσαιας τάξης της Κωνσταντινούπολης: οι μη-Μουσουλμάνοι και ξένοι, που τράπηκαν σε φυγή από τη συμφορά του Πέρα, αλλά και οι Μουσουλμάνοι αστοί – συμπεριλαμβάνοντας υψηλόβαθμους γραφειοκράτες – για τους οποίους η εγκατάσταση σε αυτές τις συνοικίες προσφέρει τις θετικές μορφές και τα μηνύματα του νεωτερισμού χωρίς τις αρνητικές συνδηλώσεις του Γαλατά και του Πέρα.¹⁰⁴

Είναι εμφανές λοιπόν πώς η χωροταξική κατανομή του πληθυσμού της πρωτεύουσας συντελείται πλέον με βάση το οικονομικό-κοινωνικό κριτήριο αντικαθιστώντας το μέχρι τότε διαφοροποιό εθνο-θρησκευτικό. Έτσι, παλαιοί χωρικοί και λειτουργικοί διαχωρισμοί της εγκατάστασης ανά εθνοθρησκευτική κοινότητα ατονούν και αναδύονται νέες χωρικές εξειδικεύσεις: κεντρικές λειτουργίες, χώροι αναψυχής, περιοχές κατοικίας υψηλών εισοδημάτων, εργατικές συνοικίες, εξοχικά προάστια καθώς και υποβαθμισμένες γειτονιές.

¹⁰³ Η περιοχή Πέρα αποτελούσε Γενουάτικη εμπορική αποικία το 13^ο αιώνα. Είχε αυτονομία από τη Βυζαντινή αυτοκρατορία και ήλεγχε τα εμπορικά δρομολόγια της περιοχής. Οι Βυζαντινοί αναφέρονται σε αυτή την περιοχή με την ονομασία Πέρα που σημαίνει μακριά. Ήταν μακριά γιατί γεωγραφικά, ήταν στην άλλη πλευρά του Κεράτιου Κόλπου από την αυτοκρατορική πόλη καθώς και γιατί οι Βυζαντινοί δεν είχαν τον έλεγχο της περιοχής. Όταν η περιοχή κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς το 15^ο αιώνα εξακολουούθησε να διατηρεί την αυτονομία της εμπορική αποικία. Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα οι μειονότητες της αυτοκρατορίας, Έλληνες, Αρμένιοι και Εβραίοι άρχισαν να μετακινούνται σε αυτή την περιοχή. Μια περιοχή που κατά κύριο λόγο κατοικούσε μη-μουσουλμανικός πληθυσμός. βλ. Ayfer Bartu, "Istanbul Between the global and the local", edited by Çağlar Keyder, Rowman & Littlefield publishers, σελ.33.

¹⁰⁴βλ. Edhem Eldem, «Κωνσταντινούπολη 1903-1918, Ποσοτική ανάλυση μίας αστικής τάξης», σ.σ.133,138,139.

Οι διαχωρισμοί αυτοί ανταποκρίνονται στην αλλαγή του τρόπου ζωής των υψηλόβαθμων στρωμάτων της οθωμανικής αυτοκρατορίας και των μελών των μιλλέτ, που εμπλέκονται στις εμπορικές-οικονομικές δραστηριότητες.

Στις περιοχές του Πέρα και του Γαλατά μπορεί κάποιος να εντοπίσει το σύνολο των κύριων χώρων εγκατάστασης και επαγγελματικής δραστηριοποίησης των Ελλήνων της Πόλης. Πρόκειται για κτίρια που ανήκουν στις εξής κατηγορίες: ξενοδοχεία¹⁰⁵, κτίρια διαμερισμάτων¹⁰⁶, χώροι αναψυχής, μεγάλα καταστήματα και εμπορικές στοές (Hans, Cites).¹⁰⁷ Τα κτίρια αυτά αποτελούσαν σύμβολα του νέου τρόπου ζωής και ήταν άφθονα στο Γαλατά. Σε αντίθεση με τα Οθωμανικά μνημεία της Κωνσταντινούπολης, όπως οι μιναρέδες και οι τρούλοι, το προάστιο αυτό είχε αποκτήσει μια όψη εντυπωσιακά διαφορετική και σίγουρα πλησιέστερη στα ευρωπαϊκά πρότυπα του 19^{ου} αιώνα.¹⁰⁸

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η στοά, που κτίστηκε το 1876, γνωστή με την επωνυμία Cite de Pera. Το κτίριο ανήκε στο Χρηστάκη Ζωγράφο και καταλάμβανε μια επιφάνεια 4.600 περ.τ.μ. Το ισόγειο στέγαζε εμπορικές χρήσεις, ενώ μαρμάρινες σκάλες οδηγούσαν στους τρεις ορόφους του κτιρίου, όπου είχαν διαμορφωθεί μεγάλα διαμερίσματα των 6-7 δωματίων το καθένα. Η Cite de Pera έγινε το βασικό σημείο αναφοράς για το κέντρο της πόλης και το στυλιστικό-μορφολογικό πρότυπο για πολλά κτίρια εμπορικής χρήσης (στοές, ξενοδοχεία, καταστήματα) καθώς και κτίρια διαμερισμάτων, που κτίστηκαν στο Πέρα και τον Γαλατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Τα κτίρια αυτά ανεξάρτητα από τη χρήση τους και την ιδιαίτερη ονομασία τους, ως χάνια, κτίρια διαμερισμάτων, εμπορικά μέγαρα ή ξενοδοχεία, αποτελούν διαφορετικές εκδοχές ενός νέου κτιριακού τύπου που κατακλύζει τις ευρωπαϊκές συνοικίες της Πόλης: του πολυώροφου κτιρίου, της «πολυκατοικίας».

¹⁰⁵ Με την αύξηση του διεθνούς εμπορίου μετά το 1838, ο αριθμός των εποχιακών ευρωπαίων εργατών αυξήθηκε. Αυτό οδήγησε στην ανέγερση πολλών ευρωπαϊκού τύπου ξενοδοχείων στην περιοχή του Πέρα. Βλ. Zeynep Çelik, "The remaking of Istanbul, Portrait of an Ottoman city in the Nineteenth Century", University of California Press, 1993, pag.134.

¹⁰⁶ Τα πολυώροφα κτίρια από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα στην περιοχή του Πέρα κατασκευάζονταν πλέον από πέτρα και τούβλο, λόγω των νόμιμων περιορισμών που στόχευαν στην αποτροπή της φωτιάς. Βλ. Zeynep Çelik, ό.π., σελ.135.

¹⁰⁷ Βλ. Β. Κολώνας, «Έλληνες αρχιτέκτονες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», σελ.41.

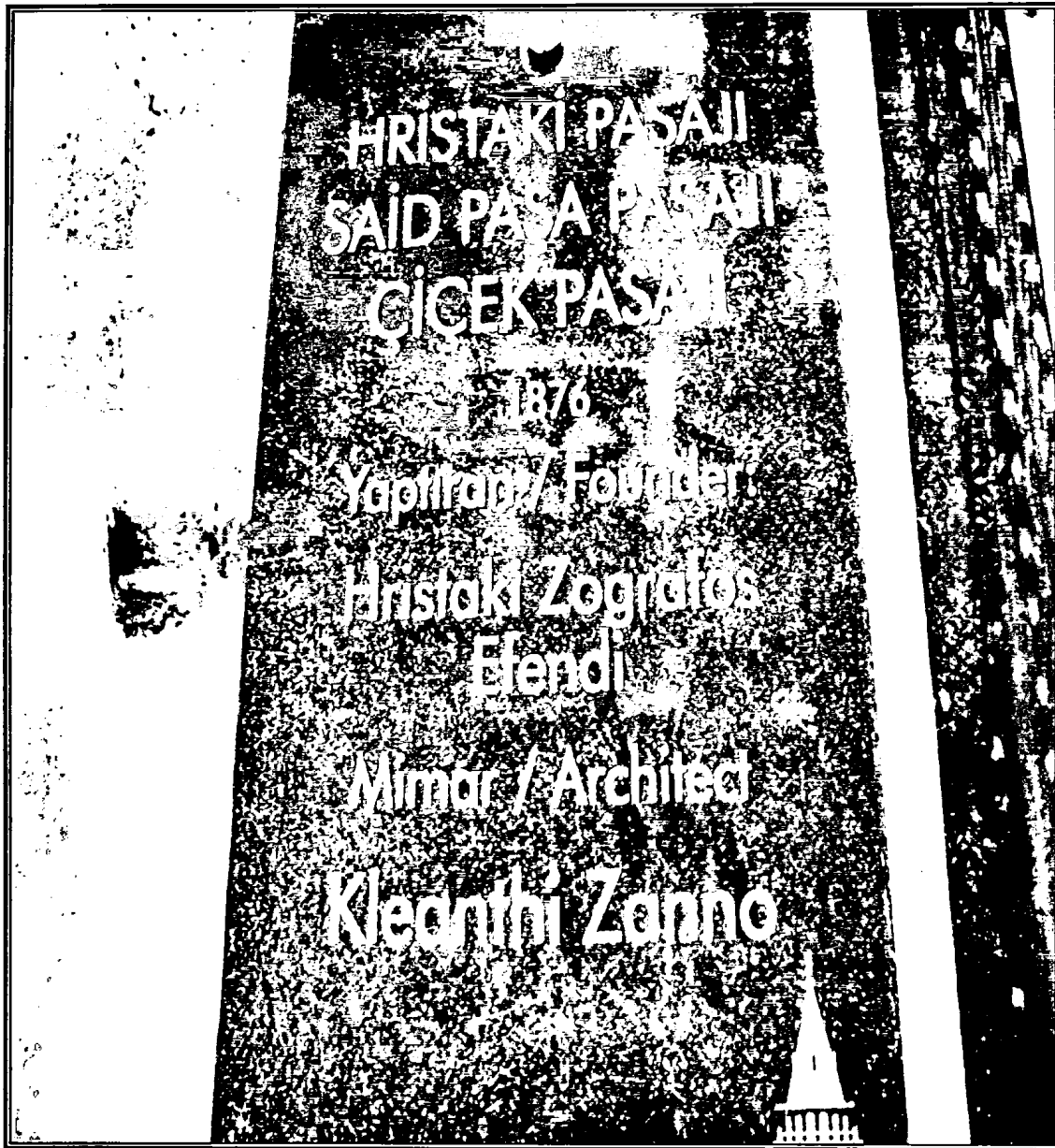
¹⁰⁸ Βλ. Zeynep Çelik, pag.81.

"Cite de Pera"

Η φωτογραφία αντλήθηκε από προσωπικό αρχείο

"Cite de Pera"

Η φωτογραφία αντλήθηκε από προσωπικό αρχείο

Επιμέλεια: Δρ. Α. Βασιλείου
Επιμέλεια: Δρ. Α. Βασιλείου
Επιμέλεια: Δρ. Α. Βασιλείου
Επιμέλεια: Δρ. Α. Βασιλείου
Επιμέλεια: Δρ. Α. Βασιλείου
Επιμέλεια: Δρ. Α. Βασιλείου

Η φωτογραφία αντλήθηκε

από το Συλλογικό τόμο «Κωνσταντινούπολη, Η Πόλη των Πόλεων»,

αποτυπώνεται λεπτομέρεια από την πρόσοψη του Μεγάρου

στη Μεγάλη Οδό του Πέρα.

Σκόπιμο είναι στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι με αυτό τον κτιριακό τύπο ευνοείται ο συλλογικός χαρακτήρας της κατοικίας σε αντίθεση με το παραδοσιακό μοντέλο οίκησης, δηλαδή της εγκατάστασης ανά εθνο-θρησκευτική κοινότητα. Έτσι, μέλη διάφορων εθνικοτήτων μοιράζονται το ίδιο κλιμακοστάσιο των “πολυκατοικιών” του Πέρα και του Γαλατά. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι οικογένειες δεν μοιράζονταν μόνο τους κοινόχρηστους χώρους της οικοδομής, αλλά και ένα κοινό τρόπο ζωής προσανατολισμένο σε ευρωπαϊκά πρότυπα. Οι ποικίλες επαφές με τη Δύση δεν περιορίζονταν μόνο στη γλωσσομάθεια και την υιοθέτηση τρόπων συμπεριφοράς των ευρωπαϊκών κοινωνιών, αλλά δημιουργούσε ένα επίπεδο “κοινότητας” ανεξαρτήτως εθνο-θρησκευτικών χαρακτηριστικών αλλά με κριτήρια καθαρά οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα. Η κοινότητα αυτή μάλιστα συνετέλεσε στην ενίσχυση των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των αστικών και μεγαλοαστικών οικογενειών της πόλης και στη συνακόλουθη διαμόρφωση αυτού του μοναδικού κοσμοπολίτικου περιβάλλοντος της Κωνσταντινούπολης.¹⁰⁹

Πέρα όμως από αυτόν τον νέο τύπο κατοικίας που αναδύεται, συναντούμε και τον παλαιότερο τύπο της μονοκατοικίας. Αυτή την περίοδο είναι μικρός ο αριθμός των μονοκατοικιών, που κτίζονται στο Πέρα. Ωστόσο ανάμεσα τους ξεχωρίζουν, η κατεδαφισμένη σήμερα οικία Ζαρίφη, στο δρόμο της αγγλικής πρεσβείας, το μέγαρο Μαυροκορδάτου, ο οίκος Κυρίλλου Β' και η κατοικία του τραπεζίτη Σταύρου Μιχ. Κεπεντζή και της Ελένης Θεολόγου, που σήμερα στεγάζουν το βελγικό και το ελληνικό προξενείο αντίστοιχα.

Προκειμένου να αποκτήσουμε μια πιο ολική εικόνα, αν και συνοπτική, της αρχιτεκτονικής της κατοικίας, πρέπει να αναφερθούμε στις επαύλεις και τις εξοχικές κατοικίες κατά μήκος του Βοσπόρου και στα Πριγκιπόνησα, που κτίζονται στη διάρκεια της βασιλείας του Αβδούλ Χαμίτ Β', από τα μέλη των εθνικών μειονοτήτων, κυρίως Έλληνες και Αρμένιους, αλλά και τις διπλωματικές αντιπροσωπείες των ευρωπαϊκών κρατών.

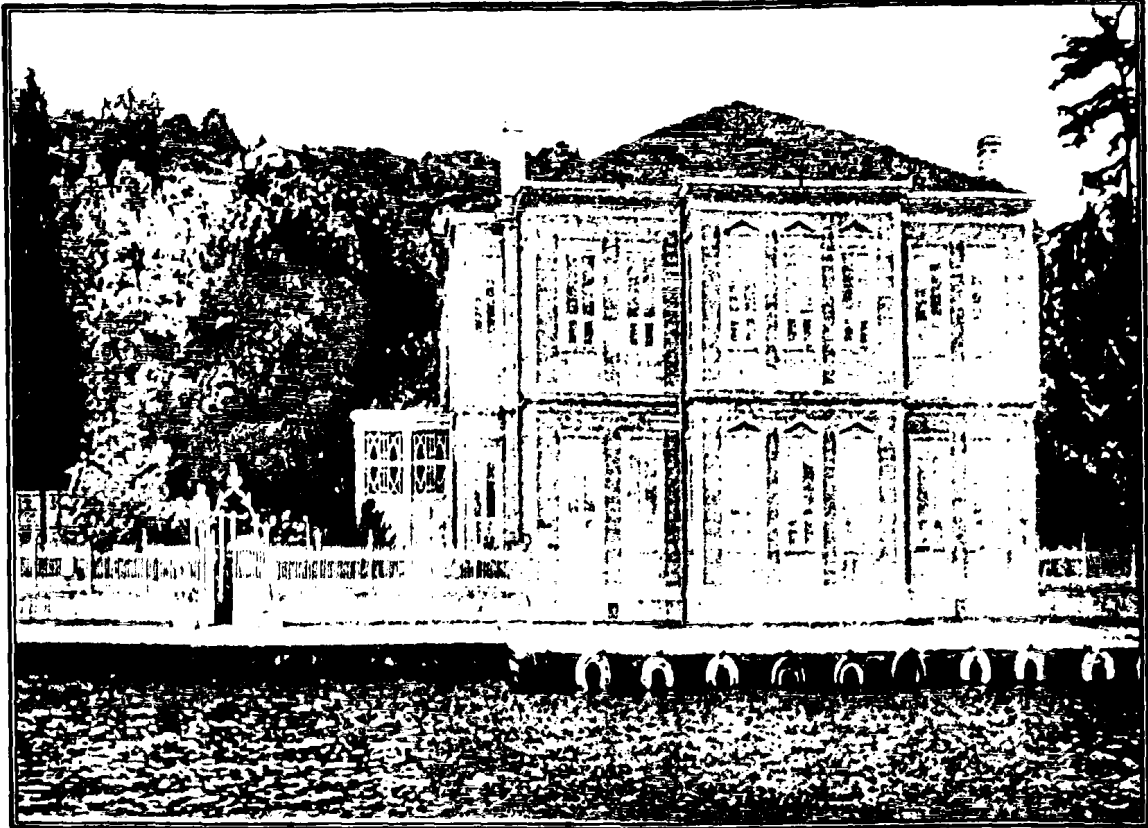
Οι Έλληνες αρχιτέκτονες και ιδιοκτήτες ανανεώνουν την εικόνα των οικισμών του Βοσπόρου. Οι σημαντικότερες από αυτές τις κατοικίες κτίζονται στο Νεοχώρι, όπως οι οικίες των Καραθεοδωρή, Μαυροκορδάτου, Βλαστού,

¹⁰⁹ Βλ. Β. Κολώνας, σ.σ.41-47.

Κεφάλαιο 3^ο

Μπαλτατζή, Αριστάρχη, Χρηστιάκη καθώς και στα Θεράπεια, όπως οι οικίες των Υψηλάντη, Μουρούζη, Μαυροκορδάτου και Ζαρίφη και συνιστούν, στην πλειονότητα τους λαμπρά δείγματα προσαρμογής των παραδοσιακών *yalis*¹¹⁰ στα πρότυπα του νεοκλασικισμού.¹¹¹

Η θερινή κατοικία Βλαστού στο Νεοχώρι (Π. Αδαμαντίδης)¹¹²

¹¹⁰ Υαλί ονόμαζαν οι Οθωμανοί τον αιγαλιό και κατ' επέκταση τα παραλιακά κτίσματα. Στις μέρες μας ο όρος χρησιμοποιείται στην αρχιτεκτονική ως ονομασία ενός χαρακτηριστικού τύπου ξύλινων επαύλων (*yalisi*) του Βασπόρου και των Περικηπεινήσων, οι οποίες χτίζονταν ακριβώς δίπλα στη θάλασσα, χωρίς να μεσολαβεί κάποιος ελεύθερος χώρος εκτός απ' την απαραίτητη προκομιά. Βλ. <http://el.wikipedia.org/wiki/Υαλί>

¹¹¹ Βλ. Β. Κολώνας, σελ.79.

¹¹² Βλ. Β. Κολώνας, σελ.85.

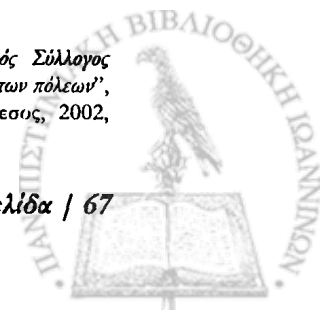
3.2. Η πολιτιστική εξέλιξη της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Κωνσταντινούπολης μέσα από τη δράση των Ελλήνων τραπεζιτών

Η ανάπτυξη της αστικής ελληνορθόδοξης τάξης, που επετεύχθη αρχικά μέσω του εμπορίου και εν συνεχεία μέσω των τραπεζικών συναλλαγών, συνέβαλε καταλυτικά στην πολιτιστική ακμή της εποχής, ιδιαίτερα κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο. Στους κόλπους της συνυπήρχαν ανώτερα στρώματα, στα οποία εντάσσονταν οι μεγαλέμποροι και οι μεγαλοτραπεζίτες, αλλά και μεσαία που περιλάμβαναν κυρίως τους εκπροσώπους των νέων επαγγελμάτων: γιατρούς, δικηγόρους και δημοσιογράφους. Η πολιτιστική δραστηριότητα των αστικών στρωμάτων έλαβε συγκεκριμένες μορφές συλλογικού χαρακτήρα. Κυριότεροι θεσμοί τέτοιας δράσης υπήρξαν οι σύλλογοι, οι αδελφότητες και οι λέσχες. Πρόκειται για εθελοντικές συσσωματώσεις ενοριακού ή ευρύτερου χαρακτήρα με στόχο τη θεραπεία διάφορων αναγκών των ορθόδοξων της πρωτεύουσας. Το φαινόμενο της «Συλλογομανίας» δεν περιορίστηκε στην Κωνσταντινούπολη αλλά είχε ευρύτερη εμβέλεια στα αστικά κέντρα της Οθωμανικής επικράτειας και στο ελληνικό βασίλειο. Στη Πόλη γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη μετά το 1860 και κυρίως μετά τη δραστηριοποίηση του «Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κων/πολης»¹¹³ (ΕΦΣΚ), ο οποίος ιδρύθηκε το 1861 στη συνοικία του Πέρα.

Ο ΕΦΣΚ υπήρξε πρωτοπόρο τέκνο της διανοητικής αυτής κίνησης, πνευματικός πατέρας πλήθους σωματείων και χρησιμοποίησε για πρώτη φορά την αργότερα πάγκοινη προσωνυμία «σύλλογος». Ο Σύλλογος αυτός ενσάρκωσε το αίτημα της ενότητας «πασών των τάξεων» και συγκροτήθηκε χάρη στη σύμπραξη των λογίων και των πλουσίων, «την *συμμαχίαν του λογίου και του Εμπολαίου Ερμού*».¹¹⁴

¹¹³ Ξερετζόγλου Χάρης, «Η ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης: Από το Ταξίματ μέχρι το Μεγάλο Πόλεμο», Σύγχρονα Θέματα, σελ.115.

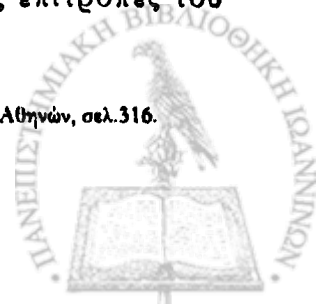
¹¹⁴ Ξερετζόγλου Χάρης, «Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αιώνα. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912», Νεφέλη, Αθήνα, 1996, σελ.9 & Βλ. Συλλογικό έργο, «Κωνσταντινούπολη, Η πόλη των πόλεων», Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1922», Εκδόσεις Ίφιφους, 2002, σ.σ.139-140.

Η αποστολή του ΕΦΣΚ ήταν διπλή: Από τη μια πλευρά επιδίωκε να καταστεί βήμα διεθνούς πολιτιστικής ακτινοβολίας στην πρωτεύουσα του Οθωμανικού κράτους και από την άλλη καθοδηγητικό κέντρο της εκπαιδύσεως του υπόδουλου Ελληνισμού. Μεριμνήσε για την έκδοση σχολικών βιβλίων, την κατάρτιση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, την αποστολή δασκάλων στις επαρχίες και την παροχή οικονομικής ενισχύσεως στις απορότερες σχολικές εφορείες. Την κύρια προσοχή του την έστρεψε στα σχολεία της Θράκης και λιγότερο της Μακεδονίας, όπου την πρωτοβουλία είχε ο Σύλλογος των Αθηνών. Το μέγεθος της προσφοράς του Συλλόγου της Κωνσταντινουπόλεως – που ορθά αποκλήθηκε υπουργείο Παιδείας του υπόδουλου Ελληνισμού – φαίνεται από το γεγονός ότι ανέπτυξε τη δραστηριότητα του χωρίς κρατική ενίσχυση, αφού οι πόροι του προέρχονταν αποκλειστικά από δωρεές πλούσιων ομογενών.¹¹⁵

Ο Χρηστάκης Ζωγράφος, ένας εκ των κυριοτέρων χρηματοδοτών του Συλλόγου, δηλώνει την πρόθεση του να προσφέρει 200ΤΛ «για την διάδοσιν των Γραμμάτων εν τη Ανατολή» και ο Μενέλαος Νεγρεπόντες ανανεώνει την ετήσια δωρεά του των 100ΤΛ. Ταυτόχρονα ορισμένα από τα ακμάζοντα τραπεζικά καταστήματα της Πόλης, στα οποία υπήρχε ισχυρή ελληνική συμμετοχή, προσέφεραν χρηματικά ποσά. Επιπλέον το ταμείο του Συλλόγου ενισχύθηκε με τα ποσά που διέθεσαν ο Χρηστάκης Ζωγράφος και ο γαμπρός του Κωνσταντίνος Καραπάνος για την σύσταση δύο νέων διαγωνισμών: 100ΤΛ ετησίως ο πρώτος για την βράβευση δέκα μελετών «Περί Ζώντων Μνημείων» και 10.000φρ. ο δεύτερος για την βράβευση και επιλογή βιβλίων για την δημοτική εκπαίδευση και για διάστημα έξι ετών. Ο Ζωγράφειος Διαγωνισμός είχε ως στόχο την συλλογή και διάσωση των στοιχείων των ελληνικών διαλέκτων, που χρησιμοποιούσαν ελληνόφωνοι πληθυσμοί στην Οθωμανική αυτοκρατορία και αλλού καθώς και πολιτιστικών γνωρισμάτων που εγγράφονται στην ευρύτερη κουλτούρα των πληθυσμών αυτών. Ο διαγωνισμός αυτός, αλλά και ο Καραπάνειος απέβλεπαν στην διαμόρφωση ορισμένων κοινών σταθερών στην αυτογνωσία της κοινότητας, οι οποίες άπτονταν γενικότερων πεδίων, όπως η εκπαίδευση, η γλώσσα, η καθημερινή συμπεριφορά κλπ. Πράγματι, απασχόλησαν κατ' επανάληψη τις επιτροπές του

¹¹⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως 1881», τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, σελ.316.

Συλλόγου, σφραγίζοντας με έντονο τρόπο την ιστορία του.¹¹⁶ Ο Ζωγράφος μάλιστα προικοδότησε επιπλέον τον ΕΦΣΚ με 450ΤΛ ετησίως για την έκδοση αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων με σχόλια των γνωστότερων φιλολόγων ιδρύοντας έτσι τη «Ζωγράφειο Ελληνική Βιβλιοθήκη». ¹¹⁷ Ακόμη και η πυρκαγιά του 1872, που κατέστρεψε τα γραφεία του Συλλόγου ολοσχερώς, δεν είχε κανένα αντίκτυπο στη λειτουργία του, καθώς η ισχυρή τραπεζική κοινότητα με άμεση καταβολή της τάξης των 2.500ΤΛ επέτρεψε τη σύντομη ολοκλήρωση των εργασιών για το νέο κτίριο του ΕΦΣΚ. ¹¹⁸ Η οικονομική συμβολή στην πολιτιστική και εκπαιδευτική δραστηριότητα της κοινότητας αποτελούσε ενιαία πρακτική των μεσαιών στρωμάτων, ωστόσο το ποσό της δωρεάς ήταν αυτό που υπογράμμιζε συνήθως το αυταπόδεικτο, δηλαδή την κοινωνική θέση κάποιου στην ιεραρχία των μεσαιών στρωμάτων της ελληνορθόδοξης κοινότητας.¹¹⁹

Σε στενή συνεργασία με τον Ε.Φ.Σ.Κ λειτούργησαν έξι παρακλάδια του, ως αυτόνομοι σύλλογοι. Πρόκειται για τους συλλόγους Θρακικός ¹²⁰ (1872), Ηπειρωτικός(1872), Υπέρ της Γυναικείας Εκπαιδύσεως(1871), Θεσσαλικός(1874), Ιερατικός(1874) και Μακεδονική Αδελφότητα(1871). Στη δραστηριότητα των τριών πρώτων συλλόγων και την γενναιοδωρία των εθνικών ευεργετών οφείλεται η ίδρυση εκπαιδευτηρίων στη Φιλιππούπολη (Ζαρίφεια), στο Κεστοράτι του Αργυρόκαστρου (Ζωγράφεια) και την Κωνσταντινούπολη (Ζάππειον), αντιστοίχως.¹²¹

Ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως συμπεριλάμβανε στα ιδρυτικά στελέχη του τον Χρηστάκη Ζωγράφο. Στόχο του είχε τη στήριξη της δημοτικής εκπαίδευσης στα χωριά της Ηπείρου. Σημαντικό έργο του, όπως προαναφέρθηκε, τα Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια στο

¹¹⁶ Βλ. Εξερτζόγλου Χάρης, «Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αιώνα. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912», Νεφέλη, Αθήνα, 1996, σ.σ.105-106.

¹¹⁷ Κίτσος Ι.Κων. «Τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία, Κεστοράτι Αργυροκάστρου: 1874-1891», Εκδόσεις Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, Ιωάννινα, 1985, σελ.26.

¹¹⁸Βλ. Εξερτζόγλου Χάρης, ό.π., σελ.21-23. & Βλ. Συλλογικό έργο, «Κωνσταντινούπολη, Η πόλη των πόλεων», Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1922», Εκδόσεις Γεφύρας, 2002, σ.σ.145-146.

¹¹⁹ Βλ. Εξερτζόγλου Χάρης, ό.π., σελ.56.

¹²⁰ Ο Θρακικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ιδρύθηκε και από τη συνδρομή των Α.Βλαστό και Γ.Ζαρίφη με στόχο τη στήριξη της δημοτικής εκπαίδευσης στα χωριά της Θράκης. Βλ. Χρυσόθεμις Σταματοπούλου-Βασιλάκου, «Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αιώνα», σελ.48.

¹²¹ Βλ. Συλλογικό έργο, «Κωνσταντινούπολη, Η πόλη των πόλεων», Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1922», σ.σ.142-143.

Κεφάλαιο 3^ο

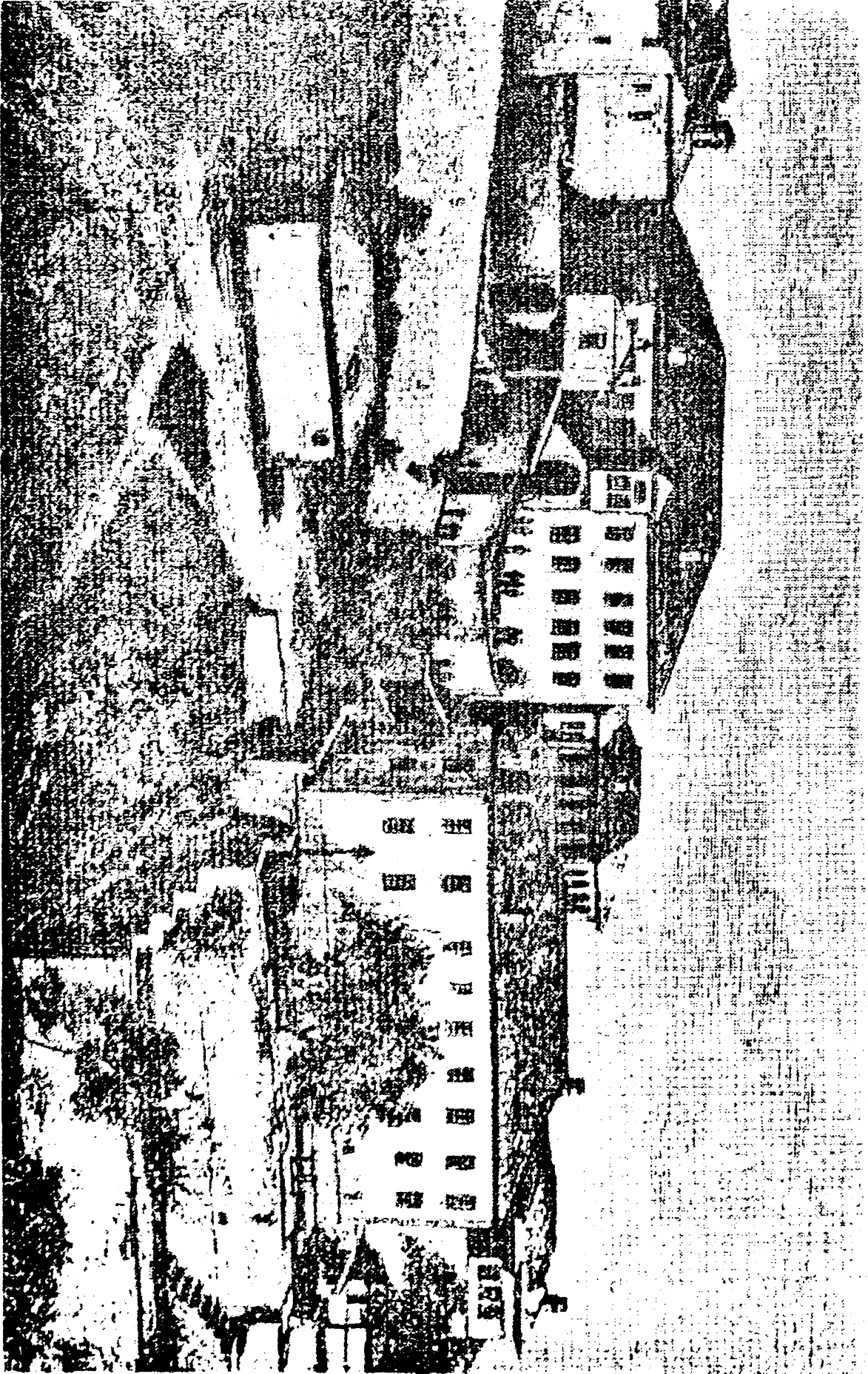
Κεστοράτι, την ιδιαίτερη πατρίδα του. Επιπλέον, από το 1869 και έπειτα, αναλαμβάνει τις δαπάνες για έργα κοινής ωφελείας (ύδρευση, επισκευή ιερού ναού, νεκροταφείο, κτίριο σταθμού χωροφυλακής, μισθοδοσία γιατρού και φύλακα κ.λ.π) στο χωριό της καταγωγής του. Ακόμη ενισχύει το Παρθεναγωγείο Αργυροκάστρου και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα στην Άρτα. Για όλη αυτή την προσφορά του εξάλλου ανακηρύσσεται επίτιμος πρόεδρος του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως.¹²²

Η δραστηριότητα των Συλλόγων δεν πέρασε απαρατήρητη από τις τουρκικές αρχές, το γεγονός όμως ότι δεν εκτρέπονταν σε ενέργειες κατά του οθωμανικού καθεστώτος, τους επέτρεπε να λειτουργούν ανενόχλητα, παρόλο που η τουρκική διοίκηση γνώριζε τις μακροπρόθεσμες επιδιώξεις τους. Έτσι, οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως μπορούσαν να διαθέσουν τους εαυτούς και του πόρους τους σε ένα μεγαλεπήβολο και μακροχρόνιο σχέδιο: την πνευματική εξύψωση του Ελληνισμού που αφενός θα αναχαίτιζε την σλαβική διείσδυση και αφετέρου θα επέτρεπε να διεκδικήσει ρόλο πρωταγωνιστή στη διοίκηση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.¹²³

¹²² Βλ. Κίτσος Ι.Κων., σελ.27-28 & Χρυσόθεμις Σταματοπούλου-Βασιλάκου, σελ.48.

¹²³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως 1881», τόμος ΙΓ, Εκδοτική Αθηνών, σελ.316.

*Τα διδακτήρια των Ζωργαφισίων Ιωαννίνων στο Κεντρούρι Αγγυροκάστρου
(Φωτογρ. στη Γνωμάδευο Βιβλιοθήκη και στη Γιογρία Είλημ. Έθνος τ. ΙΙ', σελ. 393)*

*Οι μεγαλοτραπεζίτες Χρηστάκης Ζωγράφος και Γεώργιος Ζαρίφης,
κυριότεροι χρηματοδότες του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου.*

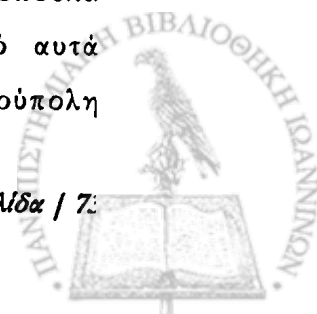

Το κτίριο του Ε.Φ.Σ.Κ.,

σύμβολο της ισχύος και του κύρους του ιδρύματος

Στα πλαίσια αυτών των πολιτιστικών πρωτοβουλιών, που υλοποιήθηκαν με τη χρηματοδότηση του ομογενειακού επιχειρηματικού κόσμου, πρέπει να συμπεριληφθεί και η ίδρυση σχολικών συγκροτημάτων, μέσω της οποίας εξασφαλιζόταν η πρόσβαση στη μόρφωση για την αστική τάξη.

Σχεδόν όλα τα ελληνικά σχολεία επιχορηγήθηκαν από την κοινότητα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1870, υπήρξαν 105 ελληνικά σχολεία με παραπάνω από 10.000 μαθητές, αριθμό στον οποίο δεν υπολογίζουμε τα ελληνόπουλα που παρακολουθούσαν μαθήματα σε ξένα σχολεία. Ορισμένα από αυτά ιδρύθηκαν από εύπορους Έλληνες, που κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη

Κεφάλαιο 3^ο

αλλά και αλλού. Ο Χρηστάκης Ζωγράφος, ο Ζαρίφης, ο Ράλλης, ο Ζάππας υπήρξαν ανάμεσα στα ονόματα που βρέθηκαν στις λίστες δωρεών για την ίδρυση σχολείων, συλλόγων και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων. Την δεκαετία του 1870 η ελληνική κοινότητα γνωρίζει μεγάλη άνθηση υπό την προστασία των τραπεζιτών του Γαλατά, οι οποίοι μπροστά στη σαρωτική είσοδο του ευρωπαϊκού κεφαλαίου στην αυτοκρατορία, μεταφέρουν και επενδύουν τα κεφάλαια τους στα σχολεία της Κωνσταντινούπολης και της ευρύτερης περιοχής της. Η δεκαετία του 1870, περίοδος οικονομικής ισχύος των τραπεζιτών του Γαλατά, τερματίστηκε άδοξα με τη συνολική διεύθετηση του Οθωμανικού Χρέους. Οι Έλληνες της Πόλης, αντιμετωπίζοντας μια περίοδο μείωσης κερδών, αναγκάστηκαν να διαφοροποιήσουν αισθητά τις επενδύσεις τους.¹²⁴ Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε πως δεν ήταν και λίγες οι περιπτώσεις, που νέοι από την Κωνσταντινούπολη μπορούσαν να σπουδάσουν στο πανεπιστήμιο των Αθηνών, με έξοδα των εύπορων αυτών μελών της κοινότητας.¹²⁵

Ορισμένες από τις κυριότερες δωρεές υπήρξαν οι ακόλουθες:

Η Μεγάλη του Γένους Σχολή στεγάστηκε από το 1881 σε κτίριο δωρεάς των: Ζαρίφη, Ζαφειρόπουλο και Ευγενίδη. Το 1875 ιδρύθηκε το μεγαλύτερο παρθεναγωγείο με δωρεά του Κων. Ζάππα, ο οποίος ήθελε να δημιουργήσει ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα ανάλογο με το Αρσάκειο των Αθηνών.¹²⁶ Την σχολή επίσης επιχορήγησαν ο Χρηστάκης Ζωγράφος και ο Γεώργιος Ζαρίφης.¹²⁷ Το 1890 με δωρεά του τραπεζίτη Χρηστάκη Ζωγράφου κτίστηκε το Ζωγράφειο Λύκειο Αρρένων (*Zografyon Rum Erkek Lisesi*) στο Beyoğlu (Pera).¹²⁸ Το 1893 εγκαινιάστηκε το νέο κτίριο του Κεντρικού Παρθεναγωγείου, δωρεά των αδελφών Στέφανου Ζαφειρόπουλου και Ελένης Ζαρίφη. Οι συνεχείς οικονομικές ανάγκες του οποίου καλύπτονταν από εράνους και κυρίως από τις δωρεές των ευεργετών, των οποίων τα ονόματα αναγράφονται σε εντοιχισμένες

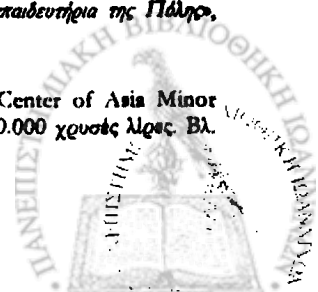
¹²⁴ Βλ. Β. Κολώνας, «Έλληνες αρχιτέκτονες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», σελ.21.

¹²⁵ Βλ. Exertzoglou Haris, «Greek banking in Constantinople, 1850-1881», σελ.87.

¹²⁶ Βλ. Β. Κολώνας, ό.π., σ.σ.21,23

¹²⁷ Συλλογική έργο, «Κωνσταντινούπολη, Η πόλη των πόλεων», Στάθη Πηγαλόκη, «Τα Ελληνικά Εκπαιδευτήρια της Πόλης», Εκδόσεις Ίνρεσις, 2002, σελ.201.

¹²⁸ Βλ. Alexandris Alexis, «The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974», Center of Asia Minor Studies, Athens 1983, pag.47. Το ποσό που δώρισε για την ανέγερση του κτιρίου ανήρχετο στις 10.000 χρυσές λίρες. Βλ. Στάθη Πηγαλόκη, «Τα Ελληνικά Εκπαιδευτήρια της Πόλης», σελ.196.

πλάκες στην εσωτερική κυρίως είσοδο. Σε αυτές τις πλάκες κάποιος μπορεί να διαβάσει Μεγάλοι Ευεργέται: αυτοκρατορική οικογένεια Ρωσίας, Ελένη Γ. Ζαρίφη, Στέφανος Ζαφειρόπουλος. Ευεργέται: Νικόλαος Ζαρίφης, Παύλος Στεφάνοβικ. Μεγάλοι Δωρηταί: Ελένη Νικ. Ζαρίφη, Ζανής Στεφάνοβικ. Δωρηταί: Γεώργιος Ζαφειρόπουλος, Ζανής Ζαρίφης, Κλεάνθης Καλλιιάδης, Γεώργιος Ζαρίφης, Στέφανος Ράλλης, Κωνσταντίνος Σεβαστόπουλος. Οι φωτογραφίες, μάλιστα, των μεγάλων ευεργετών αναρτήθηκαν στο νέο κτίριο του παρθεναγωγείου.¹²⁹ Επιπροσθέτως, το 1894 προκηρύχθηκε αρχιτεκτονικός διαγωνισμός για την ανέγερση του νέου κτιρίου της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, που είχε καταστραφεί από σεισμό, δωρεά του Παύλου Στεφάνοβικ Σκυλίτση.¹³⁰

Τέλος, σκόπιμο είναι να αναφερθεί και η περίπτωση του Ιωακείμιου Παρθεναγωγείου. Από τα πρώτα του χρόνια κιόλας ιδρύθηκε «*Η εν Κωνσταντινουπόλει υπέρ του Εθνικού Παρθεναγωγείου, αδελφότης Εστία*» με μοναδικό σκοπό την οικονομική του στήριξη. Ο Στέφανος Ζαφειρόπουλος, ο Ζανής Στεφάνοβικ Σκυλιτσης, ο Ανδρέας Συγγρός, ο Δημήτρης Μεζίκης κ.α. συμπεριλαμβάνονταν σε αυτούς που επί σειρά ετών ενίσχυαν οικονομικά το ίδρυμα.¹³¹

Οι χορηγίες των μεγαλοτραπεζιτών και των εμπόρων επεκτάθηκαν και στην ανοικοδόμηση και λειτουργία Φιλανθρωπικών Καταστημάτων.¹³² Η έννοια της κοινωνικής αλληλεγγύης, και κατά συνέπεια η θεσμοθέτηση της βοήθειας με μόνιμο τρόπο, όπως αυτή έμπρακτα ασκείται μέσω της φιλανθρωπίας, αφενός αρχίζει να κερδίζει έδαφος καθώς η φτώχεια αντιμετωπίζεται πλέον ως κοινωνικό φαινόμενο, που γεννά η σύνθεση της κοινωνίας και αφετέρου απηχεί τις νέες αντιλήψεις περί των κοινωνικών καθηκόντων των εύπορων πολιτών.¹³³ Η φιλανθρωπία λοιπόν στην Κωνσταντινούπολη ασκήθηκε συστηματικά από σειρά ενοριακών συλλόγων ήδη από τη δεκαετία του 1860, όταν

¹²⁹ Στάθη Πηγελόπη, «*Τα Ελληνικά Εκπαιδευτήρια της Πόλης*», σ.σ.207-208.

¹³⁰ Βλ. Β. Κολώνας, «*Έλληνες αρχιτέκτονες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*», σ.σ.21,23.

¹³¹ Αναστάσιος Κ. Ιορδάνογλου, «*Το Εθνικόν Ιωακείμιον Παρθεναγωγείον Κωνσταντινουπόλεως 1882-1988*», Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, 1989, σελ.31-33 & Βλ. Στάθη Πηγελόπη, «*Τα Ελληνικά Εκπαιδευτήρια της Πόλης*», σελ.206.

¹³² Συλλογικό έργο, «*Κωνσταντινούπολη, Η πόλη των πόλεων*», Έφη Κάννερ «*Ένδεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη Κοινότητα της Κωνσταντινούπολης*», Εκδόσεις Ένθεος, 2002, σ.σ.180-181.

¹³³ Βάσω Θεοδώρου «*Εκσυγχρονιστικές απόπειρες των δωρητών της διασποράς. Επιρροές, προοπτικές και όρια των νεωτερικών τους παρεμβάσεων στα τέλη του 19ου και αρχές του 20ου αιώνα*», «*Το φαινόμενο του ευεργετισμού στην Νεότερη Ελλάδα*», Πρακτικά ημερίδας, Αθήνα 2006, σελ.69.

δημιουργήθηκαν η Φιλόπτωχος Αδελφότης των Κυριών του Πέραν, η Φίλεργος Εταιρεία, η Φιλόπτωχος Αδελφότης Υψωμαθίων, κ.α. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στην περίπτωση της Φιλέργου Εταιρείας, η οποία ανήγαγε την εργασία ως κύριο αντίποδα του εγκλεισμού αλλά και ως προϋπόθεση του ευυπόληπτου βίου και της παιδείας. Ο συγκεκριμένος φορέας προσδιόριζε την εργασία ως μέσο κοινωνικής ενσωμάτωσης του ενδεούς. Η εργασία για πρώτη φορά, στο συγκεκριμένο χώρο προσδιορίζεται ως εναλλακτική λύση στο φλέγον ζήτημα των διευρυνόμενων διαστάσεων της ένδειας πιο πειστική και μακροπρόθεσμη από τον εγκλεισμό και την ελεημοσύνη.¹³⁴ Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι οι φιλανθρωπικοί σύλλογοι υπήρξαν η μόνη κατηγορία συλλόγων στην οποία συναντούμε έντονη την γυναικεία παρουσία. Η σημαντική τους παρουσία δεν αποτελεί ρωγμή αλλά επικυρώνει στην ουσία την έμφυλη διάκριση, που κατανέμει στον δημόσιο βίο ρόλους. Οι φιλανθρωπικές δραστηριότητες εμφανίζονται να αντιστοιχούν συμβολικά και ουσιαστικά σε μια ευρύτερη έννοια του οίκου, καθώς η φιλανθρωπία αντιμετωπίζεται συνήθως ως μια μορφή βοήθειας προς τους αδύνατους, η οποία μπορεί να εποπτεύεται από γυναίκες που ήδη ασκούνται σε ανάλογες πρακτικές ανατρέφοντας τα τέκνα τους.¹³⁵

Μία από τις κορυφαίες περιπτώσεις φιλανθρωπίας του ομογενειακού στοιχείου υπήρξαν τα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα. Το νοσοκομείο αυτό καταλάμβανε 163.000 τετραγωνικά μέτρα και περιλάμβανε είκοσι οκτώ κτίρια, που κτίστηκαν κατά καιρούς από διάφορους ευεργέτες, έτσι ώστε ορισμένες κλινικές να φέρουν τα ονόματά τους: Ζερβουδάκειος, Συγγρού, Ζαρίφειος, Μαυρογορδάτειος, Σκουλούδειον, Χαριτωνίδειον, Κουλούθρειον, κ.α.¹³⁶ Η δωρεά αποτελεί τίτλο τιμής για το δωρητή, ο οποίος αναγράφεται πλέον επώνυμα και του οποίου η ταυτότητα κοινοποιείται μέσω του τύπου σε όλο το κοινωνικό σώμα, ούτως ώστε αυτό να παραδειγματιστεί ανάλογα. Στο ιδανικό

¹³⁴ Η Εταιρεία αυτή συγκροτήθηκε το 1866. Μεταξύ των ιδρυτών και των βασικών συντελεστών της συγκαταλέγονται τα εγκριτότερα μέλη της οικονομικής και πνευματικής ελίτ της οθωμανικής πρωτεύουσας, ανάμεσα στους οποίους ο Γ. Ζαρίφης και Χρ. Ζωγράφος. Τίφη Κάνιερ, « Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης 1753-1912», Εκδόσεις Κατάρτι, 2004, σ.σ.160-161.

¹³⁵ Βλ. Εξερτζιζήλου Χάρης, «Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Κωνσταντινούπολη», στο Επιστημονικό Συμπόσιο "Ο Εξω-Ελληνισμός Κωνσταντινούπολη και Σύμυνη 1800-1922 Πνευματικής και Κοινωνικής βίος", Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1998, σ.σ.21,24.

¹³⁶ Βλ. Συλλογικό έργο, «Κωνσταντινούπολη, Η πόλη των πόλεων», Στάθη Πηγαλόκη, «Οι Ρωμηοί της Πάλης, μια δυναμική παρουσία», Εκδόσεις Ίφιους, 2002, σελ.266.

της συνοχής της Ορθοδοξίας η ανώτερη αστική τάξη δομεί το κύρος της, υπογραμμίζοντας τη θέση της στην κοινωνική ιεραρχία και την οικονομική της επιφάνεια. Στη βάση αυτή μάλιστα, πρέπει να ερμηνευθεί η διάκριση μεταξύ «Μεγάλων Ευεργετών», «Ευεργετών», «Μεγάλων Δωρητών» και «Δωρητών», καθώς και η ονοματοδοσία των διάφορων τμημάτων των ΕΦΚ προς τιμήν τους.¹³⁷

Μια άλλη περίπτωση φιλανθρωπικής δραστηριότητας είναι αυτή του «Ορφανοτροφείου της Πριγκήπου», που ιδρύθηκε το 1851. Το Ορφανοτροφείο αρχικά στεγάστηκε στα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα, στο Επταπύργιο, μέχρι το 1902. Οι ζημιές ωστόσο που προκλήθηκαν μετά το σεισμό του 1894, έκαναν τη λειτουργία του ιδιαίτερα δυσχερή. Χάρη όμως στις δωρεές του Ανδρέα Συγγρού, της Ελένης Ζαρίφη, της συντεχνίας των λαδάδων και άλλων, αγοράστηκε το μεγαλόπρεπο «Πριγκηπος Παλάς» στο λόφο του Χριστού. Έτσι το Ορφανοτροφείο στην Πριγκηπο ανεξαρτητοποιήθηκε από τα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα και αποτέλεσε ξεχωριστό ίδρυμα.¹³⁸

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί το γεγονός, ότι οι χορηγίες του ομογενειακού πλούτου δεν περιορίστηκαν μόνο στην Πόλη, αλλά επεκτάθηκαν και στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, με ιδιαίτερη προτίμηση την πρωτεύουσα του. Χαρακτηριστική υπήρξε η περίπτωση του Ανδρέα Συγγρού, ο οποίος προσπάθησε να οδηγήσει την ελληνική κοινωνία να τοποθετήσει το οικονομικό σε πρώτη θέση: «Ο Συγγρός » γράφουν ο Άλκης Αγγέλου και η Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου στην εισαγωγή των Απομνημονευμάτων του, «προσγείωσε την ελληνική κοινωνία σε ό,τι ακριβώς είχε αυτή ανάγκη εκείνη την εποχή. Της ζήτησε να γίνει ρεαλιστική μεταθέτοντας την οικονομική ζωή στο κέντρο της. Την ίδια συνέπεια κράτησε και με τη διαθήκη του, δηλαδή με την κοινωνική βαρύτητα των κληροδοτημάτων του. Την βοήθησε με τον

¹³⁷ Έφη Κάννερ, « Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης 1753-1912», Εκδόσεις Κατάρα, 2004, σελ.333.

¹³⁸ Βλ. Στάθη Πηνελόπη, «Οι Ρωμηοί της Πόλης, μια δυναμική παρουσία», σελ.267-268 & Έφη Κάννερ, « Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης 1753-1912», Εκδόσεις Κατάρα, 2004, σελ.321.

ρόπο αυτό να ξεπεράσει την παρατεταμένη εφηβεία της, που τόσο της είχε στοιχίσει». ¹³⁹

Το Εθνικό Ορφανοτροφείο Αρρένων στην Πειραιά ιδρύθηκε το 1902 με δωρεά της Ελένης Γ.Ζαρίφη

Σε τελική ανάλυση διαπιστώνουμε πως οι χορηγίες αυτές αποκτούν εθνικό χαρακτήρα, ο οποίος ανάγει τη φιλανθρωπία σε ευεργεσία. Ο Γ.Ζαρίφης, ο Χ.Ζωγράφος, ο Ευστ. Ευγενίδης, ο Στεφάνοβικ-Σκυλίτσης, κ.α. αποκτούν διαμέσου των χορηγιών τους, για πρώτη φορά, τον τίτλο του εθνικού ευεργέτη. Η γνωστοποίηση των χορηγιών αυτών, μέσα από κάθε είδους έντυπα, συμβαδίζει με την υπογράμμιση της κοινωνικής τους σημασίας. Το στοιχείο που προβάλλεται κατά κόρον συνίσταται στη «φιλομουσία» και στη «φιλογένεια» των ευεργετών, δηλαδή στην αγάπη τους προς τα γράμματα και το «γένος». Έτσι, ενώ δύσκολα θα μπορούσε κανείς να αμφισβητήσει την

¹³⁹ Αρβανιτάκης Δημήτρης «Ευεργετισμός: Δεδομένα και προβλήματα», Πρακτικά ημερίδας «Το φαινόμενο του ευεργετισμού στην Νεότερη Ελλάδα», σελ.21 & Βλ. Αγγέλου-Μ.Χ.Χατζηγιάννου, σελ.128* (αίτιολογία).

οικονομική δύναμη ενός Ζαρίφη ή ενός Ζωγράφου, η κοινωνική τους ισχύς αποκτάται στα πλαίσια ενός συστήματος πρακτικών ευρύτερα αναγνωρισμένων. Η προβαλλόμενη ηγεμονία τους δεν μπορεί να ερμηνευθεί, παρά ως πρωτοκαθεδρία στην εδραίωση του παραπάνω συστήματος. Έτσι οι χρηματιστές και οι έμποροι γίνονται δημόσια πρόσωπα. Ο δημόσιος βίος παρουσιάζεται στην κοινή γνώμη ως προέκταση του ιδιωτικού. Και με αυτόν τον τρόπο ο ιδιωτικός βίος ακόμα και των οικονομικά εύρωστων υπόκειται σε δημόσιο έλεγχο.¹⁴⁰

Στο σημείο αυτό, σκόπιμο είναι να αναφέρουμε και την ανάλογη αίγλη που αποκτούν οι ευεργέτες. Γεγονός που φαίνεται με γλαφυρό τρόπο στους λόγους των ευεργετηθέντων μαθητών υπέρ της υγείας και της μακροημέρευσης των ευεργετών, οι οποίοι τονίζουν την αντίθεση ανάμεσα στην ασημαντότητα τους και την παντοδυναμία των τελευταίων, από τα ποιήματα που γράφονται γι' αυτούς, από την εν σώματι παρουσία των ευεργετηθέντων σχολείων, καθώς και όλης της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Πόλης στις κηδείες τους. Για παράδειγμα, στην κηδεία του Γ.Ζαρίφη παρατηρείται ότι με το άγγελμα του θανάτου του υπογραμμίζεται το κενό που αφήνει στους φτωχούς, στα ορφανά, στις χήρες και «εις την διψώσαν παιδείας και επιστήμης νεολαίαν, ης ην βασιλικώτατος χορηγός και προστάτης». Τα ενοριακά σχολεία της Κωνσταντινούπολης σε ένδειξη πένθους αναγγέλλουν διακοπή των μαθημάτων τους. Διευθυντές σχολείων, εκπαιδευτικό προσωπικό, μαθητές, ενοριακές αρχές και Εφορίες των ΕΦΚ παρίστανται στην κηδεία του. Ενώ σε ολόκληρο τον τύπο της εποχής συναντάμε πληθώρα επικήδειων άρθρων.¹⁴¹ Άλλη μια απόδειξη της θέσης τους στη συνείδηση του γένους συνιστούν και οι προτομές, που στήθηκαν προς τιμήν τους. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την περίπτωση της προτομής του Χρηστάκη Ζωγράφου, που στήθηκε στα Γιάννενα, λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση της πόλης, σε κεντρικό σημείο της, εκδηλώνοντας έτσι οι Ηπειρώτες την ευγνωμοσύνη τους προς τον μεγάλο ευεργέτη.¹⁴²

¹⁴⁰ Συλλογικό έργο, «Κωνσταντινούπολη, Η πόλη των πόλεων», Έφη Κάννερ «Ένδεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη Κοινότητα της Κωνσταντινούπολης», Εκδόσεις Έγρεσος, 2002, σ.σ.180-181.

¹⁴¹ Βλ. Έφη Κάννερ, «Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης 1753-1912», Εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα 2004, σελ.375-376. Αναλόγως και για το θάνατο του Χρηστάκη Ζωγράφου (1898) δημοσιεύθηκαν εγκωμιαστικές νεκρολογίες. Βλ. Κίτσος Ι.Κων., σελ.29.

¹⁴² Βλ. Κίτσος Ι. Κων., σελ.29.

Κεφάλαιο 3^ο

Οι «εθνικοί ευεργέτες» γίνονται γνωστοί σε όλο το ορθόδοξο μιλλέτ, από την Κωνσταντινούπολη έως τη Δυτική Μακεδονία και τα βάθη της Ανατολίας. Έτσι, πολιτογραφούνται στη συλλογική συνείδηση ως μεγάλη αστική τάξη, κατηγορία διακριτή από τα υπόλοιπα μεσαιά στρώματα, αλλά και ταυτόχρονα θεματοφύλακας των αξιών τους. Από την άλλη, η δέσμευση για την προώθηση των αξιών αυτών στο ορθόδοξο σώμα δημιουργεί, με τη σειρά της, στην ομάδα αυτή την αντίληψη του συνανήκειν στην ελληνορθόδοξη κοινότητα.¹⁴³

Εικ. 34. Ανδρέας Συγγρός (ΗΕΦΚ του 1905, σ. 23).

Εικ. 32. Στέφανος Ζαφειρόπουλος. (ΗΕΦΚ του 1907, σ. 60).

Εικ. 33. Ζανής Σκυλίτσης Στεφάνοβικ. (Ημερολόγιον Βρετού του 1911, σ. 149).

¹⁴³ Βλ. Τίφη Κάννινγκ, «Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης 1753-1912», Εκδόσεις Κατάστι, 2004, σ.σ.377-378.

3.3. Η στάση των τραπεζιτών απέναντι στην πρακτική της ευεργεσίας

Όλοι οι τραπεζίτες μέσω των δωρεών τους, όπως επισημάνθηκε, εξασφαλίζουν αναμφίβολα κοινωνικό κύρος, ωστόσο όμως η στάση τους απέναντι στην πρακτική της ευεργεσίας δεν είναι ταυτόσημη για όλους. Ενώ λοιπόν όλοι παρουσιάζουν τάση οικονομικής ενισχύσεως εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων, παρ' όλ' αυτά τα ποσά που διαθέτει ο κάθε ευεργέτης ποικίλλουν. Ορισμένες από τις οικογένειες συντηρούν αποκλειστικά ιδρύματα που φέρουν το όνομα τους, για παράδειγμα η οικογένεια Ζαρίφη έχει αναλάβει τη συντήρηση ενός εκπαιδευτικού συγκροτήματος στη Θράκη, ενός νηπιαγωγείου στα Θεράπεια και του ορφανοτροφείου στην Πρίγκηπο· ο Χρ. Ζωγράφος ιδρύει τα διδασκαλεία στο Κεστοράτι, ενώ παράλληλα ενισχύει συλλόγους και σχολεία της Κωνσταντινούπολης. Ο μέσος όρος των δαπανών για τη συντήρηση αυτών των ιδρυμάτων κυμαίνεται στις 20.000 οθωμανικές λίρες, αξιόλογο οικονομικό ποσό, σε σύγκριση όμως με τις περιουσίες από τις οποίες προέρχεται – που υπερβαίνουν το όριο των 500.000 λιρών – δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα ισχνό ποσοστό. Είναι επίσης χαρακτηριστικό, ότι κανένα ποσό δεν παραχωρείται με διαθήκη των παραπάνω δωρητών. Η συμπεριφορά τους στηρίζεται στη λογική του ότι οι διαθέτες κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούν να εδραιώνουν την κοινωνική θέση της οικογένειάς τους χωρίς ταυτόχρονα να αποδυναμώνεται σημαντικά η περιουσία τους.

Στην αντίπερα όχθη της γενναιοδωρης χειρονομίας τοποθετούνται Ηπειρώτες στην πλειοψηφία τους, εγκατεστημένοι στις παροικίες της Ρωσίας, της Ρουμανίας και άλλων Βαλκανικών κρατών, που παραχωρούν με διαθήκη το σύνολο ή το σημαντικότερο τμήμα της περιουσίας τους για την πραγματοποίηση εθνικών σκοπών. Στην περίπτωση του απόδημου Ηπειρώτη συναντούμε την απόφαση για καθολική παραχώρηση της περιουσίας για την προαγωγή εκπαιδευτικών, φιλανθρωπικών και γενικότερα εθνικών σκοπών. Μια απόφαση που εγγράφεται στο φάσμα των οικονομικών συμπεριφορών, που επιβραβεύονται με την ευρύτερη κοινωνική κατακύρωση.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Βλ. Θεοδώρου Βάσω, «Ευεργετισμός και όψεις κοινωνικής ενσωμάτωσης στις παροικίες (1870-1920)», Τα Ιστορικά 7, σ.σ.147,151.

Κεφάλαιο 3ο

Οι παράμετροι που αιτιολογούν την διαφορετική στάση των ευεργετών απέναντι στην πρακτική της χορηγίας συνοψίζονται στην κοινωνική προέλευση, στη διαδικασία ενσωμάτωσης στη χώρα υποδοχής και στο οικογενειακό περιβάλλον των δωρητών. Έτσι, οι τραπεζίτες της Πόλης, όπως για παράδειγμα ο Γ.Ζαρίφης, στην περίπτωση του οποίου έχει εξασφαλιστεί η διαδοχή συμβάλλει στην ευεργεσία σε μικρό βαθμό. Στην περίπτωση του Συγγρού όμως που είναι έγγαμος αλλά άκληρος η διανομή της περιουσίας του συντελείται ανάμεσα στο κράτος και τους συγγενείς. Γίνεται έτσι σαφές ότι η βαθμιαία διαφοροποίηση των επιλογών απέναντι στην ευεργεσία συνδέεται με τη στάση απέναντι στο γάμο και την ύπαρξη ή όχι ευρύτερης οικογενειακής πλαισίωσης.¹⁴⁵

Οι τραπεζίτες του Γαλατά συμπληρώνουν το κοινωνικό τους κύρος μέσω τιμητικών διακρίσεων, είναι αυτοί που με τους διπλωμάτες και τα μέλη της Υψηλής Πύλης συγκροτούν τους ανώτερους κύκλους της κοσμοπολίτικης πρωτεύουσας, ένα χώρο δυσπρόσιτο για έναν ανερχόμενο αστό με σημαντική περιουσία αλλά χωρίς ανάλογη προέλευση όπως είναι ο Συγγρός.¹⁴⁶ Έτσι, είναι αντιληπτό ότι η κοινωνική κινητικότητα δεν είναι εύκολα κατακτήσιμη υπόθεση. Ο Συγγρός, που ενδιαφέρεται να ανέβει κοινωνικά, χρησιμοποιεί την πρακτική της ευεργεσίας εντονότερα και συστηματικότερα προκειμένου να εξασφαλίσει τιμητικές διακρίσεις, που θα καταστούν το εισιτήριο στην ανώτερη κοινωνική σφαίρα. Από την άλλη, οι οικογένειες που έχουν ανώτερη κοινωνική προέλευση προσφέρουν στους γόνους τους ένα συμβολικό «κοινωνικό κεφάλαιο», που μπορεί να αναπαράγεται μέσω της ευεργεσίας ως χειρονομίας, όχι απαραίτητα γενναιόδωρης.

¹⁴⁵ Ο.π., σ.σ.135-136.

¹⁴⁶ Ο.π., σ.σ.143-144.

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο - Πολιτισμικές συμπεριφορές των
Ελλήνων Ομογενών: Κωνσταντινούπολη, Τεργέστη,
Λιβόρνο, Μασσαλία**

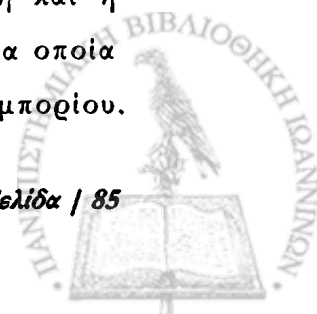
4.1. Η μεγαλοαστική τάξη της Κωνσταντινούπολης στα ευρύτερα πλαίσια της ελληνικής ομογένειας. Κοινές πολιτισμικές συμπεριφορές των ομογενών των ελληνικών κοινοτήτων της Τεργέστης – Λιβόρνου – Μασσαλίας

Η ανάδυση της ελληνικής αστικής τάξης της Κωνσταντινούπολης δεν μπορεί σήμερα παρά να ερμηνευθεί ως ένα κομμάτι ενός ευρύτερου συνόλου, που εκτείνεται γεωγραφικά στην Ευρώπη, στην λεκάνη της Μεσογείου και στη Μαύρη Θάλασσα. Οι Έλληνες της Πόλης παρουσιάζουν ομοιότητες στην επιχειρηματική και πολιτιστική τους δράση με τους περισσότερους ομογενείς, που είναι εγκατεστημένοι στις αντίστοιχες κοινότητες του εξωτερικού και με τους οποίους συνεργάζονται επαγγελματικά αλλά και συνδέονται συγγενικά.

Όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας, ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία των ελληνικών εμπορικών οίκων είναι η διακλάδωση τους. Αυτό το στοιχείο συντελούσε αφενός στο επιχειρηματικό άνοιγμα των εμπορικών οίκων και αφετέρου εξασφάλιζε την συνοχή τους στη διάρκεια του χρόνου, καθώς θεμελιωνόταν πάνω στην οικογενειακή – συγγενική φερεγγυότητα από την οποία διέπονταν η σύνδεση των κατά τόπους οίκων.

Από τα τέλη του 17^{ου} έως και το 18^ο αιώνα παρατηρείται μια μετακίνηση του εμπορικού πληθυσμού, ένα φαινόμενο που μπορεί να εξηγηθεί ως συνάρτηση της οικονομικής δομής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας όσο και του εμπορικού ενδιαφέροντος και του ρόλου των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι Έλληνες, μέσα σε αυτή τη συγκυρία, ανέλαβαν το ρόλο του μεταπράτη. Η αύξηση της εμπορευματικής παραγωγής άνοιξε τους ορίζοντες δράσης των εμπόρων της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η πορεία προς τη μετανάστευση θα ακολουθούσε την οδό του εμπορίου.

Πρώτος χώρος υποδοχής των εμπόρων υπήρξε η Βενετία, μετά το Λιβόρνο και η Μασσαλία. Τόποι προέλευσης των παροίκων των πόλεων αυτών υπήρξαν τα Ιόνια νησιά, η Πελοπόννησος, τα νησιά του Αιγαίου, η Κρήτη και η Σμύρνη, δηλαδή περιοχές με τις οποίες συναλλασσόταν τα κράτη, στα οποία κατέληγαν οι πάροικοι ακολουθώντας τους θαλάσσιους δρόμους του εμπορίου.

Κεφάλαιο 4^ο

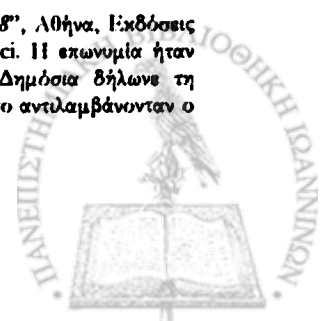
Μεταναστευτικό ρεύμα δέχθηκῆ και η κεντρική Ευρώπη, όπου ἤδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ιδρύθηκαν ελληνικές εμπορικές εταιρείες, που μετείχαν στο εμπόριο του Δούναβη και το διαμετακομιστικό της Πολωνίας, Ουγγαρίας, Μοραβίας, Βοημίας με τον οθωμανικό χώρο. Ο αυστριακός ελληνισμός ενισχύθηκε με τις ελληνικές παροικίες της Βιέννης, Βουδαπέστης και Τεργέστης. Τόποι προέλευσης των Ελλήνων της Αυστρίας, πλην της Τεργέστης, υπήρξαν η Μακεδονία, Ήπειρος και Θεσσαλία. Το μεταναστευτικό ρεύμα προς την ηπειρωτική, κεντρική Ευρώπη ακολουθούσε τους χερσαίους εμπορικούς δρόμους. Αντίθετα, οι δρόμοι της θαλάσσιας εμπορικής επικοινωνίας οδήγησαν τους Έλληνες στη νότια Ρωσία και την Αίγυπτο από το τέλος του 18^{ου} αιώνα.¹⁴⁷

Η επιλογή της παροικίας αποτελούσε συνισταμένη πολλών παραγόντων, όπως η περιοχή καταγωγής των παροίκων, το καθεστώς των χωρών υποδοχής αλλά και η οργάνωση των ἤδη εγκατεστημένων παροίκων σε κοινότητα, που θα εξυπηρετούσε τις θρησκευτικές ανάγκες τους. Η τελευταία παράμετρος αποτελεί ιδιάζουσα περίπτωση για κάθε κοινότητα. Στην περίπτωση της Κωνσταντινούπολης ο ορθόδοξος πληθυσμός διοικείται στα πλαίσια μιας εθνο-θρησκευτικής συσσωμάτωσης, "millet", καθώς η Οθωμανική διοίκηση χρησιμοποιούσε τη θρησκεία ως βασικό και αξεπέραστο κριτήριο για την οργάνωση της κοινοτικής ζωής. Αντίστοιχα στην περίπτωση της Τεργέστης, οι Έλληνες οργανώθηκαν σε ένα διοικητικό σώμα, που έφερε το όνομα Αδελφότητα, "confraternita", όρος που χρησιμοποιούσαν σύλλογοι ή ομάδες ανθρώπων συγκεντρωμένων και οργανωμένων σε επαγγελματικά, φιλανθρωπο-θρησκευτικά ή εθνικά σύνολα. Η αδελφότητα της Τεργέστης είχε θρησκευτικό χαρακτήρα αφού μόνο ορθόδοξοι μπορούσαν να μετέχουν σε αυτή. Το διοικητικό όργανο ήταν το Capitolo, που τα μέλη του εκλέγονταν με πλειοψηφία από τους ομογενείς.

Όσον αφορά στην περίπτωση του Λιβόρνου, τα συμφέροντα των Greci Scismatici¹⁴⁸ εκπροσωπούνταν από τη Συναδελφότητα στο εσωτερικό μιας

¹⁴⁷ Κατσιαφρδή-Πετινγκ Όλγα, "Η Ελληνική Παροικία της Τεργέστης (1751-1830)", τόμοι Ι, Αθήνα 1986, τόμος Ι, προλεγόμενα.

¹⁴⁸ Βιλάμη Δέσπρινα, "Το Φιορίνι, το Στάφι, και η Οδός του Κήπου. Έλληνες Έμποροι στο Λιβόρνο 1750-1868", Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, σελ.268. Οι Έλληνες εγκατεστημένοι στο Λιβόρνο ήταν γνωστοί κυρίως ως Greci Scismatici. Η επωνυμία ήταν θρησκευτικά φορτισμένη και η χρήση της εξυπηρετούσε έναν συγκεκριμένο ιδεολογικό στόχο. Δημόσια δήλωνε τη γεωγραφική - εθνική καταγωγή των Ελλήνων συσχετίζοντας την με το ορθόδοξο δόγμα, έτσι όπως το αντιλαμβάνονταν ο ρωμαιοκαθολικισμός ως δόγμα μιας μερίδας πιστών που είχαν αποσχιστεί από την καθολική πίστη.

ξένης κοινωνίας. Πρόκειται για έναν θεσμό με πολιτική-κοσμική διάσταση, που εξαρτιόταν οικονομικά από τις συνεισφορές των πιο πλούσιων μελών της ελληνικής κοινότητας, οι οποίοι ήταν σταθερά από αυτούς που πλήρωναν τα μεγαλύτερα ποσά και εκπρόσωποι τους αναλάμβαναν συστηματικά ανώτερα αξιώματα στη διοίκηση της Συναδελφότητας.¹⁴⁹

Η περίπτωση των Ελλήνων της Μασσαλίας διαφέρει ως προς το γεγονός ότι δεν υπήρχε επίσημη κοινοτική οργάνωση και ήταν οργανωμένοι κατά κάποιο τρόπο γύρω από την ορθόδοξη εκκλησία. Η ίδρυση μιας εκκλησίας οπουδήποτε ήταν εγκατεστημένοι οι Έλληνες, ήταν ζωτικής σημασίας για τη συνοχή της ομάδας και την πολιτιστική της παρουσία. Ωστόσο, οι Έλληνες της Μασσαλίας θεωρούσαν περισσότερο τον εαυτό τους ως εθνικό και λιγότερο ως θρησκευτικό σώμα.¹⁵⁰ Η χρηματοδότηση, διοίκηση καθώς και το χτίσιμο της εκκλησίας υπήρξαν υποθέσεις απόλυτα ελεγχόμενες από τους πλούσιους εμπόρους¹⁵¹, πράγμα που αποδεικνύει την πρωτοκαθεδρία που κατείχαν οι έμποροι ανάμεσα στο σύνολο των Ελλήνων της Μασσαλίας.

Οι Έλληνες της ομογένειας, αφού εγκαθίσταντο στις παροικίες, έρχονταν αντιμέτωποι με το δίλλημα απόκτησης της υπηκοότητας των χωρών στις οποίες εργάζονταν και κατοικούσαν. Ουσιαστικά επρόκειτο για μια επιλογή που υπαγορευόταν από την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Στην περίπτωση της Κωνσταντινούπολης υπάρχει μια τάση απόκτησης της υπηκοότητας των ξένων κρατών που εμπλέκονται οικονομικά με την αυτοκρατορία, αλλά κατά κύριο λόγο, οι μεγαλέμποροι της Πόλης διατηρούν την οθωμανική υπηκοότητα καθώς αυτή μπορεί να τους εξασφαλίσει απρόσκοπτη ανέλιξη στην οικονομική ζωή της αυτοκρατορίας. Στην Τεργέστη αντίστοιχα από το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα, όταν δηλαδή αρχίζουν και εξοικειώνονται με τις συνθήκες εμπορίας οι Έλληνες έμποροι οδηγούνται στο δρόμο της πολιτογράφησης, επιλέγοντας να χάσουν την οθωμανική υπηκοότητα. Μάλιστα πρέπει να αναφερθεί στο σημείο αυτό, ότι οι Έλληνες που ζητούσαν και πετύχαιναν να αποκτήσουν την αυστριακή υπηκοότητα, προέρχονταν στο μεγαλύτερο ποσοστό από την τάξη των

¹⁴⁹ Βλ. Βλάχη Δέσποινα, σ.σ.287,295.

¹⁵⁰ Mandilara Anna, "The Greek Business Community in Marseille, 1816-1900: Individual and Network Strategies", Florence, November, 1998, σελ.14.

¹⁵¹ Ο.π., σελ.76.

Κεφάλαιο 4^ο

“negozianti”(μεγαλέμποροι). Οι τελευταίοι ταυτίστηκαν ή συνδύασαν τα συμφέροντά τους με εκείνα των αυστριακών και γι' αυτό παρατηρείται εμφανής η τάση τους για ευπείθεια και προσαρμογή στους κρατικούς νόμους και στις επίσημες εντολές.¹⁵²

Απ' την άλλη, οι Έλληνες μεγαλέμποροι της Μασσαλίας με συγκεκριμένο “status”, ήταν πιο ευνοημένοι στο να πάρουν γαλλική ιθαγένεια, αλλά ουσιαστικά ήταν και αυτοί που τη χρειαζόνταν λιγότερο. Αυτό εξηγείται μέσα από τις συγκεκριμένες προοπτικές που προσέφερε η Μασσαλία, καθώς μια θρησκευτική ή εθνική ιδιαιτερότητα ποτέ δεν εμπόδισε την τοπική δραστηριότητα να προαχθεί στα διεθνή δίκτυα υψηλών απαιτήσεων. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την περίπτωση του Στέφανου Ζαφειρόπουλου, που αν και ποτέ δεν ζήτησε τη γαλλική υπηκοότητα, ο ίδιος κατέστη αξιοσέβαστο μέλος της Μασσαλιώτικης κοινωνίας και τιμήθηκε και με το μετάλλιο “Commandeur de La Legion d'honneur”(Διοικητής της Λεγεώνας της Τιμής).¹⁵³

Μια άλλη πτυχή της δραστηριότητας των ελλήνων μεγαλεμπόρων της Κωνσταντινούπολης, που μας απασχόλησε στην παρούσα εργασία, υπήρξε το πώς η οικονομική και επαγγελματική τους επιφάνεια συνετέλεσε στην κοινωνική τους αναρρίχηση. Αυτή η παράμετρος υπήρξε κοινός τόπος για τους Έλληνες μεγαλεμπόρους της ομογένειας.

Η δράση των τελευταίων στην Τεργέστη είναι χαρακτηριστική, με αυτούς να μετέχουν ενεργά στη “Borsa” και να εγγράφονται ως δημόσιοι έμποροι στο εμποροδικείο της πόλης. Αξίζει να αναφέρουμε την περίπτωση του Κεφαλλονίτη στην καταγωγή Καίσαρα Πελεγκρίνη, γιου του πρώτου Έλληνα μεσίτη της Τεργέστης, ο οποίος διετέλεσε πρόεδρος του Εμποροδικείου της Τεργέστης. Την θέση αυτή ανέλαβαν και άλλοι Έλληνες μεγαλέμποροι, γεγονός που μαρτυρεί την εμπιστοσύνη στο ελληνικό στοιχείο αλλά και την ανάγκη χρησιμοποίησης έμπειρων προσώπων στα ζητήματα διακίνησης εμπορίου με το Levante.¹⁵⁴

¹⁵² Βλ. Κατσιαρδής-Hering Όλγα, τόμος II, σ.σ.385,387,391.

¹⁵³ Βλ. Mandilara Anna, σ.σ. 159-160.

¹⁵⁴ Βλ. Κατσιαρδής-Hering Όλγα, τόμος I, σελ. 326 & τόμος II, σελ.409.

Στο Λιβόρνο διαπιστώνουμε ανάλογη κοινωνική εξέλιξη των Ελλήνων εμπόρων. Οι τελευταίοι στη διάρκεια των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών ανακατατάξεων του τέλους του 18^{ου} αιώνα και των αρχών του 19^{ου}, απέκτησαν συνείδηση της δύναμης τους και επεδίωξαν να παρέμβουν στις εξελίξεις. Κατάφεραν να αποκτήσουν κοινωνική δύναμη και “prestige”. Η εξαγορά τίτλων ευγενείας εξασφάλισε δημόσια αξιώματα και την αναγνώριση τους ως μελών της αριστοκρατικής κοινότητας της πόλης. Συμμετείχαν ως αξιωματούχοι στο διοικητικό συμβούλιο της πόλης και κατά το διάστημα 1802-1819 επιλέχθηκαν για το αξίωμα του προέδρου του Εμπορικού Επιμελητηρίου 28 φορές. Αναφέρουμε την περίπτωση του Παναγιώτη Πάλλη, που υπήρξε ο πρώτος Έλληνας που πήρε τον τίτλο του ευγενούς και εγγράφηκε στο Libro d'oro της Τοσκάνης και το 1833 ανέλαβε τη θέση του προξένου της Ελλάδας στο Λιβόρνο. Μπορούμε ακόμη να αναφερθούμε και στο γεγονός του ότι, όταν το υπουργείο Οικονομικών συγκρότησε δύο επιτροπές από negozianti για τον καθορισμό δικαίου συστήματος κατανομής φόρου, επέλεξε και Έλληνες εμπόρους, τον Μιχαήλ Ροδοκανάκη, τον Ιωάννη Μ. Σκυλίτση και τον Γεώργιο Ροδοκανάκη.¹⁵⁵ Οι θέσεις που κατέλαβαν υπήρξαν δηλωτικές της κοινωνικής τους θέσης, όπως στην περίπτωση του Μιχαήλ Πάλλη, που εκλέχθηκε δήμαρχος του Λιβόρνου αλλά και άλλων Ελλήνων, που κατάφεραν να διορισθούν πρόξενοι της Τοσκάνης στην Οδησό και στην Αγία Πετρούπολη.¹⁵⁶

Παρόμοια κοινωνική και επαγγελματική αναρρίχηση παρατηρείται και στους Έλληνες της Μασσαλίας. Οι τελευταίοι, ως κάτοχοι τίτλων ευγενείας, μέσω της φιλανθρωπικής τους δράσης αλλά και της εισόδου τους στο Εμπορικό Επιμελητήριο, αποκτούσαν τα διαπιστευτήρια του αριστοκρατικού τους προφίλ. Μάλιστα, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι Έλληνες είχαν συνεχή εκπροσώπηση στο Επιμελητήριο και η παρουσία τους θεωρείτο αρκετά σημαντική ώστε να αναφέρονται πάντα παράλληλα με τους μεγαλύτερους επιχειρηματίες της πόλης.¹⁵⁷ Θα μπορούσαμε στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι στο κοιμητήριο “ Saint-Pierre ” υπάρχει μια πλευρά που ονομάζεται

¹⁵⁵ Βλ. Βλάχη Δέσπονα, σ.σ.198,199,205,208.

¹⁵⁶ Ο.π., σ.σ.211,213.

¹⁵⁷ Βλ. Mandilara Anna, σ.σ.367,370.

Κεφάλαιο 4^ο

“ Carre des Grecs ”(Το Ελληνικό Τμήμα) που αποτελεί άλλη μια, σιωπηλή αυτή τη φορά, μαρτυρία της επιτυχημένης και ενσωματωμένης στην τοπική κοινωνία ζωής των Ελλήνων μέσα από την αποδοχή των ιδιαιτεροτήτων τους.¹⁵⁸

Άλλη μια κοινή πολιτισμική συμπεριφορά των Ελλήνων της ομογένειας με αυτή των μεγαλεμπόρων της Κωνσταντινούπολης υπήρξε η εν γένει συνεισφορά τους στην πολεοδομική και αρχιτεκτονική διαμόρφωση των πόλεων διαμονής τους. Η προσφορά των Ελλήνων στη διαμόρφωση της όψης των εξευρωπαϊσμένων περιοχών της Πόλης παρουσιάστηκε ανωτέρω εκτενέστερα, οπότε, στο σημείο αυτό, θα σταθούμε στην αντίστοιχη προσφορά των ομογενών έξω από τα σύνορα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Στην Τεργέστη δεν υπήρξε κάποιο προάστιο καθαρά ελληνικό καθώς οι Έλληνες της περιοχής συναποτέλεσαν, συνδημιούργησαν την πόλη μαζί με τους άλλους «εποίκους», καθολικούς και «ακαθολικούς». Οικοδόμησαν μαζί με τους άλλους νεοφερμένους της Τεργέστης στην “Citta Teresiana” καταρχήν και στις γειτονικές συνοικίες αργότερα. Η ελληνική παρουσία γινόταν αισθητή ήδη από την είσοδο της πόλης από την παραλία, ιδιαίτερα μετά την αρχιτεκτονική ενοποίηση του Palazzo Καρτσιώτη, της μεγάλης αυτής οικοδομικής νησίδας. Η Τεργέστη αποτελώντας μια διαρκή αγορά, φιλοξενούσε στο κέντρο της την οικονομική ζωή και ταυτόχρονα το χώρο κατοικίας των εμπόρων. Αργότερα όμως, οι πλούσιοι έμποροι ακολουθώντας το παράδειγμα των σύγχρονών τους Τεργεστίνων, «ανακάλυπταν» άλλους αριστοκρατικότερους τόπους κατοικίας, όπως την περιοχή κοντά στη θάλασσα.¹⁵⁹

Στο Λιβόρνο παρατηρείται μια τάση απόκτησης ακίνητης περιουσίας, τόσο στο εσωτερικό της πόλης όσο και στα προάστια. Σε ό,τι αφορά στη χωροταξική διάταξη των κτιρίων στο εσωτερικό της πόλης, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι ελληνικές ιδιοκτησίες καταλάμβαναν συνήθως τις ίδιες περιοχές και συχνά γειτόνευαν. Δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις που Έλληνες αγόραζαν από κοινού διαφορετικά μέρη ίδιου οικήματος ή μοιράζονταν την ιδιοκτησία ενός μεγάλου ακινήτου. Τα ακίνητα αυτά προορίζονταν για κύρια

¹⁵⁸ Ο.π., σελ.23.

¹⁵⁹ Βλ. Κατσιαυδή-Hering Όλγα, τόμος II, σ.σ.561-563.

ή δεύτερη κατοικία ή ως γραφεία εμπορικών οίκων. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ακινήτων, που βρίσκονταν στην κατοχή των Ελλήνων μεγαλεμπόρων, αποδεικνύουν τον πολυτελή τρόπο που είχαν επιλέξει να ζουν. Η περιγραφή των κατοικιών του Μιχαήλ Μαυρογορδάτου και του Εμμανουήλ Ροδοκανάκη, στην περιοχή του Monterotondo, λίγο έξω από το Λιβόρνο, συνιστούν χαρακτηριστικά παραδείγματα πολυτελούς ζωής.¹⁶⁰

Η πρακτική συσσώρευσης ακίνητης περιουσίας σε συνδυασμό με έναν πολυτελή τρόπο ζωής αποτελούσαν διαβατήριο για την εξέλιξη των μεγαλεμπόρων στην κλίμακα της κοινωνικής ιεραρχίας, όχι μόνο στην Ιταλία αλλά και στη Γαλλία το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.¹⁶¹ Έτσι, οι Έλληνες της Μασσαλίας, από την αρχή της εγκατάστασης τους, προσπάθησαν να γίνουν ιδιοκτήτες σπιτιού στην περιοχή όπου βρισκόταν η επιχείρησή τους ή μιας αποθήκης στο εμπορικό κέντρο της πόλης. Τη δεκαετία 1840-1850 η ιδιοκτησία ενός “Hotel Particulier” στις κατοικημένες περιοχές της πόλης αποτελούσε συνηθισμένη υπόθεση. Η κατοχή δε ενός εξοχικού ήταν αυτή που συμπλήρωνε την εικόνα μιας επιτυχημένης και ενσωματωμένης στην μασσαλιώτικη κοινωνία οικογένειας.¹⁶²

Όσον αφορά στη χωροταξική διαρρύθμιση των εταιρειών και των κατοικιών των Ελλήνων εμπόρων παρατηρείται ότι κατά το διάστημα 1835-1860 η πλειοψηφία τους συγκεντρώνεται στο νέο τετράγωνο “Alles de Meihlan” ή “des Reformes” που ήταν προάστιο ανατολικά της πόλης. Εκεί βρέθηκαν οι εταιρείες των Πετροκόκκινου, Ράλλη, Σκυλιτζή, Αργέντη, Ζαρίφη, Ροδοκανάκη, Σέκιαρη, Αγέλαστο, Μαυρογορδάτο. Μάλιστα το τετράγωνο αυτό από το 1860 άρχισε να αποτελεί πόλο έλξης για τους πλουσιότερους από τον πληθυσμό της πόλης.¹⁶³

Σκόπιμο στο σημείο αυτό είναι να αναφέρουμε ότι η κατοχή της ακίνητης περιουσίας συνδυαζόταν με ανάλογο τρόπο ζωής, που θα μπορούσε να οριστεί ως αριστοκρατικός, με αποτέλεσμα την ενδυνάμωση του κοινωνικού προφίλ, που δεν θα μπορούσε να αποτελεί τίποτα λιγότερο από διαβατήριο και

¹⁶⁰ Βλ. Βλάμη Δέσποινα, σ.σ.226,231-232

¹⁶¹ Ο.π., σελ.233.

¹⁶² Βλ. Mandilara Anna, σελ.19.

¹⁶³ Ο.π., σ.σ.164-165.

Κεφάλαιο 4^ο

πλεονέκτημα. Ο πολυτελής τρόπος ζωής για τους πλούσιους ομογενείς παρουσιάζει ομοιότητες και εγγράφει στα πλαίσια του ένα σύνολο συμπεριφορών, που πρότυπο τους έχουν τις αντίστοιχες των αριστοκρατικών κύκλων των ευρωπαϊών ευγενών.

Οι Έλληνες έμποροι άρχισαν να εντάσσονται σε σταθερές ομάδες κοινωνικής ή επαγγελματικής δικτύωσης, ως μέλη μιας ανερχόμενης κοινωνικά “ élit ”. Σ’ αυτό το πεδίο κοινωνικής συναναστροφής και ιδεολογικής ταύτισης, δικτυακές σχέσεων αναπτύσσονταν μέσω της συμμετοχής στην πολιτική, στην κοινωνική ζωή αλλά και μέσω της διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου. Τα πιο σημαντικά πεδία ανάπτυξης των σχέσεων υπήρξαν τα ακόλουθα:

- ✓ Η συμμετοχή στα Εμπορικά Επιμελητήρια.
- ✓ Η συμμετοχή σε Φιλανθρωπικά σωματεία & Συλλόγους Κοινής Ωφελείας.
- ✓ Οι Ψυχαγωγικές Λέσχες.
- ✓ Οι Πολιτιστικές – Θεατρικές – Αθλητικές οργανώσεις.¹⁶⁴

Αξίζει στο σημείο αυτό να γίνει ιδιαίτερη μνεία στην περίπτωση των Ελλήνων του Λιβόρνου, οι οποίοι παρουσιάζουν μια ιδιαίτερη κοσμική δράση, που αναπτύσσεται στα πλαίσια του ελεύθερου χρόνου τους. Αποτελούν ιδρυτικά μέλη της “*Academia del Casino*”, που αποτελεί χώρο αναψυχής και ψυχαγωγίας, καθώς και στελέχη του Φιλολογικού Συλλόγου “*Circolo Filologico Livornese*.” Ακόμη είναι μέλη της “*Societa di Scherma e Gimnastica dei Dilettanti di Livorno*” (Σύλλογος φίλων Ξιφασκίας και Γυμναστικής του Λιβόρνου) και της “*Societa Livornese per le Corse dei Cavalli*” (Σύλλογος Ιπποδρομιών του Λιβόρνου).¹⁶⁵

Ωστόσο, όσον αφορά στην περίπτωση των Ελλήνων της Μασσαλίας, όπου η εκκλησία από πολλές απόψεις αντικαθιστούσε την κοινότητα, ο δρόμος για την ανάπτυξη μεγαλεπήβολων φιλανθρωπικών ιδρυμάτων ή άλλων οργανισμών, χρηματοδοτούμενων από την εκκλησία και σχεδιασμένων προς όφελος των Ελλήνων, ήταν κλειστός. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην επέκταση των υπηρεσιών κρατικής πρόνοιας σε συνδυασμό με το ότι δεν υπήρχε χώρος για

¹⁶⁴ Βλ. Βλάμη Δέσποινα, σελ.42.

¹⁶⁵ Ο.π., σελ.220.

ίδρυση εθνικών ιδρυμάτων, από τη στιγμή που ούτε η εκκλησία ούτε η ελληνική κοινότητα ήταν προσδιορισμένες από το νόμο ως ξεχωριστά ιδρύματα.

Τα “εθνοτικά” φιλανθρωπικά ιδρύματα μπορεί στην Μασσαλία να μην βρήκαν πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης, ωστόσο όμως η ευεργετική δράση των ελλήνων εμπόρων αποτελεί μια πρακτική που εγγράφεται στα πλαίσια λειτουργίας της εκκλησίας και τους εξασφαλίζει την πρωτοκαθεδρία πάνω στο συνολικό πληθυσμό των Ελλήνων της Μασσαλίας. Έτσι, καθιερώνεται ένα σύστημα ευεργετών, όπου τα ονόματα τους χαράσσονται πάνω σε τρεις μαρμάρινες πλάκες στην είσοδο της εκκλησίας, ανάλογα προς το μέγεθος της δωρεάς τους.¹⁶⁶

Οι ευεργεσίες αποτελούν πρακτική και των Ελλήνων της Τεργέστης, οι οποίοι μέσα από τις διαθήκες τους κληροδοτούν ποσά για την έγερση κοιμητηρίου, για λειτουργικά έξοδα σχολείων, για προικοδότηση κοριτσιών αλλά και για τη λειτουργία κοινοτικού νοσοκομείου.¹⁶⁷ Αντίστοιχα, υπάρχει και η έμπρακτη από μέρους της κοινότητας αναγνώριση του ευεργετικού ρόλου του μεγαλεμπόρων, που συνίσταται επίσης σε γνωστές φόρμες, όπως ανέγερση μνημείων προς τιμήν τους.¹⁶⁸

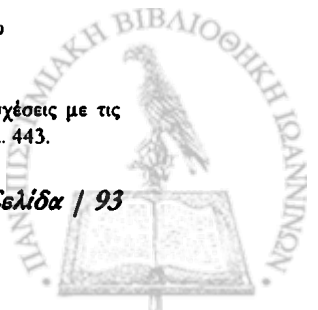
Τέλος, αναφερόμαστε στην αντιμετώπιση του γάμου ως μέσου για τη δημιουργία και την ισχυροποίηση συγγενικών δεσμών. Η επιλογή συντρόφου αποτελούσε συνισταμένη πολλών παραγόντων. Θα έπρεπε αρχικά να καλύπτεται η προϋπόθεση του ανήκειν στην ίδια εθνο-θρησκευτική ομάδα, γεγονός που θα εξασφάλιζε τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στους απογόνους. Δευτερευόντως, μέσω του γάμου ή και της βάπτισης, θα εξυπηρετούνταν οικονομικές σκοπιμότητες, όπως η σύνδεση μεγάλων εμπορικών οίκων σε διεθνές επίπεδο. Δεν θα ήταν άστοχο δε, να χαρακτηρίσουμε τις σχέσεις αυτές «γαμήλιες συμμαχίες».¹⁶⁹

¹⁶⁶ Βλ. Mandilara Anna, σ.σ.376-377.

¹⁶⁷ Βλ. Κατσιαρδής-Heering Όλγα, τόμος Ι, σ.σ.172-173.

¹⁶⁸ Βλ. Κατσιαρδής-Heering Όλγα, τόμος Ι, σελ.177. Ανέγερση μνημείου προς τιμήν του ευεργέτη Μπαρτέλλα στο νεκροταφείο.

¹⁶⁹ Χαρακτηριστικό το παράδειγμα της οικογένειας Μαυρογορδάτου που μέσω διαδοχικών γάμων συνάπτει σχέσεις με τις πολύ σημαντικές οικογένειες χιακής καταγωγής, των Ροδοκανάκη, Ράλλη και Βλαστού. Βλ. Βλάμη Δέσποινα, σελ. 443.

Κεφάλαιο 4^ο

Μάλιστα στο Λιβόρνο, η Συναδελφότητα όριζε ότι τα μέλη της, που ήταν παντρεμένα ή επρόκειτο να παντρευτούν με συζύγους που ανήκαν σε άλλο δόγμα ή θρήσκευμα, έχαναν αυτόματα το δικαίωμα του “ εκλέγειν και εκλέγεσθαι ” και άρα την ουσιαστική συμμετοχή στη διοίκηση του θεσμού. Αυτός ο κανονισμός διασφάλιζε την ορθόδοξη ελληνική ταυτότητα των ατόμων, που αναλάμβαναν τη διαχείριση των εκκλησιαστικών και διοικητικών θεμάτων της κοινότητας και την εκπροσώπηση της στις αρχές της Τοσκάνης και του Λιβόρνου. Ωστόσο, το 1873 η Συναδελφότητα επικαλέσθηκε αλλαγή των συνθηκών, που επικρατούσαν μέχρι τότε και προέβη στην ψήφιση νέου κανονισμού, σύμφωνα με άρθρο του οποίου, η συμμετοχή των συναδέλφων στη διοίκηση της κοινότητας δεν εξαρτιόταν πλέον από την επιλογή συντρόφου.¹⁷⁰

Στην περίπτωση των Ελλήνων της Μασσαλίας επίσης ο γάμος αποτελούσε απόφαση του πατέρα, θείων ή μεγάλων αδελφών και έπρεπε να ικανοποιεί δύο κύριες προϋποθέσεις: την συνέχεια της επιχείρησης και τη διατήρηση μιας κουλτούρας, που δομικό της συστατικό είναι η Ορθοδοξία. Αυτοί οι δύο παράγοντες, για πολύ καιρό, καθόρισαν τις στρατηγικές γάμου των Ελλήνων της Μασσαλίας. Ωστόσο όμως, με το πέρασμα του χρόνου και τη συνακόλουθη αλλαγή των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, η ανάγκη συνεργασιών ανέτρεψε τις εθνικές ή θρησκευτικές νομιμότητες με αποτέλεσμα αυτές οι στρατηγικές να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα καθώς κρίθηκαν ασύμβατες.¹⁷¹ Μέσα σε αυτά τα πλαίσια παρατηρείται μια τάση αναζήτησης από μέρους της νέας γενιάς του ρομαντικού έρωτα, που κατέστη σύμβολο του αυτοκαθορισμού ενάντια στην πατρική αυθεντία και άλλαξε βαθιά τις εσωτερικές οικογενειακές σχέσεις. Έτσι, ο γάμος του Ευστράτιου Πετροκόκκινου με Γαλλίδα ηθοποιό ή αυτός του Ζαρίφη με καθολική οικογένεια δεν αποτελούσαν τόσο υπέρβαση ενάντια σε μια κανονικότητα, αλλά περισσότερο συνιστούσαν την δυνατότητα των οικογενειών αυτών για τέτοιου είδους γαμήλιες επιλογές, ως αποτέλεσμα της θέσης τους στην κοινωνική ιεραρχία της μασσαλιώτικης κοινωνίας.

¹⁷⁰ Ο.π., σ.σ.434,449.

¹⁷¹ Βλ. Mandilara Anna, σ.σ.17, 163.

Εγγράφεται λοιπόν μια νέα αντίληψη για τις γαμήλιες πρακτικές, που αποτυπώνεται στα δημογραφικά χαρακτηριστικά, που αφορούν στο γάμο και τη γονιμότητα. Παρατηρούμε λοιπόν ότι υιοθετήθηκαν πιο ευρωπαϊκά μοντέλα γάμου, για παράδειγμα μεγαλύτερες νύφες με μικρότερη ηλικιακή διαφορά από τους συζύγους τους. Ενώ στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι γυναίκες άρχισαν να περιορίζουν την αύξηση των μελών της οικογένειας, συνήθως μετά τη γέννα των παιδιών που επιθυμούσαν.¹⁷²

¹⁷² Βλ. Mandilara Anna, σ.σ.372-374.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικές Θεωρήσεις

Η ανάπτυξη της ελληνικής τραπεζικής δραστηριότητας, την περίοδο που εξετάζουμε, μπορεί να γίνει αντιληπτή στα πλαίσια ενός συνόλου παραγόντων. Ο σημαντικότερος εκ των οποίων υπήρξε η ανάδυση και εξέλιξη της ελληνικής εμπορικής τάξης στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η εξέλιξη της οποίας συνδέθηκε άρρηκτα με το οθωμανικό εισαγωγικό-εξαγωγικό εμπόριο. Οι Έλληνες έμποροι διέθεσαν τους εαυτούς τους στις οικονομικές ευκαιρίες, που παρουσιάστηκαν και ανέπτυξαν εμπορικά δίκτυα, μέσω των οποίων διακινούσαν πλήθος αγαθών. Η διεθνής συγκυρία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα υπήρξε ευνοϊκή για την ευόδωση των εμπορικών δραστηριοτήτων τους.

Ωστόσο ανεκόπη αυτή η πορεία για τους εμπόρους, που είχαν έδρα τους την Πόλη, όταν ξέσπασε η ελληνική επανάσταση. Αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν και να επιστρέψουν, μόνο όταν είχαν αρκετές εγγυήσεις για την ζωή τους. Έτσι, κατόρθωσαν οι τελευταίοι να ανακτήσουν το πρότερο καθεστώς στην δεκαετία το 1840. Ταυτόχρονα η διείσδυση της οθωμανικής γεωργίας στο δίκτυο του Ευρωπαϊκού καπιταλισμού έδωσε νέες ευκαιρίες για εμπορικές δραστηριότητες και κίνητρο για εύρεση νέων επενδυτικών επιλογών. Την περίοδο αυτή συντελείται και η μετάβαση των εμπόρων στον τραπεζικό χώρο. Στις αρχές η ελληνική τραπεζική δραστηριότητα διεξαγόταν από ιδιωτικούς οίκους, που βασιζόταν σε δικό τους κεφάλαιο αλλά και σε ευρωπαϊκό. Το κατάστημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος» υπήρξε από αυτά, που λειτούργησαν καταλυτικά στην εδραίωση της τραπεζικής δραστηριότητας.

Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1870 υπάρχουν δύο κατηγορίες ελληνικών τραπεζικών οίκων, οι ιδιωτικές τράπεζες και οι τράπεζες που ιδρύθηκαν με ελληνικό κεφάλαιο ή που συνδέονται με αυτό. Ωστόσο, οι περισσότεροι από τους τραπεζίτες συνεχίζουν να δραστηριοποιούνται και στο χώρο του εμπορίου αλλά, κατά κύριο λόγο, ασχολούνται με τον τραπεζικό χώρο. Το πέρασμα αυτό στις τραπεζικές δραστηριότητες γίνεται κατανοητό, αν λάβει κανείς υπόψη του την ευκαιρία νέων επενδυτικών επιλογών, που αναδύθηκαν και κυρίως το μέγεθος των κερδών, που μπορούσε κάποιος να αποκομίσει από αυτές. Κέρδη τριπλάσια από αυτά που πήγαζαν από τις εμπορικές συναλλαγές.

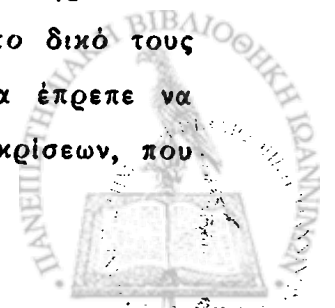

Συμπεράσματα

Η κύρια δραστηριότητα των ελλήνων τραπεζιτών συνίστατο στην παροχή βραχυπρόθεσμων προκαταβολών στο Οθωμανικό κράτος, ενώ η εμπλοκή τους στην έκδοση οθωμανικών δανείων υπήρξε εξαιρετικά περιορισμένη. Η αιτία αυτού του επενδυτικού προσανατολισμού υπήρξε το γεγονός ότι οι προκαταβολές αυτές παρέχοντας στο κράτος τη δυνατότητα αποπληρωμής του Δημόσιου χρέους, που διαρκώς αυξανόταν, παράλληλα εξασφάλιζαν στους εμπλεκόμενους τεράστια κέρδη. Οι Έλληνες τραπεζίτες, για να μπορούν να είναι σε θέση να δανειοδοτούν το Οθωμανικό δημόσιο, κατέφευγαν οι ίδιοι σε δανεισμό από τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές. Η διαφορά των επιτοκίων ήταν αυτή που εξασφάλιζε τα τεράστια κέρδη στους τραπεζίτες, τα οποία εν συνεχεία τα επανεπένδυναν με το ίδιο τρόπο.

Με το πέρασμα του χρόνου οι Έλληνες τραπεζίτες ανέπτυξαν μια συγκεκριμένη σχέση με το ευρωπαϊκό κεφάλαιο, η οποία συνίστατο στην εξάρτηση τους από τις ευρωπαϊκές πιστώσεις. Συνακόλουθα, η εξάρτηση αυτή από την ευρωπαϊκή χρηματαγορά αποτέλεσε απαραίτητη προϋπόθεση στην ύπαρξη και εδραίωση του τραπεζικού συστήματος στην Κωνσταντινούπολη. Αυτή η σχέση αναμφίβολα είχε ως συνέπεια την εισροή ξένου κεφαλαίου με διάφορες μορφές στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι, το κεφάλαιο συνέβαλε στην ίδρυση πολυάριθμων τραπεζικών καταστημάτων κυρίως στη δεκαετία του 1860 και νωρίς στη δεκαετία 1870. Οι Έλληνες λοιπόν τραπεζίτες, στα πλαίσια εκδήλωσης του ευρωπαϊκού καπιταλισμού, λειτούργησαν ως κανάλι μεταφοράς για την ευρωπαϊκή οικονομική διείσδυση στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

Άλλο ένα σημείο του τραπεζικού συστήματος, που πρέπει να επισημανθεί, είναι η σχέση εξάρτησης, που αναπόφευκτα αναπτύχθηκε ανάμεσα στους Έλληνες τραπεζίτες και το Οθωμανικό θησαυροφυλάκιο. Το τελευταίο αποτελούσε το σημαντικότερο πελάτη τους και μια ενδεχόμενη αφερεγγυότητα του θα είχε σοβαρές συνέπειες στις εργασίες τους. Έτσι αναπότρεπτα κάθε κατάσταση εμπλεκόμενο με το Οθωμανικό θησαυροφυλάκιο θα μείωνε εξαιρετικά τον κύκλο εργασιών του, θα μειωνόταν τα κέρδη του αλλά και θα ετίθετο σε κίνδυνο τα ήδη δεσμευμένα ποσά. Συνεπώς, το να συνεχίσουν οι Έλληνες τραπεζίτες να διατηρούν το θησαυροφυλάκιο σταθερό αποτελούσε αναγκαιότητα και για το δικό τους μέλλον. Έτσι, οι τελευταίοι είχαν διττό ρόλο. Από τη μια έπρεπε να απορροφούν τους κραδασμούς των οικονομικών ευρωπαϊκών κρίσεων, που

συνεπαγόταν και μείωση των πιστώσεων και από την άλλη, έπρεπε να δύνανται να καλύπτουν το Οθωμανικό κράτος, που τους εξασφάλιζε μεγάλα κέρδη και απορροφούσε το κύριο σώμα του κεφαλαίου τους.

Είναι σκόπιμο μάλιστα να αναφέρουμε ότι ενώ οι τραπεζίτες ως προς το δανεισμό του οθωμανικού κράτους αρχικά ακολουθούσαν το ρυθμό της ευρωπαϊκής κεφαλαιακής εισροής και των οικονομικών κρίσεων, αργότερα δεν είχαν άλλη επιλογή από το να αναλάβουν την στήριξη του οθωμανικού δημοσίου αποκλειστικά. Αξίζει να επισημανθεί ότι κατά τα έτη 1873-1875, περίοδο που το Οθωμανικό κράτος βρίσκεται στα πρόθυρα αφερεγγυότητας στρέφεται πλέον περισσότερο στα τοπικά αποθέματα κεφαλαίου από ότι στα ευρωπαϊκά. Όταν λοιπόν το 1875, παρά τις προσπάθειες των τοπικών τραπεζιτών το Οθωμανικό κράτος ανακοινώνει την παύση των πληρωμών, τότε οι ίδιοι βρίσκονται μπροστά σε ένα νέο δίλλημα. Το ενδεχόμενο που φοβόταν έγινε πραγματικότητα: έχοντας αποτύχει να αποφύγουν την οθωμανική παύση πληρωμών, η προτεραιότητα τους ήταν το πώς να μπορέσουν να επανακτήσουν το κεφάλαιο τους.

Η αντίδραση των Ελλήνων τραπεζιτών στις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν, αφορούσε νέα στρατηγική, βάση της οποίας υπήρξε η συνέχιση του δανεισμού του οθωμανικού κράτους, προκειμένου να εξασφαλίσουν καλύτερες εγγυήσεις για τις παλαιές προκαταβολές, τακτική που εν τέλει απεδείχθη επιτυχής. Όλοι οι Έλληνες τραπεζίτες είχαν συνειδητοποιήσει ότι έπρεπε να βρεθεί μια λύση. Κοινή θέση όλων των σχεδίων, που προτάθηκαν για την διευθέτηση του οθωμανικού χρέους, υπήρξε ο έλεγχος μέρους των οθωμανικών εσόδων. Η συνειδητοποίηση των εμπλεκόμενων στη δανειοδότηση του οθωμανικού κράτους ότι είχαν κοινά συμφέροντα οδήγησε τους Έλληνες στο να συμμαχήσουν με την Αυτοκρατορική Τράπεζα και άλλα τοπικά καταστήματα. Η κοινή αντίθεση τους στις απαιτήσεις των Ευρωπαίων κατόχων ομολογιών προερχόταν βασικά από την θέση των τραπεζιτών ως πιστωτών του οθωμανικού κράτους αποκομμένων από τις ευρωπαϊκές χρηματαγορές.

Προέκυψαν λοιπόν δύο συνασπισμοί συμφερόντων, ο ένας εκ των οποίων περιλάμβανε τους Έλληνες τραπεζίτες και άλλα καταστήματα και ενδιαφερόταν για την διευθέτηση του κυμαινόμενου χρέους. Η αρχή αυτής

Συμπεράσματα

της συμμαχίας συνίστατο στο ότι το η εξυπηρέτηση του κυμαινόμενου χρέους είχε προτεραιότητα έναντι αυτής του δημοσίου χρέους.

Κάτω από τις συνθήκες αυτές, υπογράφηκε η συνθήκη του 1879, που αναμφίβολα υπήρξε επιτυχία αυτής της ομάδας. Ωστόσο, παρά την επιτυχία αυτή, οι δύο συνασπισμοί συμφερόντων κατόρθωσαν να έρθουν σε συμβιβασμό. Ένας συμβιβασμός, που υπαγορεύθηκε από την πλευρά των Ελλήνων τραπεζιτών καθώς φοβόταν το ενδεχόμενο το Οθωμανικό κράτος να αθετήσει τη συμφωνία. Εξάλλου, η ίδρυση της Επιτροπής του Οθωμανικού Χρέους ικανοποιούσε τα συμφέροντα όλων των εμπλεκομένων.

Γενικά οι Έλληνες τραπεζίτες απέφυγαν τις επενδύσεις σε άλλους τομείς, πέραν της χρηματοδότησης του Οθωμανικού κράτους, με τη μορφή των βραχυπρόθεσμων προκαταβολών. Αυτή η επιλογή υπαγορευόταν αφενός από το ύψος των κερδών που εξασφαλιζόταν μέσω αυτής της διαδικασίας και αφετέρου από την εκτίμηση των τραπεζιτών για τις δυσκολίες της εκβιομηχάνισης της οθωμανικής οικονομίας και τα οφέλη που θα μπορούσε αυτή να αποφέρει. Ωστόσο, μετά την διευθέτηση του οθωμανικού χρέους, οι Έλληνες τραπεζίτες διαφοροποιούν την επενδυτική πολιτική τους και πλέον οι ίδιοι συμμετέχουν σε ποικιλία τομέων.

Πέραν της τραπεζικής δραστηριότητας των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, η παρούσα εργασία πραγματεύθηκε και την συμβολή τους στην πολεοδομική ανασυγκρότηση της Κωνσταντινούπολης. Η διεθνής οικονομική συγκυρία στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα συνέβαλε αφενός στον οικονομικό εκσυγχρονισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αφετέρου στη συγκρότηση αστικών στρωμάτων, στα πλαίσια των οποίων εντάσσονται όσοι εμπλέκονται με τον εμπορικό-τραπεζικό χώρο. Αυτή η ανάπτυξη οδήγησε σε πολεοδομικό μετασχηματισμό, σημαντικότερες παράμετροι του οποίου υπήρξαν οι ακόλουθες:

Οι παλιοί χωρικοί και λειτουργικοί διαχωρισμοί της εγκατάστασης ανά εθνοθρησκευτική κοινότητα ατόνησαν.

Αναδύθηκαν νέες χωρικές εξειδικεύσεις: κεντρικές λειτουργίες, χώροι αναψυχής, περιοχές κατοικίας υψηλών εισοδημάτων, εργατικές συνοικίες, εξοχικά προάστια καθώς και υποβαθμισμένες γειτονιές.

Η επιλογή περιοχής κατοικίας ή επαγγελματικής στέγης φορτίστηκε με συμβολισμούς και υποδήλωνε το βαθμό ένταξης στο δυτικό τρόπο ζωής.

Οι περιοχές του Πέρα και του Γαλατά παρουσιάζουν το σύνολο των κύριων χώρων εγκατάστασης και επαγγελματικής δραστηριοποίησης των Ελλήνων της Πόλης. Πρόκειται για κτίρια, που ανήκουν στις εξής κατηγορίες: ξενοδοχεία, κτίρια διαμερισμάτων, χώροι αναψυχής, μεγάλα καταστήματα και εμπορικές στοές (Hans, cites). Τα κτίρια αυτά αποτελούσαν σύμβολα του νέου τρόπου ζωής και ήταν άφθονα στο Γαλατά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η στοά, γνωστή με την επωνυμία Cite de Pera, που έγινε το βασικό σημείο αναφοράς για το κέντρο της πόλης και το μορφολογικό πρότυπο για πολλά κτίρια που κτίστηκαν στο Πέρα και τον Γαλατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Τα κτίρια αυτά αποτελούν διαφορετικές εκδοχές της πολυκατοικίας που ευνοεί την ανάπτυξη συλλογικότητας, από τη στιγμή που στους χώρους της δέχεται άτομα με κριτήρια οικονομικό-κοινωνικά και όχι εθνο-θρησκευτικά. Την εποχή αυτή επίσης χτιζόνταν επαύλεις και εξοχικές κατοικίες, κατά μήκος του Βοσπόρου και στα Πριγκιπόνησα, από τους Έλληνες τραπεζίτες συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην ανανέωση της αρχιτεκτονικής τους εικόνας.

Πέρα από τον πολεοδομικό ανασχηματισμό, που συντελείται σε μεγάλο βαθμό, λόγω της εξυπηρέτησης των αναγκών της ελληνικής αστικής τάξης, που αναμφίβολα κατέχει εξαιρετική οικονομική θέση στα πλαίσια της ελληνορθόδοξης κοινότητας αλλά και του Οθωμανικού κράτους, πραγματοποιείται και μια πολιτιστική ανάπτυξη, μέσα από τη δράση των στελεχών αυτής της τάξης, που έλαβε τις ακόλουθες μορφές:

Δωρεές για ίδρυση σχολείων, εκπόνηση διαγωνισμών, συλλόγων και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων.

Χορήγηση υποτροφιών για σπουδές στην Αθήνα.

Συνεχείς επιχορηγήσεις ιδρυμάτων για τη εξυπηρέτηση των λειτουργικών τους εξόδων.

Συμμετοχή στον «Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινούπολης» καθώς και σε άλλους συλλόγους.

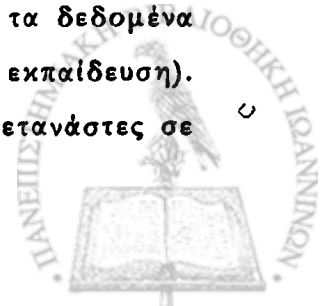
Συμμετοχή στο Διαρκές Εθνικό Μικτό Συμβούλιο, αλλά και σε δημοτικά συμβούλια, μέσω του οποίων αποφάσιζαν για έργα υποδομής και αστικής ανάπτυξης.

Συμπεράσματα

Οι Έλληνες τραπεζίτες μέσω αυτών των δραστηριοτήτων τους αναδεικνύονται σε εθνικούς ευεργέτες, υπογραμμίζοντας με αυτόν τον τρόπο και την κοινωνική τους επιβολή, πέραν της αδιαφιλονίκητης οικονομικής. Ανάγονται σε μια σφαίρα κοινωνικής καταξίωσης με όλες τις συμβολικές αλλά και υλικές της εκφάνσεις (υστεροφημία, επικήδειους λόγους, τιμητικές προσφωνήσεις, στήσιμο προτομών, συγγραφή ποιημάτων και πλήθος άλλων). Δημιουργείται μια σχέση ανάμεσα σε αυτούς και το σύνολο της ελληνορθόδοξης κοινότητας που στηρίζεται σε εννοούμενες, θετικά φορτισμένες συμπεριφορές από μέρους των ευεργετών-δωρητών. Οι τελευταίοι μέσα από ένα φάσμα αναγνωρισμένων πρακτικών εκδηλώνουν έμπρακτα το ενδιαφέρον τους για την ελληνορθόδοξη κοινότητα και έτσι «καθαγιάζουν» τον πλούτο τους μέσω των χορηγιών τους. Με αυτόν τον τρόπο απορροφώνται ενδεχόμενοι κοινωνικοί κραδασμοί, που θα μπορούσαν να προκληθούν από τον προβαλλόμενο πολυτελή βίο τους. Ο κοινωνικός τους βίος ελέγχεται από τα κατώτερα λαϊκά στρώματα μέσω του τύπου και τα τελευταία αντλούν από αυτόν παραδείγματα προς μίμηση.

Πρόκειται για μια σχέση αμφίδρομη, οι ευεργέτες εξασφαλίζουν το κοινωνικό καθεστώς τους με ό,τι αυτό συνεπάγεται, μέσω των κοινωνικών παροχών τους και οι ευεργετούμενοι τους συντηρούν στην πρωτοκαθεδρία του πολιτικοκοινωνικού συστήματος, όπως αυτό διαμορφώνεται και θεσμοθετείται μέσα από τις ραγδαίες εξελίξεις που βιώνει η αυτοκρατορία το β' μισό του 19^{ου} αιώνα. Πρόκειται για μια σχέση που είναι θεμελιώδους σημασίας για τους ευεργέτες, γιατί οι τελευταίοι πέραν της οικονομικής δύναμης, που έχουν αποκτήσει, επιθυμούν να νομιμοποιηθεί ο ηγετικός τους ρόλος στην ελληνορθόδοξη κοινότητα αλλά και στο ευρύτερο πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Ενδιαφέρουσα θεματική του ζητήματος θα αποτελούσε το πώς συνθέτουν την εθνική τους ταυτότητα οι ομογενείς της περιόδου και πώς αυτή αποτυπώνεται μέσα από τη δράση τους όταν επιστρέψουν στην Ελλάδα. Η εθνική τους ταυτότητα είναι μια διαδικασία εν εξελίξει, που αφομοιώνει κοσμοπολίτικες προσλαμβάνουσες ή παραμένει στην αρχική της διάσταση-κοιτίδα; Ο Συγγρός για παράδειγμα, αναμφίβολα εμποτίστηκε από ευρωπαϊκά πρότυπα και παλινοστώντας επεδίωξε να παρέμβει με τρόπο νεωτερικό για τα δεδομένα της εποχής του (ανάγκη τεχνικού προσανατολισμού στην εκπαίδευση). Υπάρχει όμως και η περίπτωση αρκετών Ηπειρωτών, που ως μετανάστες σε

μια χώρα υποδοχής που δεν αφομοιώθηκαν, επέστρεψαν στις πατρίδες τους, χωρίς αντίστοιχους με το Συγγρό νεωτερικούς προσανατολισμούς. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη διπλωματική αυτή η υπόθεση εργασίας δεν επιχειρήθηκε.

Συμπερασματικά λοιπόν θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η εργασία αυτή προσπάθησε στα πλαίσια των δυνατοτήτων μιας διπλωματικής, να φωτίσει πολύπλευρα τη φυσιογνωμία της ανώτερης αστικής τάξης της Ελληνορθόδοξης κοινότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, τόσο ως αυτόνομο φαινόμενο, όπως αυτό αντιπροσωπεύεται από τους Έλληνες τραπεζίτες στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, όσο και μέσα στα ευρύτερα πλαίσια της ελληνικής ομογένειας. Στην εργασία αυτή επιχειρήθηκε η παρουσίαση των περισσότερων πτυχών της δραστηριότητας των Ελλήνων τραπεζιτών προκειμένου να καταδειχθεί το πώς έφθασαν να απολαμβάνουν την πρωτοκαθεδρία της ελληνορθόδοξης κοινότητας. Πώς εκμεταλλευόμενοι τις ραγδαίες εξελίξεις, που συντελούνται στην Οθωμανική αυτοκρατορία στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, εδραιώνονται στον τραπεζικό χώρο και αποκτούν οικονομική ευρωστία. Η οικονομική αυτή επιφάνεια αποτέλεσε και τη βάση της διεκδίκησης της νομιμοποίησης της ηγετικής τους θέσης στα πλαίσια της κοινότητας αλλά και ευρύτερα στην αυτοκρατορία. Εργαλείο τους για αυτή τη νομιμοποίηση στο πολιτικό-κοινωνικό σύστημα υπήρξε η εν γένει εκπολιτιστική τους δραστηριότητα, που απευθυνόταν στο σύνολο της κοινότητας.

Διατριβές

1. Αργυρίου, Γεώργιος. "Ο ρόλος της γλώσσας στην κοινωνία". Αθήνα, 1987.

2. Κωνσταντίνου, Νικόλαος. "Η σημασία της παιδείας στην ανάπτυξη της χώρας". Αθήνα, 1992.

3. Παπαδόπουλος, Δημήτριος. "Οι μεταβολές στην κοινωνία της πληροφορίας". Αθήνα, 2001.

4. Σωτηρίου, Ελένη. "Η εξέλιξη της δημοκρατίας στην Ελλάδα". Αθήνα, 2005.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

5. Κωνσταντίνου, Νικόλαος. "Οι μεταβολές στην κοινωνία της πληροφορίας". Αθήνα, 2001.

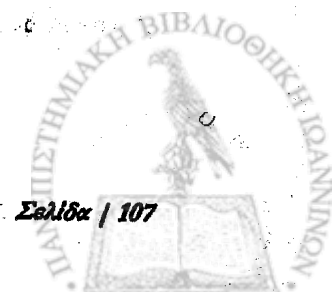
6. Παπαδόπουλος, Δημήτριος. "Οι μεταβολές στην κοινωνία της πληροφορίας". Αθήνα, 2001.

7. Κωνσταντίνου, Νικόλαος. "Ο ρόλος της γλώσσας στην κοινωνία". Αθήνα, 1987.

8. Παπαδόπουλος, Δημήτριος. "Οι μεταβολές στην κοινωνία της πληροφορίας". Αθήνα, 2001.

9. Κωνσταντίνου, Νικόλαος. "Η σημασία της παιδείας στην ανάπτυξη της χώρας". Αθήνα, 1992.

10. Σωτηρίου, Ελένη. "Η εξέλιξη της δημοκρατίας στην Ελλάδα". Αθήνα, 2005.

Δημοσιεύματα στην ελληνική γλώσσα

- ❖ **Αγριαντώνη Χριστίνα**, “*Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας : 18ος - 20ος αιώνας*”, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1991.
- ❖ **Αναγνωστοπούλου Σία**, “*Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919, Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*”, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- ❖ **Αρβανιτάκης Δημήτρης**, “*Ευεργετισμός: Δεδομένα και προβλήματα*”. Πρακτικά Ημερίδας «*Το φαινόμενο του ευεργετισμού στην Νεότερη Ελλάδα*», Αθήνα 2006.
- ❖ **Ασδραχάς, Σπύρος Ι.**, “*Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15^{ος} – 19^{ος} αιώνας)*”, Αθήνα, Μέλισσα 1979.
- ❖ **Augustinos Gerasimos**, “*The Greeks of Asia Minor: Confession, Community and Ethnicity in Nineteenth Century*”, Kent, Ohio: Kent State University Press, 1992.
- ❖ **Bernard Lewis**, “*Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*”, τόμος ΙΙ, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2002.
- ❖ **Βλάμη Δέσποινα**, “*Το Φιορίνι, το Σιτάρι, και η Οδός του Κήπου, Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο 1750-1868*”, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο 2000.
- ❖ **Γιαννακόπουλος Γιώργος**, “*Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1922*”, Συλλογικό έργο, “*Κωνσταντινούπολη, Η πόλη των πόλεων*”, Εκδόσεις Έφεσος 2002.
- ❖ **Δερτιλής Γιώργος**, “*Ελληνική Οικονομία (1830-1910) και Βιομηχανική Επανάσταση*”, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1984.
- ❖ ---, “*Ελληνική Οικονομία (1830-1910) και βιομηχανική επανάσταση*”, Σάκκουλας, Αθήνα, 1985.

Βιβλιογραφία

- ❖ ---, “*Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*”, Τόμοι α’ & β’, Εστία, Αθήνα 2006.
- ❖ ---, “*Το ζήτημα των Τραπεζών 1871-1873*”, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1980.
- ❖ **Edhem Eldem**, “*Κωνσταντινούπολη 1903-1918, Ποσοτική ανάλυση μίας αστικής τάξης*”, Σύγχρονα Θέματα, τ.74-75, Δεκέμβριος 2000.
- ❖ **Εξεριτζόγλου Χάρης**, “*Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912*”, Νεφέλη, Αθήνα 1996.
- ❖ ---, “*Η ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης: Από το Τανζιμάτ μέχρι το Μεγάλο Πόλεμο*”, Σύγχρονα Θέματα.
- ❖ ---, “*Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Κωνσταντινούπολη*”, στο Επιστημονικό Συμπόσιο “*Ο Εξω-Ελληνισμός Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922 Πνευματικός και Κοινωνικός βίος*”, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1998.
- ❖ ---, “*Προσαρμοστικότητα και Πολιτική Ομογενειακών Κεφαλαίων. Έλληνες Τραπεζίτες στην Πόλη: Το κατάστημα Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος, 1871-1881*”, Αθήνα 1989.
- ❖ **Θεοδώρου Βάσω**, “*Ευεργετισμός και όψεις κοινωνικής ενσωμάτωσης στις παροικίες (1870-1920)*”, Τα Ιστορικά 7 (Δεκέμβριος 1987).
- ❖ ---, Πρακτικά ημερίδας “*Το φαινόμενο του ευεργετισμού στην Νεότερη Ελλάδα*”, Βάσω Θεοδώρου “*Εκσυγχρονιστικές απόπειρες των δωρητών της διασποράς. Επιρροές, προοπτικές και όρια των νεωτερικών τους παρεμβάσεων στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20ου αιώνα*”, Αθήνα 2006.
- ❖ **Αναστάσιος Κ. Ιορδάνογλου**, “*Περίοδοι της Τουρκικής Γλώσσας και λογοτεχνίας*”, Θεσσαλονίκη, Σταμούλης 2008.
- ❖ ---, “*Το Εθνικόν Ιωακείμιον Παρθεναγωγείον Κωνσταντινουπόλεως 1882-1988*”, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1989.

- ❖ **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, “*Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως 1881*”, τόμος ΙΓ, Εκδοτική Αθηνών.
- ❖ **Κάννερ Έφη**, “*Ένδεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη Κοινότητα της Κωνσταντινούπολης*”, Συλλογικό έργο, “*Κωνσταντινούπολη, Η πόλη των πόλεων*”, Εκδόσεις Έφεσος, 2002.
- ❖ ---, “*Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης 1753-1912*”, Εκδόσεις Κατάρτι, 2004.
- ❖ **Κατσιαρδή Hering Όλγα.** “*Η Ελληνική Παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*”, τόμοι I & II, Αθήνα 1986.
- ❖ **Κίτσος Ι. Κων.** “*Τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία, Κεστοράτι Αργυροκάστρου: 1874-1891*”, Εκδόσεις Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, Ιωάννινα 1985.
- ❖ **Κολώνας Β.**, “*Έλληνες αρχιτέκτονες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 19^{ος}-20^{ος} αιώνας*”, Εκδόσεις Ολκός, 2005.
- ❖ **Κορασίδου Μαρία**, “*Οι Άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους: φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα*”, Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε, 1995.
- ❖ **Βασιλική Δ. Παπούλια**, “*Από τον αρχαίο στον νεότερο πολυμερισμό*”, τόμος β’, Εκδόσεις Βάνιας, 2006.
- ❖ **Σβολόπουλος Κωνσταντίνος**, “*Κωνσταντινούπολη 1856-1908. Η ακμή του Ελληνισμού*”, Εκδοτική Αθηνών 1994.
- ❖ **Σελέκου Ολυμπία**, “*Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων της διασποράς: Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος (19^{ος}-αρχές 20ού αιώνα)*”, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2004.
- ❖ **Shepard B. Clough & Richard T. Rapp**, “*Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία, Η οικονομική ανάπτυξη του δυτικού καπιταλισμού*” τόμος Α'-Β', Εκδόσεις Παπαζήση, 1980.

Βιβλιογραφία

- ❖ **Suraiya Fatoqhi, Bruce McGowan, Donald Quataert, Sevket Pamuk,** “*An economic and social history of the Ottoman Empire*”, Volume 2: 1600-1914, Cambridge University Press.
- ❖ **Göçek Fatma Müge,** “*Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*”, Oxford University Press, 1996.
- ❖ **Halil Inalcik, Donald Quataert,** “*An economic and social history of the Ottoman Empire*”, 1600-1914, vol.2, Cambridge University Press, 1997.
- ❖ **Mandilara Anna,** “*The Greek Business Community in Marseille, 1816-1900: Individual and Network Strategies*”, Florence, November, 1998.
- ❖ **Ioanna Pepelasis Minoglou,** “*Ethnic minority groups in international banking: Greek diaspora banks of Constantinople and ottoman state finances, c. 1840-1881*”, discussion paper No 140, February 2002, Department of Economics, Athens University of Economics and Business.
- ❖ **Sevket Pamuk,** “*The Ottoman Empire and the European Capitalism, 1820-1913, Trade, investment and production*” Cambridge University press 1987.
- ❖ **Sifneos Evridiki,** “*Cosmopolitanism*” as a feature of the Greek Commercial Diaspora, History and Anthropology, Vol.16, No.1, March 2005.

Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

- ❖ <http://el.wikipedia.org/wiki/Γιαλί>

